

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ІНСТИТУТУ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКА МОВА

1 ♦ 2011

Заснований у жовтні 2001 р.
Виходить раз на три місяці

Редакційна колегія

Головний редактор
Заступники головного редактора

Відповідальний секретар

Петро БІЛОУСЕНКО
Катерина ГОРОДЕНСЬКА
Ніна ГУЙВАНЮК
Василь ГРЕЩУК
Андрій ДАНИЛЕНКО
Анатолій ЗАГНІТКО
Володимир КАЛАШНИК
Євгенія КАРПЛІОВСЬКА

Василь НІМЧУК
Іван ВИХОВАНЕЦЬ
Павло ГРИЦЕНКО
Олександр ЗАДОРЖНИЙ

Ніна КЛИМЕНКО
Василь ЛУЧИК
Віктор МОЙСІЄНКО
Світлана СОКОЛОВА
Микола СТЕПАНЕНКО
Орест ТКАЧЕНКО
Павло ЧУЧКА
Микола ШТЕЦЬ

УДК 81'1– 811.161.2

З а с н о в н и к и

***Національна академія наук України,
Інститут української мови НАН України***

***Видавець
Інститут Української мови НАН України***

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації 05.09.2000 р. Перереєстроване 12.01.2007 р. (серія КВ № 12180 – 1064ПР) Міністерством юстиції України.

Україна. 01001, Київ-1, вул. М. Грушевського, 4

Е-mail: ukrmoz@gmail.com

279-02-96, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу, можна передавати через експедицію Президії НАН України

Редагування Марії Сулими

Комп'ютерне верстання Наталії Яременко

Підписано до друку 11.03.11. Формат 70×108/16. Папір офс. № 1.
Гарн. Кудряшов. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 12,95.
Обл.-вид. арк. 11,72. Тираж 410 прим. Зам. 2924.

Оригінал-макет виготовлено та тираж видруковано
Видавничим домом “Академперіодика” НАН України,
01004 Київ, вул. Терещенківська, 4.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

УДК 811.16 + 811.161.2 + 81'255.4

Василь Німчук (м. Київ)

ЛЕКСЕМИ *РАБ* І *СЛУГА* В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ НОВОГО ЗАВІТУ

*У статті розглянуто проблему адекватного передавання семантики слів при перекладанні релігійних текстів засобами сучасної української мови на прикладі слів *раб* і *слуга*.*

Ключові слова: *Біблія, Новий Завіт, переклад, лексеми *раб* і *слуга*.*

Серед проблем сакрального стилю нинішньої української мови чи не найактуальнішим залишається питання добору лексичних засобів й адекватної передачі семантики слів у перекладах Святого Письма та богослужбових текстів.

До слів, використання яких у перекладах Біблії та інших текстах церковного вжитку протягом віків не усталено, належать іменники *раб* (більшою мірою) та *слуга* (меншою мірою)¹ і деякі похідні від них лексеми.

Обидві ці назви мають праслов'янське походження, але звукова форма першої не є закономірною з погляду історії східнослов'янських мов.

У праслов'янській мові етимологи реконструюють лексеми **orbъ* «раб», **orba* «рабиня», які мають індоєвропейську основу **orbho-*. Висловлено думку, що «в первісній семантиці цієї і.-є. основи допускається присутність із самого початку соціального аспекту — не лише “маленький”, а й “знедолений, позбавлений (батьків, а через це й майна)”, котрий визначає подальший розвиток значення “сирота”, “дитина”... та “слуга”, а в умовах характерного для праслов'ян домашнього рабства і “раб”...” [85: 132–133]. Але єдиних й історично закономірних

¹ На різнобій у вживанні лексем *раб* і *слуга* в конфесійних текстах звернула нашу увагу в час свого головування в Науковому товаристві ім.Т. Шевченка в США філолог Л. Онишкевич-Залеська.

континуантів праслов'янського слова в більшості слов'янських мов немає.

Як відомо, у південнослов'янських мовах праслов'янська звуко-сполука *tort* на початку слова рефлексується як *pa*, проте в них, крім форми *раб*, функціонує форма *роб*, семантика яких не однакова.

Праслов'янське звукосполучення *tort* на початку слова у східнослов'янських мовах має рефлекс *po*, однак у російській та білоруській літературних мовах досліджувана лексема функціонує в формі *раб* (хоч пор. рос. діал. *робя* «дитина»). В українській мові, крім закономірних континуантів праслов'янського **orbъ* — *роб* “робітник” (заст.), (у формі орудного відмінка однини у сполученні з прикметником слово функціонує у значенні “спосіб” — (*звичайним робом, дивним робом*; пор. ще: *таким робом* “отак, таким чином” та ін.), **orba* — *роба* “роботяща, працююча людина (про жінку, заст.) [73: 582]²; маємо й слова *раб* “невільник та ін. значення”, *раба, рабиня* “невільниця та ін.” [73: 424].

Уважається, що форми з *раб-* у російській та білоруській мовах — результат церковнослов'янського впливу [86: 132]. Південнослов'янські “незакономірні” форми з *o* — болг. *роб* “раб”, “полонений”, макед. *роб* “раб”, “полонений”, “арештант”, “каторжник”, серб. *роб*, хорв. *роб* “раб”, “слуга”, “арештант”, словен. *роб* “раб, арештант...” — лінгвісти пояснюють по-різному: одні етимологи вважають, що ці форми є північнослов'янськими запозиченнями і пов'язують це з торгівлею рабами, інші — вважають форми з *o* діалектними варіантами [98: 743].

В історико-мовних та етимологічних дослідженнях часто натрапляємо на констатацію, що в старослов'янській мові засвідчено дві форми — *рабъ* і *робъ*, але без жодного коментаря. Однак необхідно наголосити, що в джерелах празького словника старослов'янської мови абсолютно панівними є форми з *a*: *раб-* [110: 541], а форми з *o*: *роб-* часто трапляються тільки в Супральському збірнику. Одна форма *робъ* “раб” зафіксована в Зографському Євангелії [Там само]. Форма *роба* “раба, рабиня” виступає лише в «Законі судному людем» [Там само: 538]. Супральський збірник і «Закон судний людем» дійшли в давніх східнослов'янських списках, тому форми *роб-* можуть відбивати вплив місцевого мовлення. У Супральському збірнику, крім форми *роб-*, наявні поодинокі інші східнослов'янські форми з *o* в префіксі *роз-* (замість *раз-*): *розбити, розбоиникъ* [Там само: 555, 556]. Видається, що ближчі до істини ті дослідники, які варіант *роб-* (*роб-*) вважають давнім слов'янським діалектним континуантом праслов'янського **orb-* [Пор. 13: 275]. Крім іншого, на користь цієї думки свідчить слов'янське запозичення в румунській та молдавській мовах — *роб* “раб, невольник” (угорське *раб* “полонений”, “в'язень”, “раб” трак-

² Пор. ще: *землероб, нероб, перероб, хлібороб, возороб, бракороб, маслороб, бавовнороб, різнороб, винороб, сукнороб, сиророб, віршороб* [29: 75], але *вириб*. Пор. також *парубок* < *па-роб-ъкъ*.

тується як імовірно запозичення від сербів та хорватів [104: 452]). П. Скок твердить, що варіант із *a* можна пояснювати праслов'янською ліквідною метатезою **orb > *rab* або переходом *ō > a* [109: 151].

Питомі континуанти праслов'янського **orb-* засвідчують східнослов'янські пам'ятки XI–XIII ст., але номени *робъ* „слуга, раб”, *робота* “неволя”, *робѧ* “дитина”, дієслова *робити*, *роботити* “поневолювати”, прикметник *робии* “невільничий” трапляються в них тільки в поодиноких випадках.

Порівняно часто вони фіксують назви *роба* “служниця, рабиня”, рідше деривати від неї *робичичь* “син раби”, *робичьна* “дочка раби” [78: 125–126]. У російських [Там само: 126] та українських [71: 293] грамотах XIV–XV ст. задокументовано функціонування іменників *роба* та *робѧ*. В українських пам'ятках XIV ст. добре засвідчене дієслово *робити* “працювати, робити” й іменник *робота* “праця, робота” [Там само]. Назва *роба* “робітниця, наймичка” засвідчується в XVII ст. [79: 273]. Вона, як і *роб*, дійшла до нового часу. Крім відзначених вище значень лексем *роб* в українській літературній мові, варто згадати діалектні *роб* “кожен із пари гравців у грі *роби*” [28: 809], “у грі хрещик” [69: 25]; “невільник, арештант” (у закарпатських говірках; тут не виключене запозичення з угорської мови слов'янізму *rab*, вимовляється *роб*). Але в українській літературній мові й у говорах широко вживаються форми *раб*, *раба* і похідні від них.

Форми *рабъ*, *раба* із південнослов'янським рефлексом **orbъ*, **orba* прийшли у Східну Славію в X ст. через старослов'янські тексти, перекладені на слов'янському півдні, зокрема через переклади з Святого Письма, особливо — Євангелія, уривки з якого в неділі й церковні свята читано в храмах, через обряди хрещення, вінчання й похорону. Їх спостерігаємо і в найдавніших оригінальних творах, скомпонованих у столиці та ін. містах Київської Русі, зокрема в Повісті временних літ, “Слові” митрополита Іларіона, Житіях Бориса і Гліба, Феодосія Печерського [78: 5–6] тощо.

Можливо, швидкому засвоєнню форми *рабъ* сприяло те, що в мові давніх східних слов'ян назву *робъ* витіснила з цією семантикою лексема *холопъ* < **хорѣ*, але фемінітив **холопица* в писемних текстах не засвідчено. Відповідником до *холопъ* на позначення особи жіночої статі вживано слово *роба*, що зафіксували тексти XI–XIV ст. [78: 1384; 71: 511]: а в *холопѣ* и в *робѣ* виры нѣтоуть; за *холопъ* заплатити. или за *робу* [31: 45];³ Пор. неповноголосся *хлатъ* у Супрального збірнику.

Інституція рабства була в усіх слов'ян доби Середньовіччя [105: 392–395], і зміст слова *рабъ* не був чужим і східному слов'янству X–XII ст. Питання про те, який зміст укладали мешканці давньої Русі у лексему *рабъ*, потребує конкретного скрупульозного дослідження, хоч уже І. Срезневський у своєму знаменитому словнику в загальних

³ Пор. ще [39: 238–240].

рисах опрацював його семантику, виділивши значення: 1. “слуга, невільник”, 2. “той, що не має сили протівитися, раб”, 3. “служитель”, 4. “безумовно покірний чийсь волі: рабъ Божи (при власних іменах) [78: 6–7]”.

Староукраїнське розуміння назви *рабъ* і похідних від неї передають лексикографи XVI–XVII ст. — Л. Зизаній (1596 р.): ра(б), *нево(л)никъ*; работа, *неволя*; рабій *служе(б)ны(й)*, *неволничій*; порабощаю, *зневолѧю* [37: 72]; — П. Беринда (1627 р.): рабъ: *неволникъ*, *слуга*; рабичищъ: *неволникъ*, *букар(т)*; рабій: *неволничій*, *служебный*: *неволникъ*, раболѧпіе: пристойность *неволничѧ*; работа: *невола* [36: 104]; — Є. Славинецький (1642 р.): seru(us), *слуга*, *рабъ*; serua, seruula, *рабиня*, *служебница*, seruilis, *рабский*, *служебный* [35: 370]; — Є. Славинецький та А. Корецький-Сатановський (1650 р.): *рабъ* seruus, famul(us), pedisequus, minister; *рабына* serua, famula, pedisequa, ministra [Там само: 499]. Пор. в І. Максимовича (1718–1724 pp.): seruula *раба*, *служебница*; seruus *рабъ*, *слуга* [106: 1186].

Автори празького словника старослов'янської мови так трактують семантику лексеми *рабъ* у найдавніших пам'ятках: 1. “раб, невільник, підлеглий — δουλος, οἰκετης, παῖς”, 2. “слуга, служитель — παῖς, δουλος, θεράπων” [110: 541]. Пор. δουλος “раб, невільник” [23 I: 424], οἰκετης 1. “член сім'ї, домочадець”, 2. “слуга, раб” (у Новому Заповіті) [23 II: 1155], παῖς 1. “дитина (хлопець або дівчинка)”, 3. “юний раб” [Там само: 1219–1220], παῖς 1. “хлопець”, 2. “хлопець, слуга, раб” [14: 919], θεράπων 1. “супутник, товариш...” 3. “слуга (переважно найманий)” [23 I: 780].

Лексема **sluga* також існувала в праслов'янській мові й успадкована більшістю слов'янських мов [99: 841–842]. У старослов'янських пам'ятках слово *слоуга* засвідчено із зазначенням “слуга, служитель” і в канонічних текстах відповідає грецькому διάκονος, λειτουργός [111: 115–116].

Давні східнослов'янські списки старослов'янських канонічних текстів зберігають без змін слова *рабъ* і *слоуга*. Прикладом цього може бути уривок із Мстиславового Євангелія, переписаного на межі XI–XII ст. у Києві, з якого подаємо відому Христову притчу про лукавого раба (Мт. XVIII, 23–35):

оуподоби сѧ ц(с)рство нѣсьнок чл(о)вкоу ц(с)рю иже въсхотѣ съвъпршати о словеси съ *рабы* своими.

и начьнъшо же кмоу съвъпршати сѧ. приведоша кмѧ дѣлжъникъ кдинъ тьмою талантъ.

не имоущу же кмоу въздати повелѣ гѣ кго продати и. и жену кго и дѣти и все кливо имѣаше и отъдати и.

падъ оубо *рабъ* тѣ кланѣаше сѧ кмоу глѧ. гѣ. потърпи о мнѣ и всѧ ти въздашь.

мил(о)срдовавъ же господиъ *раба* того поусти и и дѣлгъ остави кмоу.

ишьдъ же *рабъ* тѣ обрѣте кдиногo отъ клеветѣ своихъ. иже бѣ дѣлжънъ кмоу .р̄. сребръникъ. и имы и давѣаше глѧ. даждъ ми имъ же кси дѣлжънъ.

падъ же оубо клеветрь ꙗго оу ногѣ ꙗго молѣаше и глѣ. потърпи. о мнѣ и все ти въздашь.

онъ же не хотѣаше нъ ведъ въсади и въ тьмьницю донде же въздасть ꙗмоу вьсь дългъ.

видѣвъше же клеветри бывъшата съжалиша си зѣло. и пришъдъше съказаша господиноу своѣму всѣ бывъшата.

тѣгда призывавъ и господинъ ꙗго глагола ꙗмѣ. рабе лоукавыи. вьсь дългъ твои оставихъ тебѣ понѣже оумоли ма.

не подобааше ли и тебѣ помиловати клеветра твоѣго ꙗко и азъ та помиловахъ.

и прогнѣвавъ сѣ господинъ ꙗго прѣда и мѣчителѣмъ. донѣдеже въздасть вьсь дългъ свои.

тако и бѣи мои нѣбьсныи сътворить вамъ. аще не оставляете кѣждо братоу своѣмѣ отъ сѣрдцъ вашихъ. прегрѣшении ихъ [1: 91–92].

Без заміни слово *рабъ* у цьому тексті спостерігаємо в Острозькій Біблії, що вийшла у світ у 1581 р. [6: 10 зв. (Євангелія)].

Але вже в XV ст. — у Четві 1489 р. — спостерігаємо заміну лексеми *рабъ* на *слуга* в перифразі з Євангелія знаменитого висловлення праведного Симеона при зустрічі його з Христом-немовлям у храмі: а штобы не бѣ бы(л) комоу бы семиѡнъ реклъ. а ѡнъ ѡ(т)пусти *слугоу* своего с покоем [23: 424]⁴, пор.: «Нынѣ отъпоущаѣши *раба* своѣго влѣдо по глаголоу твоѣмоу съ мирѣмъ» (Л. II, 29) [1: 255].

Дуже ймовірно, що таке розуміння і переклад слова *раб*, у Святому Письмі прийшло до нас із слов'янського заходу. Пор. Острозька Біблія 1581 р.:

но і ина многа глали суть *раби* его противъ га ба. и противъ іезекіа *раба* его (II Пар. XXXII, 16) [6: 213].

Біблія королеви Зофії (Шарошпатацька) XV ст. (старопольська):

A tak wyele rzeczy mowily *slugy* gego przecyw panu bogu a przecyw Ezechiaszowi *sludze* gego (II Par. XXXII, 16) [92: 544].

Старочеська Біблія (Млинарки):

A take mnohe řeči gyne mluwili su *sluhy* geho proti panu bo(h)v a proti Ezechyassowi *sluze* geho (II Par. XXXII, 16) [Там само].

У цих перекладах виступає протестантське розуміння слів Св. Письма, але чим керувалися в цьому разі перекладачі, нам не вдалося з'ясувати.

Сучасні богослови пишуть, що в давньому Ізраїлі рабами ставали іноземці-полоняники або невільники, придбані в купців, що ними торгували. Були випадки, коли євреїв продавали в рабство або вони самі себе добровільно продавали. Але тут рабство ніколи не набуло такого великого поширення і таких форм, як у часи класичної давнини: давні євреї пам'ятали про своє перебування в єгипетському рабстві й важку рабську працю в Єгипті. Старий Закон не дозволяв господареві свавільно притіснити раба, а пожиттєве рабство єврея взагалі забороняв. Дослідники підкреслюють, що «в Біблії одне й теж слово позначає і

⁴ Зберігається в Інституті рукописів НБУ ім. В. Вернадського. — Шифр: фонд 301, № 415 Л. — С. 256 зв.

слугу, і раба» [68: 962]. Вони зазначають, що найменування *раб* (*отрок*) *божий* у Біблії — почесне [Там само: 963].

Вочевидь, через складність диференціації семантики слів на позначення понять *раб* і *слуга* в Біблії, фахівці іноді подають їх в одній лексикографічній статті, пор. *раб, отрок, слуга* [33: 598].

Цікаво, що протестантські бібліїсти й нині при тлумаченні грецького *δοῦλος* на перше місце ставлять *слуга*, далі — *служитель* і лиш за цим — *раб* [21: 63].

У староукраїнських перекладах Нового Заповіту XVI–XVII ст. на місці слова *рабъ* церковнослов'янського тексту спостерігаємо лексему *слуга*.

Наприклад, у притчі про немилосердного боржника у Пересопницькому Євангелії 1556 — 1561 рр. читаємо:

Для того оуподобилосѧ пр(с)тво нб(с)ное, члкоу цр(о)у. которыи хотѣль сѧ обличити изъ слоугами своими. а коли онъ почаль личити. привели емоу единого долъжника. которыи былъ винень тмою талантъ. и не малъ чого ѡ(т)дати. Егда же не ималь емоу чого ѡ(т)дати. повелѣ(л) его г(с)днь є(г)[о] продати. и женоу его и дѣти. и все што ималь, а ѡ(т)дати. Падъши слоуга тѣи, и просиль его рекоучи. г(с)дроу потрѣпи ми. и все тобѣ ѡ(т)да(м). змилова(в) же сѧ г(с)днь на(д) слоугою тѣ(м). поустиль его, и долъгъ ѡ(т) поустиль емоу. Выше(д)шї пакъ слоуга тѣи. нашоль единого товариша своего. которыи емоу былъ винень сто пѣнесїи. оухопиль и давилъ его. и мовиль емоу. ѡ(т)дай ми що ми еси долъжень. Падъши долъжникъ его на нога(х) є(г)[о]. просиль его рекоучи. пожъди ми и все тобѣ ѡ(т)да(м). а онъ не хотѣль. але ве(д)ши всадила его в темницу. а(ж) бы ѡ(т)далъ што винень. Видѣвъши пакъ товарише его тоє што сѧ стало. и розжаловалисѧ ве(л)ми. и прише(д)ши повидѣли г(с)дареви своему все. што (с) дѣяло. тогда призъвавъши его г(с)днь его и рекль емоу. слоуго злыи. ве(с) онъ долъгъ ѡ(т)поустиль є(с)м) тобѣ. длѧ того иже еси ма просиль. чи не годилосѧ и тобѣ змиловати(с) на(д) товаришѡ(м) твоимъ. я(к) сѧ я тыжь змиловаль надъ тобою (Мт. XVIII, 23-33) [56: 173-174]. При цьому необхідно наголосити, що в Пересопницькому Євангелії є лише три випадки вживання слова *рабъ*, але не в канонічному тексті, а в записях «многочисленнаго раба» Михайла Василювича [Там само: 197, 240, 393].

Невідомий закарпатський автор повчань на Євангеліє в XVI ст. (збереглися у списку XVIII ст.), цитуючи Св. Письмо або переказуючи притчу про немилостивого раба, також використовував слово *слуга*:

...научайме ся изъ сеи причты, кулькии есме довжны Господу Богу нашему. Довгъ великій имаеме, што не можеме сказати языкомъ нашимъ, али можеме розсудити изъ сего слугы, што бывъ оставъ довжень деся[ть] тысячей талантувъ, а тото чинить шѣсть сотъ тысячій золотыхъ, чомъ тотъ царь бывъ отецъ небесный, а *слуга* есть на сюмъ свѣтѣ кождый... Туй указуетъ доброту свою, як чин[и]въ тотъ царь изъ слугомъ своимъ, коли не имавъ *слуга*, чимъ заплатити, а оунъ упавъ долу упередъ пана своего и моливъ его, што бы потерпѣвъ: заплачу, мовить усе; а оунъ ся змиловавъ слугы своего... довгъ ему выпустивъ увесь, а *слуга* заплатити загадовавъ ся ему усе... Якъ мовить тогда тотъ панъ: «*Слуга* хытлянный, кулькый довгъ я тобѣ выпустивъ, занужъ есь мя просивъ. Айно, тобѣ ци не годилось помиловати товариша своего, якъ я тебе помиловавъ?» [90: 120-121].

В. Негалевський у перекладі (з використанням польського тексту) 1583 р. (с. Хорошеве на Житомирщині) у розгляданій притчі Нового Заповіту вибрав назву *слуга*:

23. Для того приподобаное єсть кролєство небєское чловеку королеви, которы(и) хотєль рахуно(к) Ѹчинити з *слугами* своими

24. А кгда почаль чини(ти) рахуно(к), приведено єму ѡдного до(л)жника десєти тисєче(и) тале(н)товъ

25. А кгда ѡ(н) нє мє(л) ѡ(т)дати, казалъ єго па(н) єго запрода(ти) и жону єго и дѣти и все што мєль и заплатити

26. А Ѹпа(д)ши *слуга* ѡ(н) просиль єго, панє нє сквапла(и) ста проти(в)ко мнє, а все тобѣ ѡ(т)дамъ

27. А па(н) злитовавши ста на(д) ѡнымъ *слугою* выпусти(л) єго: и долгъ єму ѡ(т)пустилъ

28. А *слуга* ѡ(н) вышедши, нашолъ ѡдного с ты(х) што з нимъ служили, которы(и) єму былъ винє(н) сто грше(и): и попа(д)ши є(г) [о] дѸси(л) мовачи, ѡда(и) ми што (с) винє(н)

29. Ѹпадши тогды ѡнъ товаришъ єго просиль єго мовачи не сквапла(и) ста противко мнє, а ѡ(т)дамъ тобє все

30. А ѡ(н) нє хотєль, алє шє(д)ши вкинулъ єго до темници, а(ж) бы ѡ(т)далъ што былъ винєнъ

31. А ѡбачивши товариши єго што ста дѣяло, засмутили ста барзо, и ѡзна(и)мили пану своєму все што ста дѣяло

32. Тогды воззавши єго па(н) єго, рекъ єму, слуго злосливы(и), Ѹве(с) ѡ(н) долгъ ѡ(т)пустилємъ тобє, иже(с) мѧ просиль [40: 31 зв.].

Пор. у Василя Тяпинського, який надрукував близько 1580 р. переклад Євангелія з паралельним церковнослов'янським текстом. У притчі про немилосердного боржника лексеми *рабъ* церковнослов'янського тексту відповідає слово *челядникъ* (пор. укр. *челядник* «слуга, найманий робітник» [69: 45], білор. *челяднік* «найманий робітник; підмайстер» [85: 42]):

Того деле пріподобило се королевство небесное, чловеку королю. который всхотєль розмавлѧти се о слове зъ чєлѧдниками своими. И почонъши єму розмавлѧти се. привели єму одного долъжного. десєтьма тисєчма талантовъ.

Немогучому пакъ єму ѡ(т)дати. велєль єго панъ єго продати, и жону єго и дети. и всѣ што кольвекъ мєль, и ѡ(т)датї. Падъши про то чєлѧдникъ тотъ, кѧланючи се єму мовиль. панє, потерпи мнє, а всѣ тобє ѡ(т)дамъ. И умилосєрдиль се панъ чєлѧдника того, пусътилъ єму. А вышедъши чєлѧдникъ тотъ, нашолъ одъного зъ товаришовъ свойхъ. который былъ долъжонъ єму, сто гршеи. и поймавъши єго давилъ, мовєчи. дай ми чим мї єси долъжонъ. Падъши прѡ то товарїшъ єго на ногѣ єго, просєчї єго, мовїль. потерпи мнє, а все ѡ(т)дамъ тобє. Онъ пакъ нє хотєль. алє ведъши всадиль єго въ темницу. докуль ѡ(т)дасть долгъ. И увїдєвшї товарїшї єго бєвшєе, зъжалили се вєлми. и прїшодъши сказали пану своєму все бєвшєе. Тогды прїззавшї єго па(н) єго, мовїль єму. чєлѧднику зълый, весь долгъ оный ѡ(т)пустиломъ тобє, поневажъ упросилось мє. Нє слушало ль и тобє зъмиловать се надъ товаришомъ сѡвымъ, якъ и я надъ тобою зъмиловаломъ се (Мт. XVIII, 23-32) [100: 25-25 зв.]⁵.

⁵ Більшість лінгвістів відносять цю пам'ятку до білоруських.

Наш славетний церковний діяч і лінгвіст, добрий знавець грецької мови М. Смотрицький в українському перекладі розгляданої прирочі у Учительному Євангелії, надрукованому 1616 р. (що переклад належить М. Смотрицькому саме ми виявили, вивчаючи різні примірники пам'ятки [20: 15]) також використовував слово *слуга*:

Подобно естъ Кроле(в)ство нб(с)ное чл̄вкови кролеви: который хотѣлъ оучинити личбу з(ъ) *слугами* своими: а кгда ей чинити починалъ, приведено ему одного которы(й) зосталъ виненъ десяти тисѣчѣй талантѡвъ. А кгда не мѣлъ (чимъ) ѡ(т)дати, росказалъ его панъ его продати, и жоноу его и дѣти, и все штоколкевъ мѣл^с, и ѡ(т)дати. Упадши прето *слуга*, кланѣ(л)сѣ емоу мовѣчи, пане потерпи ми мало, а все тобѣ ѡ(т)дамъ. А оужалившисѣ панъ *слуги* оного, вызволилъ его, и долгъ емоу ѡ(т)пустилъ. А выше(д)ши *слуга* оный, нашолъ о(д)ного з(ъ) товаришѡвъ своихъ, который емоу былъ виненъ сто динарѡ(в): и поймавши его давил^с мовѣчи, ѡ(т)дай ми то, што (с) винен. Упавши прето товаришъ его оный просилъ его мовѣчи, мало потерпи ми, а все ѡ(т)да(м) тобѣ. **В**нъ зась не хотѣлъ, але ше(д)ши в(ъ)кинулъ его до темницы, аж бы ѡ(т)да(л) долгъ. А обачивши товаришѣ его, што сѣ дѣлѣло, засмутилсѣ велми, и прише(д)ши повѣли пану своему все што сѣ дѣлѣло. Тогда призвавши его панъ его мовилъ ему: *слуго* злосливы(й), весь долгъ оный ѡ(т)пустилемъ, поневажъ просилъ еси мене (Мт. XVIII, 23-33) [24: 261].

Новоукраїнські перекладачі Біблії по-різному інтерпретують відповідні грецькі, арамейські й церковнослов'янські слова.

У переспівах псалмів Давидових із церковнослов'янського тексту Т. Шевченко — основоположник сакрального стилю сучасної української літературної мови — залишає назву *раб*: «Царі, *раби* — однакові Сини перед Богом, І ви вмрете, як і князь ваш І ваш *раб* убогий» [84: 361]. Проте він використовує назви *неволя* “рабство”, *невольник* “раб”: «На ріках круг Вавилона, Під вербами в полі, Сиділи ми і плакали В далекій *неволі*... І нам стали сміятися Едомляне злії: “Розкажіть нам пісню вашу... *Невольники* наші”... І коли тебе забуду Іерусалиме, Забвен буду, покинутий *Рабом* на чужині...» [Там само: 364]. При цьому незайво константувати, що в українських творах Т. Шевченко вжив слово *невольник* — 20 разів, *невольничий* — 7 разів, *невольників* — 1 раз [70 I: 457], *раб* — 27 разів, *рабиня* — 4 рази [70 II: 184], *слуга* — жодного разу (є тільки похідні — *служба*, *служити* [Там само: 266]).

П. Морачевський, який зробив перший повний переклад Нового Заповіту і Псалтиря новою українською літературною мовою впродовж 1861 — 1865 рр. з церковнослов'янського тексту, на місці *раб* використовує лексему *слуга* (при цьому варто зауважити, що він, працюючи над перекладом, «брав на допомогу собі тексти німецький, французький, латинський, російський»⁶):

23. І затим царство небесне можно прирівняти до Царя, що захотів пораховатися з *слугами* своїми.

⁶ Охранная опись рукописного отделения Библиотеки Императорской Академии Наук. — Т. I: Книги Священного Писания. С приложением четырёх таблиц снимков [Сост. В. И. Срезневским]. — СПб., 1905. — С. 54-55.

24. Коли ж почав він раховатись, то привели до ёго одного, що був ёму винен десять тисяч талантів.

25. А як той не мав чим расплатитись, то пан звелів ёго продати і ёго і жінку ёго і дітей ёго і усе, що він мав, та оддати.

26. Тоді *слуга* той пав ёму в ноги, та молив ёго, кажучи: пане! змилосердуйся, підійди міні і я все тобі оддам.

27. Змилосердувався пан над тим *слугою*, пустив ёго і простив ёму довг.

28. Тільки що вийшов той *слуга*, як стрітив одного з стоваришів своїх, що винен був ёму сто динарів і він схопив ёго, тай почав душили, кажучи: оддай, ти міні винен.

29. Товарищ ёго пав ёму у ноги, та молив ёго, кажучи: змилосердуйся, підійди міні, і я все тобі оддам.

30. Але він і слухати того не хотів а повів тай посадив ёго у темницю, аж поки не оддасть довгу.

31. Товариші ёго, бачивши, що чинилось, дуже жаліли, та пішли тай розказали панові своєму усе, що сталось.

32. Тоді пан призвав ёго, та ёму й каже: *слуга* лукавий! увесь той довг я простив тобі, бо ти молив мене⁷.

Як відомо, царат заборонив друк Св. Письма українською мовою. Лише на початку ХХ ст. Синод дав дозвіл на видання Євангелія українською мовою. За основу було взято переклад П. Морачевського. Створено дві комісії. Одну очолили авторитетні російські академіки, лінгвісти О. Шахматов, П. Фортунатов і Ф. Корш, іншу — кам'янець-подільський архієпископ Парфеній (Памфіл Левицький). У перекладі євангельської притчі редактори лексему *слуга* залишили, однак у 32 вірші її замінили на *раб*, мабуть через те, що церковнослов'янський вираз *рабе лукавий* був знаний тоді в середовищі православних вірян і наявний у російському синодальному тексті:

23. Тим-то Царство Небесне прирівняти можна до Царя, що захотів почитатися з *слугами* своїми.

24. Коли ж почав він считатися, то привели до нього одного, що був йому винен десять тисяч талантів.

25. А як він не мав чим заплатити, то господарь його звелів продати його, й жінку його, й дітей, і все, що він мав, і заплатити.

26. Тоді *слуга* той впав і кланявся йому, кажучи: господарю! потерпи мені, і все тобі віддам.

27. Змилосердився ж господарь над тим *слугою*, відпустив його й простив йому довг.

28. Як вийшов же той *слуга*, стрів одного з товаришів своїх, що винен був йому сто динаріїв, і він схопив його й душив, кажучи: віддай мені, що винен.

29. Упав тоді товариш його в ноги йому й благав його, кажучи: потерпи мені, і все тобі віддам.

30. Він же не схотів, а пішов та й посадив його в темницю, аж поки віддасть довг.

⁷ Манускрипт зберігається в Інституті рукопису НБ України ім. В. Вернадського. — Шифр: фонд 30, № 11. — С.31 зв.

31. Товариші його, бачивши, що сталося, дуже жалкували и розказали господареві своєму все, що сталося.

32. Тоді господарь призвав його та й каже йому: *рабе* лукавий! увесь той довг я простив тобі, бо ти ублагав мене (Мт. XVIII, 23–32) [19: 93–94].

Порівняймо в російському синодальному перекладі:

23. Посему Царство Небесное подобно царю, который захотел сосчитаться с *рабами* своими;

24. Когда начал он считаться, приведен был к нему некто, который должен был ему десять тысяч талантов;

25. А как он не имел чем заплатить, то государь его приказал продать его, и жену его, и детей, и всё, что он имел, и заплатить;

26. Тогда *раб* тот пал, и, кланяясь ему, говорил: «государь! потерпи на мне, и всё тебе заплачу».

27. Государь, умилосердившись над *рабою* тем, отпустил его и долг простил ему.

28. *Раб* же тот, выйдя, нашел одного из товарищей своих, который должен был ему сто динариев, и, схватил его, душил, говоря: «отдай мне, что должен».

29. Тогда товарищ его пал к ногам его, умолял его и говорил: «потерпи на мне, и всё отдам тебе».

30. Но тот не захотел, а пошел и посадил его в темницу, пока не отдаст долга.

31. Товарищи его, увидев происшедшее, очень огорчились и, придя, рассказали государю своему всё бывшее.

32. Тогда государь его призывает его и говорит: «злой *раб*! весь долг тот я простил тебе, потому что ты упросил меня...» (Мт. XVIII, 23–32) [4: 22 (другої лічби)].

У перекладі притчі Євангелія П. Куліш та І. Пулюй використовували лексему *слуга*, а не *раб*, як відповідник грецької *δοῦλος*:

23. Тим же то уподобилось царство небесне чоловіку цареві, що схотів узяти перелік од *слуг* своїх.

24. Як же почав брати, приведено йому одного, що завинив йому десять тисяч талантів.

25. Як же не мав він, що віддати, звелів, пан його продати його, и жінку його, и дітей, и все що мав, та й віддати.

26. Упавши тоді *слуга*, поклонився йому, кажучи: Пане, потерпи міні, и все тобі віддам.

27. Змилосе[р]дився ж пан *слуги* того, відпустив його, и простив йому довг.

28. *Слуга* ж той, вийшовши, знайшов одного з товаришів, своїх, що завинив йому сотню денарив; и, вхопивши його, давив, кажучи: Віддай міні, що винен.

29. Упавши тоді товариш його в ноги йому, благав його, кажучи: Потерпи, міні, и все віддам тобі.

30. Він же не схотів, а відійшовши укинув його в темницю, поки віддасть довг.

31. Бачивши ж товариші його, що сталося, жалкували вельми, и пійшовши сказали своєму панові все, що сталося.

32. Тоді призвавши його пан його, рече йому: *Слуго* ледачий, увесь довг той простив я тобі, як благав еси мене (Мт. XVIII, 23–32) [26: 56–57]:

Пор. ще: Рече ж Марія: Се *рабиня Господня*; нехай станеться міні по слову твоєму (Л. I, 38) [25: 6].

При цьому відзначимо, що в перекладі книг Старого Завіту із давньої єврейської мови П. Куліш використовує різні слова там, де в церковнослов'янському тексті маємо *рабъ*: І говорить він: *Раб* Авраамів я (Бут. XXIV, 34) [63: 25], Коли купиш *раба* єврея, шість год нехай прослужить, а на семий вийде на волю, дармо (Вих. XXI, 2) [Там само: 74], Малий і великий там собі рівні, а *невольник* вільний від пана свого (Йов III, 19) [Там само: 481], Ти ж, Ізраїлю, *слуго* мій, ти Якове... (Іс. XLI, 8) [Там само: 635]. Пор.: И рече: *рабъ* авраамль єсмь азъ (Быт. XXIV, 34) [3: 36], аще стажеши *раба* євреина, шесть лѣтъ да поработаетъ тебѣ... (Исх. XXI, 2) [Там само: 90], малъ и великъ тамъ есть, и *рабъ* не боѡйсѧ господина своего (Ио. III, 19) [Там само: 657], Ты же, іїлю, *рабе* мой, іакъве... (Іс. XLI, 8) [Там само: 923].

У першому, виданому окремо, перекладі Нового Завіту І. Огієнко вживає назву *слуга*:

23. Тим то Царство Небесне подібне одному цареві, що був захотів обрахунок зробити з своїми *слугами*.

24. Коли ж він почав обраховувати, то йому привели одного, що винен був він десять тисяч талантів.

25. А що він не мав з чого віддати, наказав пан продати його й його жінку та дітей, й усе, що він мав, — й заплатити.

26. Тоді той *слуга* впав до ніг, і вклонився йому та благав: «Потерпи ти мені, — я віддам тобі все!»

27. Й змилосердився пан над *служою* отим, — і звільнив він його, і простив йому довг.

28. А як вийшов *слуга* той, спіткав він одного з своїх співтоваришів, що був винен йому сто динарів. І схопив його, він душив і казав: «Віддай, що ти винен!»

29. А товариш його впав у ноги йому, і благав його, кажучи: «Потерпи ти мені, — й я віддам тобі!»

30. Та той не хотів, а пішов і всадив до в'язниці його, — аж поки він довгу не верне.

31. Як побачили ж товариші його теє, що сталося, то засмутилися дуже, й прийшли й розказали своєму панові все, що було.

32. Тоді пан його кличе його та й говорить до нього: «Лукавий ти *слуго*, — я простив був тобі весь той довг, бо просив ти мене» (Мт. XVIII, 23-32) [54: 31].

Пор. також, у Благовіщенні Діві Марії: А Марія промовила: «Я ж *Господня слуга*: нехай буде мені згідно з словом твоїм (Л. I, 38) [Там само: 87]», у перекладі Першого соборного послання св. апостола Петра: *Слуги*, — коріться господарям з повним страхом, не тільки добрим та тихим, але й прикрим (1 П II, 18) [Там само: 340].

Не знаємо, чому І. Огієнко пізніше змінив свою думку і в повному перекладі Біблії, вперше надрукованому 1962 р., грецьку назву *δοῦλος* передає словом *раб*:

23 «Тим то Царство Небесне подібне одному цареві, що захотів обрахунок зробити з своїми *рабами*. 24 Коли ж він почав обраховувати, то йому привели

одного, що винен був десять тисяч талантів. 25 А що він не мав із чого віддати, наказав пан продати його, і його дружину та діти, і все, що він мав, — і заплатити. 26 Тоді *раб* той упав до ніг, і вклонився йому та благав: «Потерпи мені, — я віддам тобі все!» 27 І змилосердився пан над *рабою* тим, — і звільнив його, і простив йому борг. 28 А як вийшов той *раб*, то спіткав він одного з своїх співтоваришів, що був винен йому сто динаріїв. І схопивши його, він душив та казав: Віддай, що ти винен!» 29 А товариш його впав у ноги йому, і благав його, кажучи: «Потерпи мені, — і я віддам тобі!» 30 Та той не схотів, а пішов і всадив до в'язниці його, — аж поки він боргу не верне. 31 Як побачили ж товариші його те, що сталося, то засмутилися дуже, і прийшли й розповіли своєму панові все, що було. 32 Тоді пан його кличе його та й говорить до нього: «*Рабе* лукавий, — я простив був тобі весь той борг, бо просив ти мене» (Мт. XVIII, 23–32) [8: 27 (другої лічби)].

Пор. у Благовіщенні Діві Марії: «Я ж *Господня раба*: нехай буде мені згідно з словом твоїм!» (Л. I, 38) [Там само: 71 (другої лічби)], у Першому соборному посланні св. апостола Петра: *Раби*, — коріться панам із повним страхом, не тільки добрим та тихим, але й прикрим (1 П. II, 18) [Там само: 267 (другої лічби)].

У перекладі Старого Завіту він також використовує номен *раб*: І той став говорити: «Я *раб* Авраамів» (Бут. XXIV, 34) [Там само: 23], Коли купиш єврейського *раба*, нехай він працює шість років, а сьомого нехай вийде дармо на волю (Вих. XXI, 2) [Там само: 78], Малий та великий — там рівні, а *раб* вільний від пана свого (Йов III, 19) [Там само: 506], А ти, о Ізраїлю, *рабе* Мій, Якове... (Іс. XLI, 8) [Там само: 721].

Переклад І. Огієнка популярний не тільки в православному й греко-католицькому середовищі, а й у протестантському. І деякі переклади представників протестантських церков позначені виразним впливом І. Огієнка. У них використовують термін *раб*, але не нехтують і словом *слуга*.

У 1994 р. надруковано «Новий Завіт. Новий переклад» (авторське право збережено за Даяною Деркач), де читаємо такий текст притчі про немилосердного боржника:

23. Тому Царство Небесне подібне до царя, котрий захотів поразитися з *рабами* своїми.

24. І коли ж він почав розраховуватися, привели до нього одного, котрий був винен йому десять тисяч талантів.

25. А як він не мав чим виплатити, то господар звелів продати його в *рабство*, і жінку його, і дітей, і все, що він мав, і заплатити.

26. Тоді *раб* той впав і, вклонившись цареві, благав: «Пане, прошу потерпи ще трохи, все тобі віддам!»

27. Господар, змилосердившись над *рабою* тим, відпустив його і простив йому борг.

28. *Раб* же той вийшов і знайшов одного з товаришів своїх, котрий винен був йому сто динаріїв, і, схопивши його, душив, кажучи: «Віддай мені, що винен!»

29. Тоді товариш його впав до ніг його, благав його і говорив: «Потерпи на мені, і все віддам тобі!»

30. Але той не захотів, а пішов і посадив його у в'язницю, доки не віддасть борг.

31. Коли товариші його побачили, що сталося, дуже засмутилися і пішли та й розповіли своєму господареві все, що сталося.

32. Тоді господар покликав його і сказав: «Злий *рабе*, весь борг той я простив тобі, бо благав ти мене (Мт. XVIII, 23-32) [53: 23].

Проте в перекладі Першого соборного послання св. апостола Петра бачимо: *Слуги*, коріться панам вашим з повною пошаною, не тільки добрим та лагідним, але і суворим (1. П. II, 18) [Там само: 254].

У 1998 р. п'ятидесятники видали книгу "Біблія з коментарями для повного життя. Новий Завіт з симфонією. Українське видання книжки "The full Life Study Bible New Testament". Переклад з англійської мови зробила Ірина Селезінка. Редактор-упорядник українського видання — єпископ Василь Боечко. Тут використовується назва *слуга*:

23. Тому-то уподобилось Царство Небесне чоловіку цареві, що схотів узяти перелік від *слуг* своїх.

24. Як же почав брати, приведено йому одного, що завинив йому десять тисяч талантів.

25. Як же не мав він що віддати, то звелів пан продати його в *рабство*, і дружину його, і дітей, і все, що він мав — щоб заплатити.

26. Упавши тоді, *слуга* поклонився йому, кажучи: "Пане, потерпи мені, а все тобі віддам!"

27. Змилосердився ж пан *слуги* того, відпустив його й простив йому борг його.

28. *Слуга* ж той, вийшовши, знайшов одного з товаришів своїх, що завинив йому сто динарів; і, вхопивши його, давив, кажучи: "Віддай мені, що винен!"

29. Упавши до ніг його, приятель благав його: "Потерпи мені, і все віддам тобі!"

30. Він же не схотів, а, відійшовши, кинув його у темницю, поки віддасть.

31. Бачивши ж, що сталось, товариші його жалкували дуже й, пішовши, сказали своєму панові все, що сталось.

32. Тоді покликав його пан і сказав йому: "*Слуго* ледачий, увесь борг той простив я тобі, як благав ти мене" (Мт. XVIII, 23–32) [7: 43–44].

Пор.: *Слуги*, з усяким страхом корітесь панам, не тільки добрим і лагідним, а також і суворим (1 П. II, 18) [Там само: 560].

Проте у вживанні досліджуваних слів у цьому перекладі немає послідовності. В оповіді про Благовіщення Діви Марії у відповіді Пресвятої Ангелові читаємо: Тоді Марія промовила: «Я *раба* Господня: нехай станеться мені за словом твоїм». І пішов від неї ангел (Л. I, 38), але трохи далі у величанні Діви Марії Бога написано: І промовила Марія: «Величає душа моя Господа, і зрадів дух мій у Бозі, Спасителі моїм, що споглянув на смирення *слуги* своєї; ось бо віднині блаженною зватимуть мене всі народи» (Л. I, 46-48) [Там само: 120].

Історик Церкви, бібліїст василіанин Теодосій (Тит) Галуцинський 1946 р. в Римі надрукував свій переклад Євангелія українською мовою, в якому він гр. *δοῦλος* передав лексемою *слуга*, та не послідовно:

²³ Тимто царство небесне подібне до одного царя, що хотів розрахуватись зі своїми *слугами*. ²⁴ Коли ж почав обраховуватись, привели перед нього одного, що був винен йому десять тисяч талантів. ²⁵ А що він не мав з чого віддати, звелів його пан продати його і жінку його і дітей і все, що він мав і все віддати. ²⁶ Тоді той *слуга* припав ниць перед ним і благав його, кажучи: «Господи, потерпи мені й все віддам тобі!» ²⁷ І умилосердився пан над тим *слугою*, відпустив його й простив йому довг.

²⁸ Як же вийшов той *слуга*, стрінув одного з своїх товаришів, що був йому винен сто динаріїв. Він ухопив його й душив, кажучи: «Віддай мені, що ти винен!» ²⁹ Припав до його ніг товариш його й благав його, кажучи: «Потерпи мені й усе віддам тобі!» ³⁰ Він же не схотів, а пішов і посадив його в темницю, поки віддасть довг. ³¹ Бачивши ж товариші його, що сталося, огірчилися вельми й пішли та розказали своєму панові все, що сталося. ³² Тоді пан призвав його й каже йому: «*Слugo* лукавий! Увесь той довг я простив тобі, бо ти благав мене» [62: 86-88].

Пор. ще: Не так має бути між вами: а хто з вас хоче бути старший, нехай буде вам *слугою*. І хто хоче у вас бути перший, нехай буде вам *рабом* (Мт. XX, 26-27) [Там само: 95-96], Господи, *слуга* мій лежить дома розслаблений і дуже мучиться (Мт. VIII, 6) [Там само: 33-34], Жаден *слуга* не може служити двом панам... (Л. XVI, 13) [Там само: 328]; І сказала Марія: «Я *раба* Господня, нехай буде мені по твоєму слову...» І сказала Марія: Величає душа моя Господа. І радіє мій дух в Бозі, Спасі моїм, що зглянувсь на смирення своєї *раби*...!» (Л. I, 46) [Там само: 234, 235].

Через рік (1963 р.) після Огієнкового перекладу Біблії побачило світ «Святе Письмо Старого та Нового Завіту» — переклад отця-василіянина Івана Хоменка (Плюти), мовну редакцію якого здійснили І. Костецький, В. Барка, М. Орест-Зеров. І. Хоменко використовує і лексеми *слуга-слугиня*, і *раб*, очевидно, залежно від можливого трактування становища того, про кого йдеться:

23. Тому Царство Небесне схоже на царя, що хотів звести рахунки з *слугами* своїми. 24. Коли він розпочав зводити рахунки, приведено йому одного, що винен був десять тисяч талантів. 25. А що не мав той чим віддати, то пан і звелів його продати, а й жінку, дітей і все, що він мав, і віддати. 26. Тоді *слуга*, впавши йому в ноги, поклонився лицем до землі й каже: Потерпи мені, пане, все тобі поверну. 27. І змилосердився пан над тим *слугою*, відпустив його й подарував йому борг той. 28. Вийшовши той *слуга*, здибав одного з своїх *співслуг*, який винен був йому сто динаріїв, схопив його й заходився душити його, кажучи: Віддай, що винен. 29. Тож *співслуга* його впав йому в ноги й почав його просити: «Потерпи мені, я тобі зверну. 30. Та той не хотів, а пішов і кинув його в темницю, аж поки не поверне борг. 31. Якже побачили товариші його, що сталося, засмутились вельми, пішли до свого пана й розповіли йому про все сподіяне. 32. Тоді його пан покликав його і сказав до нього: *Слugo* лукавий! Я простив тобі весь борг той, бо ти мене благав [64: 29-30 (другої лічби)].

Пор. ще: Тоді Марія сказала: «Ось я Господня *слугиня*: нехай зо мною станеться по твоєму слову!» (Л. I, 38), І мовила Марія: «Величає душа моя Господа і дух мій радіє в Бозі, Спасі моїм, бо він

зглянувся на покору *служині* своєї...» (Л. I, 46–48) [Там само: 73], *Слуги*, з глибокою пошаною коріться панам вашим, і то не тільки добрим та лагідним, але й прикрим (1 П. II, 18) [Там само: 290 (другої лічби)].

Пор. ще: Він і заговорив: «Я *слуга* Авраама» (Бут. XXIV, 34) [Там само: 24], Коли купиш *раба*, єврея, шість років служитиме тобі, а сьомого року вийде на волю, без відшкодування (Вих. XXI, 2) [Там само: 77], Малий, великий, там вони обидва, і *раб* від свого пана вільний (Йов III, 19) [Там само: 588], Ти ж Ізраїлю, *слуго* мій! Ти, Якове... (Іс. XLI, 8) [Там само: 846].

До 1000-річчя хрещення Руси-України з благословіння тоді Екзарха всієї України Філарета, митрополита Київського і Галицького, вийшов «Новий Завіт Господа нашого Ісуса Христа», який готувався ще в 60-х рр. ХХ ст., але під тиском радянських властей переклад у Києві Біблії українською мовою було призупинене [47: 78]. Перекладачі використали текст Євангелія українською мовою, надрукований у 1906–1911 рр. у Москві (на основі праці П. Морачевського). У перекладі притчі про немилосердного боржника вони вживають не слово *слуга*, а *раб*:

23. Тому Царство Небесне подібне до царя, який захотів порухатися з *рабами* своїми;

24. коли він почав рухатися, привели до нього одного боржника, який винен був десять тисяч талантів;

25. а як він не мав чим заплатити, то господар його звелів продати його, і жінку його, дітей, і все, що він мав, і заплатити;

26. тоді *раб* той упав і, кланяючись йому, говорив: господарю! потерпи на мені і все тобі заплачу.

27. Господар змилювався над *рабом* тим, відпустив його і борг простив йому.

28. *Раб* же той, вийшовши, знайшов одного з товаришів своїх, який був винен йому сто динаріїв, і, схопивши його, душив і казав: віддай мені, що винен.

29. Тоді товариш його впав до ніг його, благав його і говорив: потерпи на мені, і все віддам тобі.

30. Але той не захотів, а повів і посадив його в темницю, доки не віддасть боргу.

31. Товариші його, побачивши таке, дуже засмутилися і, прийшовши, розповіли своєму господареві все, що сталося.

32. Тоді господар покликав його і каже: злий *рабе*! весь борг я простив тобі, бо ти ублагав мене [52: 36-37]⁸.

Четвертий повний переклад Святого Письма здійснив і 2004 р. опублікував Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет (Денисенко) з російського синодального тексту. Природно, він пішов за російськомовним виданням Біблії і використав відповідно номени *раб* і *слуга* відповідно до російського тексту (див. вище російський синодальний текст, с. 12):

⁸ Пор. наведений вище (с. 12) російський синодальний текст.

²³. Тому Царство Небесне подібне до царя, який захотів порухатися з *рабами* своїми; ²⁴ коли він почав рухатися, привели до нього одного боржника, який винен був йому десять тисяч талантів; ²⁵ а оскільки він не мав чим заплатити, то господар звелів продати його, і жінку його, дітей, і все, що він мав, і віддати. ²⁶ Тоді *раб* той упав і, кланяючись йому, говорив: господарю, потерпи мені і все тобі віддам. ²⁷ Господар змилювався над *рабом* тим, простив його і борг відпустив йому. ²⁸ *Раб* же той, вийшовши, зустрів одного з товаришів своїх, який був винен йому сто динаріїв, і, схопивши його, душив і казав: віддай мені, що винен. ²⁹ Тоді товариш його впав до ніг його, благав його і говорив: потерпи мені, і все віддам тобі. ³⁰ Але той не захотів, а повів і посадив його у в'язницю, доки не віддасть боргу. ³¹ Товариші його, побачивши таке, дуже засмутилися і, прийшовши, розповіли своєму господареві все, що сталося. ³² Тоді господар покликав його і каже: *рабе* лукавий! Весь борг я простив тобі, бо ти ублажав мене [9: 1103-1104].

Але пор.: бо така є воля Боже, щоб ми, роблячи добро, закривали уста нецтву нерозумних людей, — як вільні, не як ті, хто використовує свободу для прикриття зла, але як *раби* божі..., *Слуги*, коріться з усяким страхом господарям, не тільки добрим і лагідним, але й суворим (1 Пет. II, 15-18) [Там само: 1266]. Пор. рос.: Ибо такова есть воля Божия, чтобы мы, делая добро, заграждали уста невежеству безумных людей, — Как свободные, не как употребляющие свободу для прикрытия зла, но как *рабы* Божии...; *Слуги*, со всяким страхом повинуйтесь господам, не только добрым и кротким, но и суровым (1 П. II, 15-16, 18) [4: 174]. Пор. ще.: Він сказав: я *раб* Авраамів (Бут. XXIV, 34) [9: 26], якщо купиш *раба* єврея, нехай він працює [на тебе] шість років, а на сьомий [рік] нехай вийде на волю задарма... (Вих. XXI, 2) [Там само: 79], Малий і великий там рівні, і *раб* вільний від господаря свого (Іов III, 19) [Там само: 551], А ти, Ізраїль, *раб* Мій, Яків... (Іс. XLI, 8) [Там само: 762] [мабуть, потрібно б: А ти, *Ізраїлю*, рабе Мій, *Якове*].

Тривалий час над українським перекладом Біблії працює (зокрема в проєкті перекладу Святого Письма Українського Біблійного Товариства) о. Рафаїл Турконяк. Він стійко використовує лише номен *раб*. Але не цурається й назви *слуга*:

Тож Царство Небесне подібне до чоловіка царя, що хотів розрахуватися зі своїми *рабами*. Як почав він розрахуватися, привели йому одного, що був винен десять тисяч талантів. А як той не мав чим віддати, пан наказав продати його, і жінку, дітей, і все, що має, і віддати [борг]. Тоді *раб*, упавши ниць, кланявся йому й благав: Потерпи ще мені — й усе тобі віддам. Змилювавшись, пан того *раба* відпустив його й простив йому борг. Коли вийшов той *раб*, він зустрів іншого *раба*, який був винен йому сто динаріїв, схопив його, почав душити, проказуючи: Віддай те, що винен. А той другий *раб*, упавши, благав його, кажучи: Потерпи мені, я все віддам тобі. Він же не забажав і кинув його до в'язниці, доки не віддасть борг. Побачивши, що сталося, інші *раби* дуже засмутилися, пішли й розповіли своєму панові про все, що сталося. Тоді його пан покликав його та каже йому: Лукавий *рабе*, увесь той борг я тобі простив, бо ти вблагав мене [51: 27; 5: 1540; Пор. ще 50: 45–46].

Пор. ще: Не так буде у вас: бо хто хоче між вами стати великим, той хай буде вашим *слугою*, і хто лише хоче між вами бути пер-

шим, хай буде вашим *рабом* (Мт. XX, 26–27) [51: 30], Господи, *слуга* мій лежить вдома паралізований, тяжко мучиться (Мт. VIII, 6) [Там само: 13], Жодний *раб* не може двом панам служити... (Лк. XVI, 13) [Там само: 96–97], *Слуги*, із повним страхом коріться панам не тільки добрим та лагідним, а й прикрим (1 П. II, 18) [Там само: 283].

У перекладі притчі про немилосердного боржника Свідки Єгови вжили назву *раб*:

23. Тому царство небесне можна прирівняти до царя, який захотів, щоб *раби* повіддавали йому борги. 24. І коли він взявся за цю справу, привели до нього чоловіка, який заборгував йому десять тисяч талантів. 25. Оскільки ж *раб* не мав чим віддати, пан наказав продати і його, і дружину, і дітей, і все його майно та сплатити борг. 26. Але *раб* упав і почав кланятися йому, кажучи: «Потерпи мені, і я все тобі віддам». 27. Проїнявшись жалем, пан відпустив *раба* і скасував його борг. 28. Проте вийшовши звідти, цей *раб* знайшов іншого *раба*, який заборгував йому сто денаріїв. Він схопив того *раба* і став душити його та казати: «Віддай усе, що ти заборгував». 29. Тоді *раб* упав і почав благати його: «Потерпи мені, і я все тобі віддам». 30. Однак він не захотів, а пішов і кинув його до в'язниці, аж поки той не віддасть боргу. 31. Коли ж інші *раби* побачили це, то дуже зажурилися і пішли та розповіли про все своєму пану. 32. А пан покликав того *раба* й сказав: «Злий *рабе*, я скасував увесь твій борг, бо ти блавав мене» [83: 34].

Водночас є випадки, коли в перекладі інших частин Нового Завіту вони використовують термін *слуга*: Нехай *слуги*, виявляючи в усьому належний страх, підкоряються своїм панам — не тільки добрим і розважливим, але й тим, кому важко догодити (1 П. II, 18) [Там само: 355].

Варто додати, що в перекладі Євангелія південнолемківським говором у притчі про немилосердного боржника використано термін *слуга*:

23. Царство небесне є подобне царюви, котрый собі здумав зробити рахунок зо своїма *слугами*.

24. А як зачав раховати ся, привели довжника, который йому був довжен десять тїсяч талантів.

25. Но як не мав чїм заплатити, царь наказав, жебы його і жену, і діти, і вшытко што мав продали, і так вернули довг.

26. Тогда тот *слуга* пав (на землю), кланяв ся йому і говорив: — Господи, май стерпїння, я ті вшытко верну! —

27. А царь посановав того *слугу*, пустив го і одпустив йому довг.

28. Лем што *слуга* вышов, стрів єдного з тых, што з ним служыли, который йому був довжен сто динарів. І хопив його, дусив і говорив: — Верни мі, што ты довжен! —

29. А він пав ку його ногам і просив: «Май стерпїня, а я ті вшытко верну! —

30. Но він не хотів. Пішов і дав його заперти до вязниці, покы йому не верне довг.

31. Як *слугове*, котры із ним служыли, видїли, што ся стало, барз ся засмутили. Пішли і вшытко росповїли свойому царюви.

32. Тогда царь його закликав і повів йому: — Підлый *слуго*! Я одпустив тобі цілый довг, бо ты мене просив (Мт. XVIII, 23–32) [27: 30–31].

Слова *слуга* — *служніца*, а не *раб*, *раба* використано і в перекладі Нового Завіту на мову русинів-українців у Воєводині (Сербія):

²³Прето Царство небесне подобне човекови царови котри сцел ушориц рахунок зоз своїма *слугами*. ²⁴Кед почал обраховйовац, привели му єдного цо му бул длужни дзешец тисячи таланти. ²⁵А понеже не мал одкадз врациц, розказал господар предац го и жену його и дзеци и шицко цо мал и врациц. ²⁶Теди тот *слуга* спаднул пред нього долунїц и гварел: «Сцерп ше надо мну и шицко ци врацим!» ²⁷И господар ше змиловал тому *слугови*, одпушел то и пребачел му длуство. ²⁸А кед тот *слуга* вишол, нашол єдного зоз своїх *сослугох*, котри му бул длужни сто денари, хвацел го и почал го давиц, гуторяци: «Врац цо ши длужен!» ²⁹А його приятель спаднул пред нього и благаючи го гварел: «Сцерп ше надо мну и врацим ци!» ³⁰Але вон не сцел, пошол и руцел го до цемніци док не враци длуство. ³¹Кед його приятеле видзели цо ше збуло, барз ше розжалели и пошли та гварели своїому господарови шицко цо ше збуло. ³²Вец го поволал його господар и гварел му: «Зли *слуго*, цале гевто длуство сом ци пребачел, бо ши ме благал. ³³Не мал ше и ти змиловац над своїм приятельом як цо ше и я змиловал над тобу?» (Мт. XVIII, 23–33) [65: 35].

Пор. ще: И гварела Марія: «Ниа, *служніца* Господня, най ми будзе по твоїм слове!» (Л. I, 38), А Марія гварела: Велїча душа моя Господа и радує ше дух мой у Богу Спасительови мойому, бо попатрел на понїзносц *служніци* своєї (Л. I, 46–48); *Слугове*, повинуйце ше паном у каждим страху, не лєм добрим и благородним, але и погубеним (1 П. II, 18) [65: 86, 223].

Як бачимо, у староукраїнських перекладах Нового Завіту відповідно до грецького *δοῦλος* і старослов'янського *рабъ* використовується слово *слуга* (пор. у В. Тяпинського — *челядникъ*). Такий слововжиток притаманний і більшості новоукраїнських перекладів цієї частини Святого Письма. Очевидно, в староукраїнську добу перекладачі “мовчки” орієнтувалися на католицьку та протестантську практику перекладів Св. Письма на живі мови. Одні перекладачі новоукраїнської доби, мабуть, також звертали увагу на закордонні римокатолицькі й протестантські переклади, інші — ближче трималися церковнослов'янської (старослов'янської) традиції та російської синодальної практики, вживаючи лексему *раб*.

Та варто зауважити, що існує російський переклад Нового Завіту поза синодальною традицією, в якому вживається не слово *раб*, а *слуга*. У перекладі «Слова Жизни», що поставило собі за мету «как можно полнее передать мысли авторов Нового Завета простым, всеми доступным русским языком» [74: 2]. «Притча о непростяющем слуге» викладена так:

²³Царство Небесное можно сравнить с царем, который решил рассчитаться со своими *слугами*. ²⁴Когда царь начал расчет, то первым к нему привели того, кто должен был ему десять тысяч талантов (талант — денежная единица). ²⁵Так как у должника не было чем расплатиться, то царь повелел, чтобы он, его жена, дети и все их имущество были проданы и чтобы долг был выплачен. ²⁶*Слуга* упал царю в ноги и стал просить: «Дайте мне еще немного времени, и я все выплачу». ²⁷Царь пожалел *слугу*, простил ему весь долг и отпустил его. ²⁸Тот вышел и, встретив своего товарища, который должен

был ему сто динариев, схватил и начал его душить: «Верни сейчас же все, что ты мне должен», — требовал он. ²⁹Должник упал ему в ноги и стал умолять: «Дай мне еще немного времени, и я все выплачу». ³⁰Но тот не захотел ждать. Он пошел, заявил на своего должника в суд, и того заключили в долговую тюрьму. ³¹Другие *слуги* увидели, что произошло, и это их возмутило. Они пошли и рассказали все царю. ³²Тогда царь позвал *служу*. «Ах ты, негодный *слуга*, — сказал он, — я по твоей просьбе простил все долги...» [Там само: 27].

Пор. ще: Господин, — сказал он, — *слуга* мой лежит дома парализованный и ужасно мучается (Мт. VIII, 6) [Там само: 14], Никакой *слуга* не может служить двум господам (Л. XVI, 13) [Там само: 88].

Відомо, що є кілька перекладів Св. Письма білоруською мовою. На жаль, нам був доступний тільки один переклад Євангелія від св.апостола Івана, в якому відповідно до доўлоґ грецького тексту вжито слово *нявольнік* «раб, невольник»: Але *нявольнік* ня живе ў доме вечна: Сын астаецца на векі (І. VIII 35), Запраўды, запраўды кажу вам: *нявольнік* ня большы за гаспадара свайго і пасланец ня большы за таго, хто паслаў яго (І. XIII, 16) [55: 21, 33].

І в перекладах Нового Завіту іншими слов'янськими мовами в притчі про немилосердного боржника вжито слова із семантикою «слуга» у народів, що сповідують католицизм і протестантизм чи тільки католицизм. Пор.:

польськ.: Dłatego Królestwo Niebios podobne jest do pewnego króla, który chciał zrobić obrachunek ze *slugami* swymi (Mt. XVIII, 23), Wtedy przywołał go pan jego i rzekł mu: *Slugo zły!* Wszystek tamten dług darowałem ci, boś mnie prosił (Mt. XVIII, 32) [93: 1262–1263] (але: *Domownicy*, bądźcie poddani z wszelką bojaźnią panom, nie tylko dobrym i łagodnym, ale i przykrym — 1 Petr. II, 18) [Там само: 1530],

чеськ.: S královstvím nebeským je to tak, jako když se jeden král rozhodl vyžádat účty od svých *služebníků* (Mt. XVIII, 32), Tu ho pán zavolał a řekl mu: «*Služebniku zlý*, celý tvůj dluh jsem ti odpustil, když jsi mě prosil...» (Mt. XVIII, 32) [91: 28, 29 (другої лічби)], пор. ще: *Služebníci*, podřizujte se ve vši bázní pánům, nejen dobrým a mírným, nýbrž i tvrdým (1 Petr. II, 18) [Там само: 221],

словацьк.: Preto podobné je kráľovstvo nebeské človeku kráľovi, ktorý chcel účtovať so svojimi *sluhami* (Mt. XVIII, 23), Ty zlý *sluha*, celý dlh som ti odpustil, pretože si ma prosil... (Mt. XVIII, 32) [94: 19, 20 (другої лічби)] (пор. ще: *Sluhovia*, poddaní buďte s úplnou bážňou svojim pánom, nielen dobrým a miernym, ale aj nevl'údnym — 1 Pt. II, 18) [Там само: 222],

словенськ.: Zato je nebesko kraljestvo podobno kralju, ki je hotel napraviti račun s svojimi *služabniki* (Mt. XVIII, 23), Hudobni *služabnik!* Ves dolg sem ti odpustil, ker si me prosil (Mt. XVIII, 32) [112: 24 (другої лічби)], пор. ще: *Služabniki*, z vsem strahom se podreajte svojim gospodarjem, pa ne le dobrim in prijaznim, ampak tudi osornim (1 Pt. II, 18) [Там само: 267].

Лексеми *слуга* спостерігаємо і в перекладах притчі про немилосердного боржника в православних південних слов'ян —

сербів: Зато је царство небеско као човјек цар који намисли да се прорачуни са својим *слугама* (Мт XVIII, 23), Тада га позва господар његов, и рече му: зли *слуго!* сав дуг онај простих теби, јер си ме молио (Мт. XVIII, 32) [49: 24-25]. Пор. ще: *Слуге!* будите покорни са свакијем страхом господарима не само добрима и кроткима него и злима (1 П II, 18) [Там само: 239],

болгар.: Затова небесното царство прилича на единъ царь, който поиска да прегледа смѣтките на *служитѣ* си (Мт. XVIII, 23), Тогава господарьтъ му го повика и му каза: Нечестиви *слуго*, азъ ти простихъ цѣлия оня дългъ понеже ми се примоли (Мт. XVIII, 32) [2: 22, 23 (другої лічби)]. Пор. ще: *Служи*, покорявайте се на господаритѣ си съ пълень страхъ, не само на добритѣ и кроткитѣ, но и на опърничавитѣ (1 П. II, 18) [Там само: 165].

У перекладі Старого Завіту німецькою мовою виступають два терміни — *Knecht* «слуга» і *Sklave* «раб»: Er sprach: Ich bin Abrahams *Knecht* (Gen. XXIV, 34) [89: 25 (другої лічби)], Wenn du einen hebräischen *Sklaven* kaufst, so soll er dir sechs Jahre dienen, im siebenten Jahr aber soll er freigelassen werden ohne Lösegeld (Ex. XXI, 2) [Там само: 81], Da sind klein und groß gleich, und der *Knecht* ist frei von seinem Herrn (Hiob III, 19) [Там само: 525], Du aber, Israel, mein *Knecht*, Jakob... (Jes. XLI, 8) [Там само: 695].

Гадаємо, не зайвим буде сказати, що в німецькому перекладі притчі про злого боржника вжито слово *Knecht* «слуга»: Darum gleicht das Himmelreich einem König, der mit seinen *Knechten* abrechnen wollte (Mt. XVIII, 23), Da forderte ihn sein Herr vor sich und sprach zu ihm: Du böser *Knecht*! Deine ganze Schuld habe ich dir erlassen, weil du mich gebeten hast (Mt. XVIII, 32) [Там само: 26 (другої лічби)].

В одних англійських перекладах цієї притчі застосовано тільки лексему *servant* «слуга»: Therefore is the kingdom of heaven likened unto certain king, which would take account of his *servants* (Mt. XVIII, 23), Then his lord, after that he had called him, said unto him, O thou wicked *servant*, I forgave thee all that debt, because thou desiredst me (Mt. XVIII, 32) [48: 17], в інших — використано слово *servant*, але в прямій мові — зверненні короля — застосовано лексему *slave* «раб»: because the Kingdom of heaven is like this. Once there was a king who decided to check on his *servants'* accounts (Mt. XVIII, 23), So he called the *servant* in. "You worthless *slave*!" he said. "I forgave you the whole amount you owed me, just because you asked me to" (Mt. XVIII, 32) [101: 27 (другої лічби)]. Щодо вживання *servant* і *slave* в англійському перекладі пор.: "I am the *servant* of Abraham", he began (Gen. XXIV, 34) [Там само: 27], If you buy a Hebrew *slave*, he shall serve you for six years (Ex. XXI, 2) [Там само: 82], Everyone is there, the famous and the unknown, and *slave* at last are free (Job III, 19), "But you, Israel my *servant*..." (Isaiah XLI, 8) [Там само: 507, 702].

Про використання термінів *раб* (*раба́*, *рабиня*) та *слуга* в українських перекладах Святого Письма доцільною була б дискусія між знавцями Біблії та стародавніх мов.

Окрему дискусію доцільно провести про переклад грецьких іменників *δοῦλος*, *δοῦλη* та ін. у Старому та Новому Завіті.

Варто сказати, що в грецько-російському словнику до Нового Завіту, який видало Російське Біблійне Товариство, іменник *δοῦλος* перекладено так: «1) слуга; 2) служитель; 3) раб», а *δοῦλη* — «1) служанка; 2) рабыня... [21: 63]». Отже, тут значення *раб* — останнє, третє. Але

в словнику немає паспортизації або іншої вказівки, де, в якому контексті лексема зафіксована з конкретною виділеною семантикою.

У великому грецько-польському словнику Нового Завіту польський дослідник о. Р. Поповський також не дає дуже чіткого розрізнення значень відповідних грецьких слів, однак прагне хоча б намітити їх і паспортизувати:

«δοῦλος «niewolnik, sługa, poddany: 1. og[ólnie]; 2. o ludziach w relacji do Boga, Pana, Chrystusa; 3. o ludziach w relacji do ludzi; 4. o ludziach w relacji do grzechu» [108: 144].

«παις «dziecko, niewolnik, sługa»: I. «dziecko, chłopiec»: 1. w relacji do innych ludzi; a) w aspekcie wieku — «chłopiec, młodzieniec», b) w relacji pochodzenia — «syn», c) w aspekcie pozycji społecznej — «sługa, niewolnik»; 2. w relacji do Boga — «sługa, niewolnik»; II. «dziecko, dziewczynka, córka» [Там само: 456].

Стаття οἰκετης «domownik, sługa, niewolnik» [Там само: 421], без жодної диференціації значень у конкретних контекстах, в цьому словнику говорить про те, що навіть досвідчені дослідники іноді не наважуються без сумнівів розподіляти семантику грецьких слів.

Чекаємо й на грецько-український словник Нового Завіту.

1. Апракос Мстислава Великого / Изд. подгот. Л.Т. Жуковская, Л.А. Владимирова, Н.П. Панкратова / Под ред. Л.П. Жуковской. — М., 1983. — 527 с.
2. Библия или Священное Писание на Стария и Новия Заветъ. [Б. м.] — «Библейско Дружество», 1993. — 930 + 277 с.
3. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета на церковнославянском языке с параллельными местами. — М., 1997. — 1760 с.
4. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета канонические / В русском переводе с параллельными местами и словарем. — М.: Российское Библейское Общество. — М., 2000. — 925 + 292 + XVI с.
5. Библия сирѣ(ч) книги ветхаго и новаго завѣта по языку словенску... (передрук Острозької Біблії 1581 р. з перекладом сучасною українською мовою о. Рафаїла Турконяка). — Львів, 2006. — 1956 с.
6. Библия сирѣ(ч) Книги ветхаго и новаго завѣта, по языку словенску. — [Острог], 1581. — [8] + 276 + 180 + 30 + 56 + 78 арк.
7. Біблія з коментарями для повного життя. Новий Завіт з симфонією. [Мінськ, 1998]. — 783 + 14 с.
8. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. — Об'єднання Біблійних Товариств [1990]. — 959 + 296 с.
9. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту в українському перекладі з паралельним місцями та додатками. — К., 2004. — 1413 с.
10. Божественна Літургія св. отця нашого Івана Золотоустого — Boska Liturgia św. Jana Chryzostoma (Для приватного вжитку). — Варшава (Монастир оо. Василян), 2001. — 67 с.
11. Божественна Літургія святого Йоана Золотоустого. — [Toronto, Ontario, Canada], 1988. — 72 с.
12. Божественная Литургия с параллельным переводом и примечаниями / Перевод с греческого В.С. Шолоха]. — К., 2004. — 215 с.
13. Български етимологичен речник: У 6 тт. — София, 1971 — 2002. — Т. 6. — 886 с.
14. Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь. — С.-Пб., 1879. — 1364 с.
15. Великий молитовник. — К., 1992. — 300 с.

16. Вислухай мене, Господи / Уложив о. Д. Височанський, ЧСВВ. — Торонто, Онтаріо, 1995. — 680 с.
17. *Высоцкий С.А.* Средневековые надписи Софии Киевской (По материалам граффити XI — XVII вв.) — К., 1976. — 455 с.
18. *Высоцкий С.А.* Древнерусские надписи Софии Киевской. XI — XIV вв. — Вып. 1. — К., 1966. — 239 с.
19. Г(с)да нашегw Иисуса Хр(с)та с(т)ое Єв(г)ліє w(т) Матфеа на славянскомъ и малорусскомъ —языкахъ. — Господа нашого Иисуса Христа святе Євангеліє від Матфеа, славянською й українською мовою / Изд. 4-е. — М., 1907. — 160 с.
20. Граматика М. Смотрицького — перлина давнього мовознавства // М. Смотрицький. Граматика / Підгот. факсим. вид. та дослідж. В.В. Німчука. — К., 1979. — 111 с.
21. Греческо-русский словарь Нового Завета / Перевод греческо-английского словаря Нового Завета Баркли М. Ньюмана. — М.: Российское Библейское Общество, 1997. — 238 с.
22. Греческо-русский словарь Нового Завета / Перевод краткого греческо-английского словаря Нового Завета Баркли М. Ньюмана. — М., 1997. — 704 с.
23. *Дворецкий И. Х.* Древнегреческо-русский словарь. В 2 тт. — М., 1958. — Т. 1. — 1043 с.
24. Євліє учителное, albo казанъ... Стго w(т)ца нашого Каллиста... з Крещкого и Слове(н)ского языка на Рускій переложеныи. — Єв'є, 1616. . — 537 с.
25. Євангелія по св. Луці / Переклад український. — Відень, 1871. — 102 с.
26. Євангелія по св. Матфеєві / Переклад український. — Відень, 1871. — 96 с.
27. Євангелія на неділі і свята цілого року. — Пряшів, 1997. — 193 с.
28. *Желехівський Є., Недільський С.* Малорусько-німецький словар. У 2 тт. — Львів, 1886. — Т. 2. — С. 592 — 1122.
29. Інверсійний словник української мови. — К., 1985. — 811 с.
30. Ісус — мій Господь. Християнський молитовник. — [Красилів, 1995]. — 244 с.
31. *Карский Е.Ф.* Русская Правда по древнейшему списку / Введение, текст... — Л., 1930. — 115 с.
32. *Климентій Зиновійв.* Вірші. Приповісті посполиті / Підгот. тексту. І.П. Чепіги. Вступ. стаття В.П. Колосової та І.П. Чепіги. Історико-літерат. коментар В.П. Колосової. — К., 1971. — 391 с.
33. Ключ к пониманию Св. Писания / Содержит: 1. Текст комментариев к Ветхому Завету (извлеченный из Библии, изд. Брюссель, 1973 — 1977). 2. Переработанный текст комментариев к НЗ. 3. Приложения. — Vvuxelle, 1982. — 698 с.
34. *Ковалів П.* Молитовник-Службник — пам'ятка XIV століття. — Нью-Йорк, 1960. — 436 с.
35. “Лексикон латинський” Є. Славинецького. “Лексикон словено-латинський” Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В.В. Німчук. — К., 1973. — 541 с.
36. “Лексикон словеноросський” П. Беринди / Підгот. тексту і вступ. стаття В.В. Німчука. — К., 1961. — 272 с.
37. “Лексис” Лаврентія Зизанія. “Синоніма словеноросская” / Підгот. текстів пам'яток і вступ. статті В.В. Німчука. — К., 1964. — 203 с.
38. Літургія Св. Йоана Золотоустого (Праці Українського Наукового Інституту. — Т. 36). — Варшава, 1936. — 40 с.
39. *Львов А.С.* Лексика «Повести временных лет». — М., 1975. — 367 с.
40. Манускрипт зберігається в Інституті рукопису НБ України ім. В. Вернадського: Шифр: фонд 307, N 421 П.
41. *Марусин М., о., др.,* Чини Святительських Служб в Київському Евхологоні з початку XVI ст. — Рим, 1966. — 208 с.
42. Мій Спаситель. Український недільний і святочний Літургікон, узгіднений із літургійними текстами, виданими Святійшою Конгрегацією для Східньої Церкви нашого обряду / Уложив О.М. Щудло, ЧНІ. —Yorkton, Sask., Canada, 1960.
43. Молитвеник / 7-о. фототип. изд. — София, 1995. — 371 с.
44. Молитовник для вжитку української православної людности. — Вид. 2-е. — К., 1925. — 59 + 18 с.

45. Молитовник мовою українською й церковно-слов'янською. — К., 1918. — 48 с.
46. Молитословъ. — К., 1992 (репринтне перевидання дореволюційної книжки). — 414 с.
47. *Німчук В.* Найновіший переклад Біблії українською мовою (інтерв'ю з Патріархом Київським і всієї України-Руси Філаретом (Денисенком) // Українська мова. — 2008. — №4. — С. 73 — 82.
48. Нови Завѣт — The New Testament of our Lord and Saviour Jesus Christ / Translated out of the Original Greek and with the Former Translations Diligently Compared and Revised / Authorized (King James) Version. — [Нови Сад]: The Gideons International, [1991]. — 220 с.
49. Нови Завѣт — The New Testament. Нови Завѣт Господа нашего Иисуса Христа / Пре-вео Вук Стеф. Караџић. — [Нови Сад, 1991. — 267 с.
50. Новий Завіт / Четвертий [!] повний переклад українською мовою / Проект. — К.: Біблійні Товариства, 1997. — 533 + 9 с.
51. Новий Завіт Господа нашого Ісуса Христа / З четвертого повного перекладу Біблії українською мовою. — К.: Українське Біблійне Товариство, 2000. — 317 с.
52. Новий Завіт Господа нашого Ісуса Христа. — К., 1988. — 500 с.
53. Новий Завіт. Новий переклад — Ukrainian New Testament (New Translation). [Мінск, 1994]. — 282 с.
54. Новий Заповіт Господа й Спасителя нашого Ісуса Христа з грецької мови на українську наново перекладений. — Варшава, 1936. — 376 с.
55. Паводля сьв. Яна Эвангеле Госпада нашага Ісуса Хрыста / На беларускую мову з грэцкага тэксту переклаў Ян Пятроўскі. — Менск; Лёндан; Нью Ёрк, 1991. — 48 с.
56. Пересопницьке Євангеліє 1556-1661. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / Підгот. І.П. Чепіга за участю Л.А. Гнатенко. — К., 2001. — 700 с.
57. Праваслаўны малітоўнік / 2-е вид., папраўленае й дапоўненае. — Торонта, Канада, 1990. — 164 с.
58. Праваслаўны малітаўнік. — Беласток, 1990. — 109 с.
59. Православни молитвеник. — Београд, 1995. — 171 с.
60. Прийдіте, поклонімося. Молитовник. — Рим, 1991. — 1023 с.
61. *Пулюй І.* Збірник праць. — Т. 3: Молитовник. Псалтир / За загал. ред. проф. В. Шендеровського. — К., 1997. — 271 с.
62. Свята Євангелія Господа нашого Ісуса Христа / Переклад о. Т. Голушинського. — Рим, 1946. — 511 с.
63. Святе Письмо Старого і Нового Завіту русько-українською мовою. — Відень, 1912. — 825 + 249 с.
64. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами. — Рим, 1963. — 1070 + 352 с.
65. Святе Письмо. Нови Завит / Зоз жридлового греческого языка преложели др. Т. Войнович, офм. М. Рамач, др. Я. Рамач. — Нови Сад, 2006. — 471 с.
66. Священна і Божественна Літургія во святых отца нашего Йоана Золотоустого. — Рим, 1968. — 79 с.
67. Священна книга Октоїх. — Вінніпег, 1956. — 195 с.
68. Словарь библейского богословия / под ред. К. Леон-Дюфура, Ж. Люпласи, А. Жоржа, П. Грело, Ж. Гийе, М.-Ф. Лакана / Перевод со 2-го французского изд. — Bruxelles, 1990. — 1288 + 9 с.
69. Словарь украинского языка: В 4 тт. / Ред. Б.Д. Гринченко. — К., 1907 — 1909. — Т. 4. — 563 с.
70. Словник мови Шевченка: В 2 тт. — К., 1964.
71. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У 2 тт. — К., 1978. — Т. 2. — 591 с.
72. Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. — Вип. 3. — Львів, 1996. — 251 с.
73. Словник української мови. В 11 тт. — К., 1970 — 1980. — Т. 8. — 927 с.
74. Слово Жизни. Новый Завет в современном переводе. — [Стокгольм], 1992. — 299 с.
75. Служебник. — Вінніпег, 1972. — 237 с.
76. Служебник. — К., 1999. — 484 с.
77. *Соболевский А.* Очерки из истории русского языка. — К., 1884. — Ч. 1. — 156 + 90 с.

78. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка: В 3 тт. – С.-Пб., 1893 – 1903. – Т. 3. – 1684 с.
79. *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. У 2 кн. – К., 2003. – Кн. 2. – 215 с.
80. Требник Петра Могилы / Перевидання [факсимільне] з оригіналу, що появився з друкарні Києво-Печерської Лаври 16 грудня 1646 року / Упоряд. А. Жуковський. – Канберра; Мюнхен; Париж, 1988. – 946 + 263 + 430 с.
81. *Українка Леся.* Твори в двох томах. – К., 1986. – Т. 1. Поетичні твори. Драматичні твори.
82. Український православний молитовник «Добрий Пастир» / 4-е доп. вид. – Вінніпег, 1952. – 464 с.
83. Християнські Грецькі Писання. Переклад нового [!] світу. – Б. м., 2005. – 512 с.
84. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 тт. – К., 2001. – Т. 1: поезія 1837–1847. – 782 с.
85. Этимологический словарь славянских языков / Праславянский лексический фонд. – Вып. 4. / Под ред. О.Н. Трубачева. – М., 1977.
86. Этимологический словарь славянских языков / Праславянский лексический фонд. – Вып. 32. / Под ред. акад. О.Н. Трубачева и д.ф.н. А.Ф. Журавлева. – М., 2005. – 261 с.
87. Южнорусские грамоты, собранные В. Розовым. – К., 1917. – Т. 1. – 176 + 75 + 9 с.
88. Юридична енциклопедія. – К., 2003. – Т. 5. – 733 с.
89. Die Bibel/Nach der Übersetzung Martin Luthers. – Stuttgart: «Deutsche Bibelgesellschaft, 1985. – 906 + 306 + 80 с.
90. A Nyagovai Postilla – Няговские поучения / Факсимильное воспроизведение текста по изданию А.Л. Петрова с вводящей статьёй Л. Дэже. – Nyíregyháza, 2006. – 74 + 226 с.
91. Bible. Písmo Svaté Starého a Nového Zákona / Podle ekumenického vydání z r. 1985. – Praha: Česká Biblická Společnost, 1992. – 863 + 287 с.
92. Biblia królowej Zofii (Szarospatacka) wraz ze staroczeskim przekładem Biblii / Wydał S. Urbańczyk i V. Kyas. – Cz. 3. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk., 1971. – С. 453 – 690.
93. Biblia, to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu z apokryfami / Nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego. – Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, 1990. – 1564 с.
94. Biblia. Písmo Sväté Starej a Novej Zmluvy. – [B.Bistrica]: Slovenská Biblická Spoločnosť, 1991. – 824 + 265 с.
95. Český Misál pro neděle a významné dny liturgického roku. – Praha, 1995. – 815 с.
96. Chváľme Boha. Modliteľná knižka pre gréckokatolíkov. – 4. oprav. vyd. – Trnava, 1972. – 572 с.
97. Do ciebie Ojcie. – Lublin, 1989. – 624 с.
98. Etymologický slovník jazyka staroslověnského. – Seš. 12. – Praha, 2004. – С. 695 – 751.
99. Etymologický slovník jazyka staroslověnského. – Seš. 14. – Praha, 2008. – С. 815 – 870.
100. Evangelije in der Übersetzung des Vasil Tjapinski um 1580 / Facsimile und Kommentare / Herausgegeben von H.Halenčenko. – Paderborn, 2005. – 231 с.
101. Good News Bible / Today's English Version. – Glasgow: The Bible Societies, 1992. – 931 + 354 с.
102. Gospodi pomiluj. Molitvenik za grkokatolike / Prema katoličkim molitvenicima istočnog i zapadnog obreda sastavio Ivan Krst. Pavković. – Beograd, 1961. – 448 с.
103. Imakönyv az ortodox keresztények számára / 2., jav. kiadás / Fordította és szerkesztette d. dr. Berki Feriz protoierej. – Budapest, 1987. – 271 с.
104. *Кнєза І.* А magyar nyelv sláv jövevényszavai. – 1. k. – Budapest, 1955. – 582 с.
105. *Łowmiański H.* Niewolnictwo // Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII / Pod. red. G. Labudy i Z. Sztiebera – Wrocław etc., 1968. – Т. 3. – Cz. 2. – С. 392 – 395.

106. *Maximowicz J.* Dictionarium latino-slavonun. 1718 — 1724 / Faximile O. Horbatsch curavit. — P. 2. — Romae, 1991. — С. 951 — 1426.
107. Oče, budi volja Tvoja. Molitvenik. — 23. izdan. — Pazin; Zagreb, 1997. — 423 с.
108. *Popowski R. ks., SDB.* Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu / Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych. — Warszawa, 1994. — 938 с.
109. *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. — Knj. 3. — Zagreb, 1973. — 691 с.
110. Slovník jazyka staroslověnského. — Praha, 1982. — D. 3. — 671 с.
111. Slovník jazyka staroslověnského. — Praha, 1997. — D. 4. — 1042 с.
112. Sveto Pismo Stare in Nove zaveze / Slovenski standardni prevod. Osnovna izdaja. — Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 2000. — 1282 + 329 с.

Vasyl' Nimchuk (Kyiv)

THE *SERVANT* AND *SLAVE* WORDS IN THE UKRAINIAN TRANSLATIONS OF THE NEW TESTAMENT

In the article the problems of rendering words semantics equal to the ones original copy during a translation of the religious texts by means of the modern Ukrainian language on the word examples such as slave and servant are shown.

Key words: the Bible, the New Testament, translation, lexemes slave and servant.

Мовна мозаїка

ЗГАДАВ ВАСИЛЯ *ЧЕРНИХА* ЧИ ВАСИЛЯ *ЧЕРНИХ*?

В українському вжитку неприродно звучать російські невідмінювані прізвища на **-их**, пор. *Черних, Долгих, Жарких, Крутих, Сєдих*, сформовані на основі родового відмінка множини прикметників. Одні пропонують відмінювати їх, тому що в українській мові чоловічі прізвища на приголосний відмінювані (Український правопис. — К., 1997. — § 102, п.4), інші не змінюють такі прізвища, подібно до російської мови. У чинному українському правописі та інших довідкових виданнях зовсім не згадують цих прізвищ. На нашу думку, уживати в українській мові чоловічі російські прізвища на **-их** за зразком відмінюваних чоловічих прізвищ на приголосний не можна, бо вони втрачають зв'язок зі згаданою формою прикметника, пор.: *Василя Черниха, Василеві Черниху, (з) Василем Чернихом* і т.д.; *Віктора Долгиха, Вікторіві Долгиху, (з) Віктором Долгихом* і т.д.; *Івана Жаркиха, Іванові Жаркиху, (з) Іваном Жаркихом* і т.д.

Отже, рекомендуємо вживати: *згадав Василя Черних; зустрівся з Віктором Долгих; подарував книжку Іванові Жарких; немає Миколи Крутих; відповів Андрієві Сєдих.*

Катерина Городенська

УДК 81-116.6

Іван Матвіяс (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВОРУ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ ВАРІАНТІ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті розглянуто системні словотвірні процеси і поодинокі лексикалізовані утворення в західноукраїнському варіанті літературної мови, які відрізнялися від таких у загальноукраїнській літературній мові.

Ключові слова: літературна норма, суфіксальне утворення, префіксальне утворення, словотвірний регіоналізм.

У XIX і на початку XX ст. існували східноукраїнський і західноукраїнський варіанти літературної мови. Вони відрізнялися на всіх структурних рівнях, зокрема й на словотвірному. Відмінностей між ними в галузі словотвору було небагато, суфікси і префікси в словах обох варіантів переважно були одні і ті ж. У західноукраїнському варіанті літературної мови виявлялися системні та лексикалізовані індивідуальні регіональні утворення слів. Вони великою мірою базувалися на південно-західних говорах — наддністрянському, надсянському, гуцульському, покутсько-буковинському, бойківському, закарпатському й лемківському.

До системних регіональних словотвірних типів у західноукраїнському варіанті літературної мови належать:

іменниковий демінутивний суфікс **-ейк-** відповідно до загальноукраїнського **-еньк-** (*царейко; долейка, річейка; сердейко, сонейко*), хоч уживався також суфікс **-еньк-** (*словенько, соненько*);

демінутивний суфікс **-ойк-** (*вінойко, лісойко; дівойка, калинойка, слізойка, сторонойка*) та **-оньк-** (*водонька, літонько*).

У граматиці С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера серед суфіксальних утворень іменників середнього роду до нормативних у західноукраїнському варіанті літературної мови належали форми, що відпо-

Особливості словотвору в західноукраїнському варіанті літературної мови

відали давнім із суфіксами **-ъје-**, **-іје-**: *весілля і весіле, волосся і волосе, життя і жите, каміння і каміне, листя і листе, піднебіння і піднебіне, визволення і визволене, вірування і віруване, друкування і друковане, писання і писане, створіння і створіне, читання і читане*; також *безголове і безголове* [1: 35–44].

Характерним для західноукраїнського літературної мови було поспідовніше, ніж у східноукраїнському, вживання під впливом говорів суфікса **-исько** на позначення оцінних пейоративних назв осіб і тварин (*бабисько, дідисько, дітисько, хлопчисько, вовчисько, псисько*), для вираження назв поля з-під сільськогосподарських культур (*вівсисько, житницько, просисько, картоплисько*) та певних явищ і предметів (*багницько, вітрисько, огнисько, граблисько*). Правда, у цьому ж варіанті літературної мови, як і в сучасній літературній мові, паралельно вживався в цих же значеннях суфікс **-ище** [2: 45].

У західноукраїнському варіанті літературної мови свою специфіку мало використання окремих нормативних суфіксів:

-ик (*бідник* ‘бідолаха’, *блязник* ‘блязень’, *братчик* ‘братик’, *вбійник* ‘вбивця’, *верховник, верховодник* ‘верховода’, *вибранчик* ‘новобранець’, *зарібник* ‘заробітчанин’, *мудрівник* ‘мудрець’, *невдачник* ‘невдаха’, *соловейчик* ‘соловейко’, *урядник* ‘урядовець’);

-іт (*гоміт* ‘гомін’, *гриміт* ‘гримотання’, *живіт* ‘життя’, *ломіт* ‘ламання’).

У текстах західноукраїнської літературної мови часто використовувалися безсуфіксні утворення іменників відповідно до нормативних із суфіксами (*аром* ‘аромат’, *боз* ‘бузок’, *бояр* ‘боярин’, *досяг* ‘досягнення’, *змаг* ‘змагання’, *їж* ‘їжак’, *кар* ‘карась’, *музик* ‘музикант’, *нуд* ‘нудьга’, *сик* ‘сичання’, *спад* ‘спадщина’, *стон* ‘стогін’, *татар* ‘татарин’, *трут* ‘трутень’, *франк* ‘француз’, *череп* ‘черепки’; *квіта* ‘квітка’, *кита* ‘китиця’, *миса* ‘миска’, *дач* ‘данина’, *чар* ‘чарівність’) і безпрефіксні (*дох* ‘подих’, *лиск* ‘блиск’, *півець* ‘співець’, *полох* ‘переполох’, *сяг* ‘обсяг’).

До поодиноких лексикалізованих іменникових словотвірних регіоналізмів у західноукраїнському варіанті літературної мови можна зарахувати:

адукат ‘адвокат’, *акзамент* ‘екзамен’, *афішер* ‘розповсюджувач афіш’, *бадечко* ‘батько’, *банок* ‘банк’, *братьо* ‘брат’, *бюровець* ‘працівник бюро’, *вандер* ‘мандрівка’, *вечерок* ‘вечірка’, *видокруг* ‘виднокруг’, *вислід* ‘наслідок’, *віт* ‘війт’, *воєвод* ‘воєвода’, *вулій* ‘вулик’, *голак* ‘голяк’, *голубко* ‘голубок’, *горщок* ‘горнець’, *доривок* ‘уривок’, *дурбас* ‘дурень’, *єдинчук* ‘одинак’, *жаворонок* ‘жайворонок’, *жандар* ‘жандарм’, *жертвенник* ‘жертвовник’, *забаг* ‘бажання’, *загріток* ‘зігрівання’, *заяць* ‘заєць’, *завзяток* ‘завзяття’, *зайдей* ‘зайда’, *заклін* ‘заклинання’, *зарібок* ‘заробіток’, *згляд* ‘погляд’, *здакуційник, здекутник, здекутор* ‘екзекутор’, *злісний* ‘лісник’, *змрік* ‘морок’, *італьян* ‘італієць’, *кавуш* ‘ківш’, *касієр* ‘касир’, *кедрив* ‘кедрина’, *клейно* ‘клеймо’, *ковнір* ‘комір’, *колупіток* ‘полукіпок’, *кріль* ‘король’, *крутар* ‘крутій’, *ланець, ланц* ‘ланцюг’.

ліварник 'лірник', *лубин* 'люпин', *медвідь* 'ведмідь', *мент* 'момент', *міщук* 'міщанин', *молодек* 'молодий чоловік', *мотиль* 'метелик', *навчитель* 'учитель', *надвірок* 'подвір'я', *надворок* 'надвір'я', *нандзінір* 'інженер', *нарукавок* 'нарукавник', *нетріб* 'непотріб', *обвинуватель* 'обвинувач', *облак* 'оболок', *овчар* 'вівчар', *огальон* 'галун', *окоман* 'економ', *окуп* 'викуп', *очинаш* 'отченаш', *навун* 'павич', *падолист* 'листопад', *парамін* 'пергамен', *перевід* 'переклад', *перестанок* 'полустанок', *плінник* 'положнянин', *позір* 'погляд', *половінь*, *полумінь* 'полум'я', *попах* 'запах', *приклонник* 'поклонник', *припочинок* 'відпочинок', *пробуток* 'перебування', *пролив* 'злива', *пунт* 'пункт', *пустяк* 'пустун', *рабівник* 'грабіжник', *романтиз* 'ревматизм', *сарак* 'сарака', *селедець* 'оселедець', *сендзій* 'суддя', *скрипичник* 'скрипаль', *скруцак* 'скрутень', *слимуз* 'слимак', *сміховинець* 'насмішник', *сокілко* 'соколик', *соловій* 'соловей', *сотнар* 'центнер', *старцун* 'старець', *страждунок* 'страждання', *струмент* 'інструмент', *таліян* 'італієць', *татуцьо* 'татусь', *тиятер*, *тріятер* 'театр', *ученик* 'учень', *фальшивник* 'фальшувач', *фельфебер* 'фельдфебель', *фрайтер* 'єфрейтор', *хамудяк* 'хам', *хижун* 'хижак', *хихот* 'хихотання', *цимбал* 'цимбали', *цимбалістий* 'цимбаліст', *чагір* 'чагарник', *чишівник* 'чиншовик', *шандар* 'жандарм', *шепт* 'шепіт', *шкорпій* 'скорпіон', *ювелят* 'ювеляр', *ярем* 'ярмо';

завідця 'завідувач', *марнотратця* 'марнотратник', *парубія* 'парубок', *петропопа* 'протопоп', *пуга* 'пугач';

бахурія 'бахурня', *береговина* 'прибережжя', *більшина* 'більшість', *борба* 'боротьба', *вдяка* 'вдячність', *веселиця* 'веселка', *вітчина* 'вітчизна', *віщба* 'віщування', *ворожня* 'ворожнеча', *втека* 'втеча', *гортанка* 'горлянка', *грижа* 'гризота', *гусільниця* 'гусениця', *дарівщина* 'подарунок', *дача*, *дача* 'данина', *дивниця*, *дивота* 'дивина', *дідина* 'дідівщина', *дожиданка* 'дожидання', *долечка* 'доленька', *доньця* 'доня', *дорожнета* 'дорожнеча', *дурнота* 'дурість', *жажда* 'жадоба', *жовтінниця* 'жовтяниця', *жура*, *журиця* 'журба', *завдача* 'завдання', *закрутанія* 'крутість', *закуція*, *здакуція* 'екзекуція', *запороха* 'порошина', *здохлеча* 'здохлятина', *знаруга* 'наруга', *кабзля* 'капсула', *касарня* 'казарма', *керва* 'кров', *кертиця* 'кріт', *кияня* 'кирка', *кізлиця* 'коза', *кінниця* 'кіннота', *клопотація* 'клопіт', *кляса* 'клас', *колотнуха* 'колотнеча', *конопля*, *кошениця* 'кошена трава', *легшинка* 'легка робота', *люба*, *любва* 'любов', *мавна* 'мапа', *мамалічка* 'мамаліга', *маркотка* 'махорка', *матірка* 'мати', *мерза* 'мерзотник', *нада* 'принада', *надгорода* 'нагорода', *нашина* 'все наше', *обітня* 'обітниця', *огородовина* 'огородиня', *омраза* 'образя', *отечина*, *отчина* 'вітчизна', *отруя* 'отрута', *паруна* 'пара', *письмениця* 'письмо', *повійниця* 'повія', *поганьба* 'ганьба', *половиця* 'половина', *пошуканка* 'пошук', *принцеца* 'принцеса', *приспа* 'призьба', *присторога* 'застереження', *притичка* 'притичина', *проступка* 'проступок', *проща* 'прощення', *реставрація* 'ресторан', *риципка* 'рецепт', *рівнота*, *рівня* 'рівнина', *розходидорога* 'роздоріжжя', *сая* 'зал', *самоволя* 'сваволя', *сваненька* 'свашка', *сваркітня* 'сварка', *свійня* 'своєки', *світлоя* 'світлиця', *сирина* 'сирість', *сійба* 'сівба', *смереччина* 'смеріччя',

Особливості словотвору в західноукраїнському варіанті літературної мови

споминка 'спомин', *содругиня* 'подруга', *сотниця* 'сотня', *спрагнота* 'спрага', *стариня* 'старі люди', *старовина* 'стара жінка', *струнва* 'струна', *струя* 'струмінь', *супруга* 'супряж', *таліянка* 'італійка', *тацка* 'таця', *телігенція* 'інтелігенція', *тета* 'тітка', *тихота* 'тишина', *треба* 'потреба', *трумна*, *трунва* 'труна', *трутка* 'отрута', *трясовиця* 'трясовина', *уберія* 'убір', *улуда* 'злуда', *факля* 'факел', *фаля* 'хвиля', *царівочка* 'царівна', *чвірка* 'четвірка', *четверга* 'четвірна', *яблінка* 'яблунька', *ялиця* 'ялина';

бридь 'бридота', *глуб* 'глибина', *голов* 'голова', *далінь* 'далечінь', *доскональність* 'досконалість', *жаждь* 'жадоба', *жизнь* 'життя', *зв'язь* 'зв'язок', *можність* 'можливість', *одінь* 'одіння', *повідь* 'повінь', *погінь*, *погонь* 'погоня', *спадь* 'спадок', *терпливість* 'терпеливість';

біливо 'білизна', *вороб'ятко* 'горобеня', *восько* 'військо', *живло* 'усе живе', *закупно* 'закупівля', *заступство* 'заступництво', *зіленько*, *зілесьенько* 'зіллячко', *імено* 'ім'я', *їдло* 'їжа', *костро* 'костер', *купно* 'купівля', *лумеро* 'номер', *маєство* 'майно', *намено* 'наймення', *одієчко* 'одяг', *пюро* 'перо', *сонічко* 'сонечко', *трійло* 'отрута', *уступство* 'поступливість', *човно* 'човен', *олівце* 'олівець', *смерече* 'смереки', *соловіє* 'соловей';

безбуття 'небуття', *вдвір'я* 'подвір'я', *вдовілля* 'задоволення', *ворухання* 'ворушіння', *вугля* 'вугілля', *громажіння* 'громадище', *ділання* 'дія', 'діяльність', *досвідчення* 'досвід', *дрогання* 'дрож', *думкування* 'думання', *закріпощення* 'закріпачення', *зарядження* 'розпорядження', *зачаття* 'початок', *істніння* 'існування', *лічення* 'лікування', *обачіння* 'вибачення', *поведення* 'поведінка', *прагніння* 'прагнення', *прирівняння* 'порівняння', *прихилля* 'прихильність', *прочуття* 'передчуття', *сидження* 'сидіння', *стання* 'становище', *старощиння* 'старостування', *тхніння* 'дихання', *удовілля* 'задоволення';

плиття 'плити', *цвіття* 'цвіт', *мерша* 'мерці', *горища* 'гори', *долища* 'доли', *нутровини* 'нутроці', *сербяни* 'серби', *скупини* 'викуп', *сороми* 'сороміцькі слова', *водороці*, *водорці* 'водохреще', *ізорці* 'взірці', *порошниці* 'порохівниці', *родимці* 'рідня'.

До системних особливостей утворення прикметникових і прислівникових форм у західноукраїнському варіанті літературної мови належить уживання демінутивного суфікса **-оньк-** відповідно до нормативного **-еньк-** (*дрібонький*, *легонький*, *м'ягонький*, *сухонький*, *тихонький*; *легонько*, *тихонько*; *полегоньки*, *потихоньки*), а також суфікс **-ейк-** (*легейкий*, *тихейкий*; *поволейки*).

Відповідно до нормативного прикметникового суфікса **-ський** у західноукраїнських літературних текстах часто вживався суфікс **-цький** (*люцький*, *наймицький*, *панцький*, *свинцький*).

Прикметникові форми вищого ступеня в західноукраїнському варіанті літературної мови вживалися із суфіксами **-ший**, **-жчий**, **-щий**, **-іщий**, **-ійший** (*близший* і *ближчий*, *красший* і *кращий*, *богатійший* і *богатіщий*, *веселійший* і *веселіщий*, *добрійший* і *добріщий*, *злійший* і *зліщий*, *малійший* і *маліщий*) [1: 40]. Для найвищого ступеня поірівняння

прикметників і прислівників під впливом говорів використовувався префікс **май-** відповідно до загальноукраїнського **най-** (*майвищий, майвище, майнижчий, майнижче*).

Серед поодиноких прикметникових регіональних утворень у західноукраїнському варіанті літературної мови можна відзначити такі:

безвартний 'невартний', *безмедний* 'позбавлений меду', *безрадный* 'безпорадний', *більний* 'больовий', *бодячий* 'будяковий', *бряцний* 'брязкітливий', *вбийчий* 'вбивчий', *великанський* 'велетенський', *великонний* 'величезний', *весельчаний* 'веселковий', *вибачний* 'вибачливий', *в'їдний* 'в'їдливий', *вікожизний* 'віковий', *враждий* 'ворожий', *вродний* 'родючий', *гонорний* 'гоноровий', *гордливий* 'гордий', *горесний* 'позначений горем', *даровитий* 'дарований', *днешний* 'денний', *довольний* 'задоволений', *достаточний* 'достатний', *дравий* 'дратівливий', *дрантливий* 'дранний', *духовий* 'духовний', *жайворончий* 'жайворонячий', *жартобливий* 'жартівливий', *жасний* 'жахливий', *женихливий* 'готовий женитися', *завтрів* 'завтрашний', *заголомшений* 'приголомшений', *зблуджений* 'зблудлий', *злосний* 'злосливий', *змінчивий* 'мінливий', *зорешливий* 'зоряний', *ірищений* 'хрещений', *іскренний* 'іскристий', *канатистий* 'конопатий', *кілький* 'кількісний', *кремський* 'кремезний', *куртий* 'короткий', *лебедій* 'лебединий', *лисій* 'лисячий', *маймурний* 'мармуровий', *маленечий*, *мацінький*, *маціцький* 'маленький', *медіний* 'медовий', *мовчальний* 'мовчазливий', *нездалий* 'нездатний', *нечасовий* 'передчасний', *обоюдий* 'обоюдний', *однакий* 'однаковий', *одніський* 'єдиний', *оленій* 'олесячий', *опалистий* 'запальний', *пільний* 'польовий', *поголомний* 'приголомшений', *пожовтий* 'жовтуватий', *полохий* 'полохливий', *порхонький* 'пухкий', *поучний* 'повчальний', *радний* 'радий', *роговий* 'рогатий', *розбільний* 'больовий', *розпучний* 'розпачливий', *святочний*, *святошний* 'святковий', *сестриний* 'сестрин', *скальнатий* 'скалистий', *соромижлевий* 'соромливий', *сосвітний* 'всесвітній', *срібельний*, *сріберний* 'срібний', *сукромий* 'окремий', *сухотничий* 'сухотний', *тамошний* 'тамтешний', *таркатий* 'картатий', *тернявий* 'терновий', *тутейший* 'тутешній', *урядницький*, *урядничий* 'урядовий', *хиблений* 'хибний', *чворогранний* 'чотиригранний', *червенький* 'червоненький', *честивний* 'чесний', *чеховий* 'чеський', *чудатий* 'чудацький', *чупринатий* 'чупринистий', *ширий* 'широкий', *щастний* 'щасливий', *яловий* 'ялиновий', *ярмарочний* 'ярмарковий'.

Займенниковими словотвірними регіоналізмами в західноукраїнському варіанті літературної мови виступали форми: *наський* 'наш', *веський* 'весь'; *сесь* (*сеся, сесе, сесі*) 'цей' ('ця', 'це', 'ці'); *тот* (*тота, тоте, тоті*) 'той' ('та', 'те', 'ті'); *тамтой* 'той другий', *чо* 'чому', *всьо* 'все', *нич, нічо, ніц* 'ніщо'.

У західноукраїнських літературних текстах уживалися числівникові утворення, відмінні від нормативних: *оден* 'один', *оба* 'обидва', *штири* 'чотири', *п'ятичі* 'п'ятеро', числівникові форми з приголосним [й] замість [д] (*одинайцять* — *двайцять, трийцять*), *дев'ятьдесять* 'дев'яносто', *двіста* 'двісті'.

Особливості словотвору в західноукраїнському варіанті літературної мови

До дієслівних системних словотвірних регіоналізмів у західноукраїнському варіанті літературної мови належать:

інфінітиви на **-чи** (*бічи, веречи, втечи, запобічи, могчи, печи, помочи, стеречи*);

префіксальні дієслівні форми з основою **-ймити** замість нормативної **-йняти** (*виймити, займити, здіймити, наймити, обіймити, переймити, приймити*);

дієслівний префікс **ві-**, перейнятий головним чином з покутського й гуцульського говорів, на місці нормативного **ви-** (*вібути, вігнати, вікинути, вікохати, вілити, вінести, вірвати, вітримати*).

Поодинокі лексикалізовані західноукраїнські дієслівні утворення:

біснитись 'біситися', *вагуватися* 'вагатися', *випадати* 'нападати', *вирікати* 'дорікати', *виставати, вистарчати* 'вистачати', *вихолітуватися* 'вихилятися', *відкидувати* 'відкидати', *владнувати* 'володіти', *влекшити* 'полегшити', *вмучитися* 'змучитися', *вплачувати* 'сплачувати', *вснути* 'заснути', *встарати* 'постаратися', *втікнути* 'втекти', *вціплювати* 'прищепляти', *гадкувати* 'гадати', *гибіти* 'гинути', *гідити* 'гидувати', *гимблювати* 'гендлювати', *глібити* 'заглиблювати', *глядати* 'глядіти', *грібати* 'гребти', *гути* 'гудіти', *дзикотіти* 'дзижчати', *дихтіти, диштіти* 'дихати', *доконатися* 'переконатися', *доцегати* 'дотягати', *заголомшити* 'приголомшити', *закирвати* 'заробити кривавим потом', *замогти* 'перемогти', *заперечати* 'заперечувати', *захопляти* 'захоплювати', *збільшати* 'збільшувати', *зволяти* 'дозволяти', *змогтися* 'знемогтися', *зновитися* 'поновитися', *засміливитися* 'насмілитися', *ізнавити* 'поновити', *імити* 'взяти', *істніти, єстувати* 'існувати', *йськати* 'шукати', *казувати* 'казати', *клеїнити* 'клеїмувати', *кермувати* 'керувати', *кликатися* 'покликатися', *клянчити* 'клякати', *кранкати* 'крякати', *кулакувати* 'бити кулаками', *лицювати* 'личити', *лізати* 'лазити', *лічити* 'лікувати', *лляти* 'лити', *меркотіти* 'мерехтіти', *мнецати* 'м'яти', *мрігати* 'моргати', *надгородити* 'нагородити', *напаствувати* 'нападати', *насьміватися* 'насміхатися', *настарчати* 'настачати', *носювати* 'носити', *нужденіти* 'терпіти нужду', *обіцяти* 'обіцяти', *облінитись* 'облиняти', *обночовувати* 'переночовувати', *обсмівати* 'обсміювати', *обступляти* 'обступати', *осамотіти* 'осамотніти', *осердитися* 'розсердитися', *отвирати* 'отворяти', *паношити* 'панувати', *парубочити* 'парубкувати', *пастити* 'впасти', *перепередити* 'випередити', *підховати* 'виховати', *пійти* 'піти', *повторачити* 'повторяти', *подряпати* 'подряпати', *поздогнати* 'наздогнати', *покітити* 'помітити', *попитися* 'впитися', *попігратися* 'погратися', *попіспати* 'поспати', *посмішуватися* 'насміхатися', *приостати* 'перестати', *пристигати* 'достигати', *притяжати* 'обтяжувати', *пріти* 'прийти', *просинюватися* 'синіти', *рабувати* 'грабувати', *ревати, ревкиати* 'ревіти', *рзати* 'іржати', *роблювати* 'виробляти', *розвидати* 'розвиднюватися', *роззичувати* 'розпозичати', *розізнатися* 'познайомитися', *розповіствувати* 'розповідати', *розсиплятися* 'розсипатися', *розсміватися* 'розсміятися', *розчинати* 'починати', *рути, русти* 'ревіти', *сипляти* 'спати', *спіти* 'спішити', *спіchnути* 'спочити', *спотатися*

‘шпортатися’, *спочувати* ‘співчувати’, *стиннути* ‘стигнути’, *страшити* ‘страхати’, *стреготати* ‘скреготати’, *стрільчити* ‘стріляти’, *строювати* ‘отруювати’, *товаришити* ‘товаришувати’, *торамити* ‘торочити’, *треплетатися* ‘трепетатися’, *увикати* ‘звикати’, *ув’ядати* ‘в’янути’, *удувати* ‘здувати’, *узріти* ‘уздріти’, *укоїти* ‘заспокоїти’, *улискуватися* ‘блищати’, *умрети* ‘умерти’, *усідати* ‘сідати’, *ходувати* ‘ходити’, *цяпати* ‘капати’, *штигулькати* ‘шкутильгати’.

Прислівниковими системними регіональними утвореннями в західноукраїнському варіанті літературної мови можна вважати вживані форми з кінцевим голосним **-а** відповідно до нормативних з **-и** (*всюда, куда, нікуди, оногда, туда, тамтуда, сюда*), форми з кінцевим **-е** замість загальноукраїнських з **-о** (*бідне, вірне, сердечне, щире*), форми з кінцевим **-і** відповідно до інших нормативних форм (*вскорі* ‘скоро’, *горі* ‘вгору’, *долі* ‘додолу’, *згоді* ‘згодом’, *здалі* ‘здалека’, *зимі* ‘зимою’, *літі* ‘літом’, *увесні* ‘весною’).

Чималу кількість регіональних прислівникових форм у текстах західноукраїнської літератури становлять поодинокі лексикалізовані утворення:

байдужно ‘байдуже’, *близь* ‘близько’, *вдвійні* ‘удвох’, *вднину* ‘вдень’, *взатар* ‘даремно’, *виж, виш* ‘вище’, *відків* ‘звідки’, *відскоки* ‘вскач’, *вільше* ‘вільніше’, *віци* ‘звідси’, *вмісто* ‘замість’, *вокруг, вокруги* ‘навкруги’, *вправді* ‘справді’, *всігди* ‘завжди’, *вспільно* ‘спільно’, *встріть* ‘назустріч’, *вчасті* ‘частково’, *галопа* ‘галопом’, *где* ‘де’, *гідно* ‘гідко’, *глуковато* ‘глуповато’, *далій* ‘дальше’, *далічко* ‘далеко’, *деньки, днешно* ‘щоденно’, *діправди* ‘справді’, *дість* ‘досить’, *довірочно* ‘довірливо’, *догідно* ‘вигідно’, *долів* ‘додолу’, *домів* ‘додому’, *допевно* ‘напевно’, *доразу* ‘зразу’, *досіль, дось* ‘досі’, *доста* ‘досить’, *доціла* ‘цілком’, *жалько* ‘жаль’, *живко* ‘живо’, *завсігди* ‘завжди’, *завтра* ‘завтра’, *запальчиво* ‘запально’, *засій* ‘зась’, *зверхи* ‘зверху’, *зіправди* ‘справді’, *знесно* ‘піднесено’, *зниз* ‘знизу’, *знова* ‘знову’, *зокремішне* ‘зокрема’, *зусім* ‘зовсім’, *зустне* ‘усно’, *зчаста* ‘часто’, *інак, інак* ‘інакше’, *кілько* ‘скільки’, *косом* ‘навскіс’, *крадьце* ‘крадькома’, *леда* ‘ледь’, *мабути* ‘мабуть’, *млаво* ‘мляво’, *мож* ‘можна’, *навкірки* ‘наперекір’, *навкрадці* ‘крадькома’, *навманці* ‘навмання’, *наохрест* ‘навхрест’, *направці* ‘напростець’, *напротивко* ‘напроти’, *насупереч* ‘всупереч’, *наsupir* ‘навпаки’, *небавки, небавом, небавці, незабавки* ‘незабаром’, *невдачно* ‘невдало’, *ненаручно* ‘незручно’, *неподалеки* ‘недалеко’, *непорушимо* ‘непорушно’, *нестерпливо* ‘нестерпно’, *нищечки* ‘нищечком’, *нігде* ‘ніде’, *однако* ‘однаково’, *осігди* ‘завжди’, *переверци, переверці* ‘перевертом’, *передом* ‘попереду’, *письменно* ‘письмово’, *пішя* ‘пішки’, *подалеки, подалік* ‘здалека’, *позавтрю* ‘позавтра’, *помалічко* ‘помаленьку’, *послідки* ‘слідом’, *посполом* ‘спільно’, *прем* ‘прямо’, *принайме* ‘принаймні’, *припадково* ‘випадково’, *проти* ‘проти’, *прощо* ‘навіщо’, *ретенно* ‘ретельно’, *рійно* ‘роєм’, *розбільно* ‘боляче’, *сьогодне, сегодни* ‘сьогодні’, *скільки* ‘скільки’, *стілько* ‘стільки’, *тако* ‘так’, *тамка, тамки* ‘там’, *терпливо* ‘терпеливо’, *тогда, тогди, тоди* ‘тоді’, *тра* ‘треба’, *трібно* ‘потрібно’, *ту, тутки* ‘тут’, *увесні* ‘навесні’, *удвійці* ‘удвох’.

Особливості словотвору в західноукраїнському варіанті літературної мови

усігди ‘завжди’, *цікавіше* ‘цікавіше’, *чось* ‘чомусь’, *щоране* ‘щоранку’, *яко* ‘як’.

До регіональних утворень серед службових слів у західноукраїнському варіанті літературної мови можна віднести:

прийменники: *місто*, *мість*, *намість*, *навмість* ‘замість’, *оперед* ‘перед’, *опроче* ‘опріч’, *чрез* ‘через’;

сполучники: *альбо* ‘або’, *ци* ‘чи’, *док* ‘доки’, *зак*, *заки* ‘поки’, *хотянь* ‘хоч’;

частки: *не*, *ніт* ‘ні’, *предсе*, *претці*, *преці* ‘прецінь’, *такой* ‘таки’, *тадже* ‘адже’.

Усі системні словотвірні регіоналізми в західноукраїнському варіанті літературної мови зумовлені впливом південно-західних говорів, наведені поодинокі лексикалізовані утворення своєю основою мають говори, а також творчі пошуки окремих західноукраїнських авторів, передусім письменників. Слід зазначити, що більшість словотвірних регіоналізмів у західноукраїнських літературних текстах уживалася поряд із загальноукраїнськими їх відповідниками.

1. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматика української (руської) мови. — Львів, 1928. — 210 с.
2. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. — К., 1969. — 584 с.

Ivan Matviyas (Kyiv)

THE PECULARITIES OF WORD BUILDING IN THE WEST UKRAINIAN
VARIANT OF LITERARY LANGUAGE

The article focuses on the system word building processes and individual lexical word building in the West Ukrainian variant of literary language, which differ from word building in the common Ukrainian variant of literary language.

Key words: literary norm, suffixal word building, prefixal word building, regional word building.

УДК 81' 367.634

Галина Весельська (м. Житомир)

НОВІ ЯВИЩА У ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНОМУ ВЖИВАННІ ПРОТИСТАВНИХ СПОЛУЧНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

У статті досліджено зміни у функціонуванні найуживаніших протиставних сполучників у мові української преси та художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ століть, обґрунтовано слабку семантико-синтаксичну спеціалізацію протиставних сполучників та визначено їхні транспозиційні можливості.

Ключові слова: протиставні сполучники, транспозиційна семантико-синтаксична сфера, складносурядні речення, парцельовані конструкції, приєднувальні речення.

В українській граматиці протиставні сполучники переважно виділяли в окрему групу сурядних сполучників [12: 156 – 173; 15: 516] або ж об'єднували із зіставними сполучниками, кваліфікуючи як зіставно-протиставні [16: 399; 14: 173].

Протиставні сполучники виокремлюють на базі протиставних семантико-синтаксичних відношень, якими поєднані предикативні частини в складносурядному реченні чи однорідні члени в простому ускладненому реченні.

Зв'язок цих сполучників із протиставним семантико-синтаксичним відношенням дослідники кваліфікували неоднаково. Одні з них вважали, що “основну роль у створенні протиставних відношень відіграють антонімічні протиставлення лексичних засобів й однако-вий тип структури предикативних частин” у складносурядному реченні [8: 64 – 65]. На думку інших лінгвістів, у вираженні протиставної семантики беруть участь не лише протиставні сполучники, а й лексичне наповнення предикативних частин та однорідних членів

речення, що дало їм підстави надати протиставним сполучникам статусу частково асемантичних [7: 61]. Треті констатували, що протиставні сполучники є безпосередніми виразниками протиставних семантико-синтаксичних відношень, тобто семантичними сполучниками [2: 304].

Таке лінгвістичне осмислення якісних характеристик протиставних сполучників не посприяло однозначному з'ясуванню низки важливих питань, пов'язаних зі зміною функціонально-стильових параметрів деяких із них, що зумовило потребу простежити нові тенденції в їхньому функціонуванні та окреслити широкі транспозиційні можливості протиставних сполучників.

У сучасній українській літературній мові у групі протиставних звичайно виокремлювали 7 сполучників: **а, але, та, так, зате, проте, однак** [12: 161; 15: 517]. В останніх дослідженнях до них додано ще кілька, переважно стилістично маркованих, серед яких **дак, да, ба** [7: 190]. Для деяких сполучників протиставне семантико-синтаксичне відношення є вторинним, тому їх кваліфікують як транспоновані у протиставну семантико-синтаксичну сферу. До таких зараховано єднальні сполучники **та, і, й**, підрядні часові сполучники **тільки, лиш** та допустові сполучники **хоч (і), хоча (й)** [6: 228; 10: 229; 7: 190]. Дехто з лінгвістів у групі протиставних виділяв ще й парні сполучники **не тільки... а й, не лише... а й, не тільки... але й, не лише... але й** [1: 16 – 17, 19; 9: 214], не враховуючи експресивного навантаження другого складника цих засобів зв'язку.

Із-поміж сполучників, які передають загальну протиставну семантику, наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. найвищою активністю, за спостереженням К.Г. Городенської, вирізняється органічніший для української мови сполучник **проте**, що потіснив в ужитку протиставний сполучник **однак** [5: 8], напр.: *Таких видань теж з'являлося багато, **проте** не вони визначали ...основний зміст і спрямованість...* (Д. Наливайко); *Наразі досягти поставленої мети не вдалося, **проте** інтенсивність обстрілів значно знизилася* (Д., 13.01.08). Цю саму тенденцію спостерігаємо і далі, пор.: *Жінці доведеться важко, **проте** надія ще є* (ЗВ, 23.10.09); *Є чимало гіпотез, здогадок, **проте** багато з них ще чекають пояснень, які б задовольнили допитливих* (М. Янко); *...продаж згубного товару міліціонери організували, в основному, у Харкові, **проте** завозили його з усіх регіонів країни* (УМ, 16.10.09); *Він [Сергій] добре розумів, що чинить нерозумно, **проте** нічого не міг із собою вдіяти: серце диктувало свої умови* (Жит., 5.08.10, с. 2). Протиставний сполучник **однак** функціонує активніше в газетній і художній мові лише як засіб виокремлення парцельованої предикативної частини в складно-сурядному реченні, напр.: *Передбачається зробити сертифікат тестування не однорічним. **Однак** випускники попередніх років ...можуть брати участь у повторному тестуванні* (УК, 20.03.10); *Бульдозерист був якийсь наполоханий та збентежений. **Однак** товстунчика мало цікавив його внутрішній стан* (В. Терен). Н.А. Конопленко констатує,

що сполучник **однак** як засіб інтонаційного виокремлення інформації в парцельованій предикативній частині “обмежує кількісний та якісний вияв першої або уточнює її, заперечуючи в чомусь її зміст” [11: 107].

Помітним стало вживання в різностильових текстах і складносурядних речень, виразником протиставних семантико-синтаксичних відношень у яких є сполучник **одначе** — фонетичний варіант сполучника **однак**, що, як зауважує І.Я. Завальнюк, увиразнює розмовний характер висловлення [10: 229], пор.: *Питання про відновлення трансляції російських каналів поставили на порядок денний сесії, одначе потрібної кількості голосів проект рішення не набрав* (УМ, 25.11.08); *Зі слів директорки Аліни Герасименко, центр “Нова Хвиля” відкрили нещодавно, одначе він уже має своїх клієнтів* (ГПУ, 12.05.10). Дедалі частіше цей сполучник проникає і в позицію парцельованої предикативної частини в складносурядному реченні, напр.: *Господарям немовби навіть пропонували навзаєм двокімнатну квартиру в розташованому не так уже звідси й далекому Дніпродзержинську. Одначе Семені рідне село відмовилися покидати навідріз* (УМ, 20.11.08); *На вродливу південноафриканку дуже розраховували. Одначе Шарліз відмовилася від зйомок, не пояснивши причини* (УМ, 15.10.09); *Це означає, що кожна школа мусить мати свій розрахунковий рахунок, свого бухгалтера... Одначе для частини шкіл, особливо сільських, це — проблема, тому що є страх, як розпорядитися фінансовими ресурсами...* (ОУ, 13.10.09).

Тенденцію до орозмовлення художніх текстів засвідчує помітніше використання в сучасній українській художній прозі протиставного сполучника **так**, уживання якого дослідники раніше обмежували фольклором і мовою деяких українських письменників [12: 166]. К.Г. Городенська наголошує, що цей сполучник сьогодні використовують у ролі виразника протиставної семантики з відтінком протилежності чи невідповідності як стильовий варіант протиставного сполучника **але** [6: 219], напр.: *Ближній. Казав, не лізьте вже, так ... пруться й пруться* (В. Захарченко); *Батіг. Подержали б і ще вашого [Олениного] хлопчиська, так несила вже* (В. Захарченко); *...проїжджали й Сонячне, і Вишневе, і Яблуниці, так ...встав на Чортоярах* (В. Терен).

Функцію виразника протиставних семантико-синтаксичних відношень із компенсувальним значенням, як і раніше, послідовно виконує протиставний сполучник **зате**, напр.: *Віктор Маркович не зміг урвати важливої розмови по телефону, зате Толя ...не забарився* (В. Діброва); *У вересні китиць залишалось всього кількадесят, зате вони ставали достиглими, як у Токаї...* (Т. Прохасько). К.Ф. Герман, аналізуючи синтаксичні конструкції із цим сполучником, указує на компенсувальне протиставлення змісту постпозитивного елемента, що містить відшкодування, винагороду, про яку йдеться в препозитивній частині складносурядного речення [3: 41].

Помітною стає тенденція до використання парцельованих структур із протиставними сполучниками **зате** і **проте**, напр.: *Той, що дістав ногою в щелепу, також лежить непорушно. **Зате** інший підносить постріл...* (Марина і Сергій Дяченки); *Іноді він [тато] вдивив нас на цвинтар — на ньому вже нікого не ховали... **Зате** там було багато дуже гарних надгробків...* (О. Луцишина); *Дівчину звільнили з в'язниці. **Проте** незабаром вона померла* (Журавл., 07.08); *Усі підрозділи цеху з виробництва зефіру оснащені сучасним автоматизованим обладнанням, у виробництво впроваджені нові технології. **Проте** наш зефір зберігає смак, знайомий з дитинства* (ГПУ, 21.12.08). Т.В. Шевченко наголошує, що в парцельованих складносурядних реченнях із протиставними сполучниками “розрив структури речення відбувається не спонтанно, а в результаті запланованого та стилістичного мотивованого членування складносурядної синтаксичної конструкції. Парцеляція збільшує інформативність повідомлення, бо до об'єктивної інформації, закладеної в синтаксемі, додається авторська оцінка, яка проступає завдяки актуалізації частини висловлення” [17: 92 — 93]. І.Я. Завальнюк зауважує, що парцеляція протиставних складносурядних речень у газетних контекстах є свідченням суб'єктивізації висловлення, оскільки парцельований компонент містить особливу для автора інформацію, яку він прагне розширити й увиразнити, посилюючи у такий спосіб авторське Я [10: 304].

Для стилізації писемного мовлення під усне сучасна періодика та художня література використовують неповні синтаксичні одиниці з протиставними сполучниками. Широко вживаними на шпальтах сучасних газет є складносурядні протиставні речення, друга предикативна частина яких виражена неповним реченням, завдяки чому автори увиразнюють її протиставно-зіставне (*Інші гадзіньки відмовляють своїх гадзів брати до рук рушницю, а вона ні* (М. Матіос), обмежувально-компенсувальне (*Матч Туреччина — Вірменія жодного турнірного значення не мав, **зате** — величезне політичне* (УМ, 16.10.09) чи узагальнене протиставне значення (*Її тіло з роками набрало трохи ваги, **але** не надто* (Ю. Андрухович).

Помітне розширення функціонально-стилістичних параметрів протиставних сполучників **проте**, **однак** спричинило звуження функціональної сфери протиставного сполучника **але**, який, незважаючи на це, кардинально не змінив своїх позиційних ознак у текстах наукового стилю кінця ХХ — початку ХХІ століть. Він так само передає протиставну семантику найзагальніше і, як стверджують лінгвісти, найбільш цілеспрямовано завдяки своїй недиференційованості [13: 616 — 617], напр.: *Проблема смерті й безсмертя вирішується поетом із гуманістичних позицій: герой гине, **але** залишається в читацькій свідомості як творча особистість...* (М. Ткачук); *Зазвичай, із дзеркалом асоціюється кришталево прозора джерельна вода, **але** для відображення тіней підсвідомості необхідна саме темна й непрозора вода болота* (В. Дмитрук). Активно вживаним протиставним сполучником **але**

є і в позиції поєднання обірваної предикативної частини до попередньої в складносурядному реченні, що вказує на перервність процесу висловлення й акцентує увагу читача на нереалізованості однієї з подій [6: 31], напр.: Юдіф Моріцівна. *Я хотіла вберегти його від страшної правди, але...* (М. Руденко); *Завідувач музею зранку до вечора оббиває пороги кабінетів, доводить, що то ж гине державний скарб, але...* (В. Стадниченко).

В українській літературній мові означеного періоду спостерігаємо тенденцію до активнішого використання сполучника **та** як реалізатора протиставних семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами в складносурядному реченні (*Потворко рвонувся був слідом, почав кричати, ...та за гуркотом і рвищем його вже ніхто не чув* (В. Терен). Свого часу дослідники наголошували, що вираження сполучником **та** протиставної семантики не досить чітке, бо тут збережено “відтінок приєднання й додавання, властивий йому в єднальній функції” [12: 165 – 166]. Зрідка надibuємо на речення, у яких **та** в супроводі з частками *лише, тільки* функціонує в протиставно-обмежувальній ролі, де, за твердженням лінгвістів, “вплив першого елемента сурядної конструкції на певну ситуацію послаблений наявністю другого” [4: 81], напр.: *Оспорювати правомірність такої анафемі можна скільки завгодно – та тільки Польща в ситуації, що склалася, ставала ізгоєм...* (ДТ, 8 – 14.11.08); *Експозицій, які підтверджують диявольську жорстокість радянської тоталітарної системи, в Україні вже чимало, та лише в музеї, відкритому позавчора, ...нарешті вперше у вітчизняній практиці названо прізвища “червоних садистів”* (УМ, 13.10.09).

На відміну від **та**, єднальний сполучник **і** зрідка виступає в ролі виразника власне протиставної семантики, натомість частіше набуває стилістичної ваги як маркер протиставно-допустових семантико-синтаксичних відношень, завдяки чому він, часто увиразнений конкретизатором, поповнює арсенал сполучників сурядності-підрядності, поєднуючи предикативні частини в складносурядному реченні (*Із двох учорашніх новин важко вибрати одну – найважливішу, і все ж довгоочікуваною та бажаною звісткою для більшості киян буде скасування нових тарифів на житлово-комунальні послуги...* (УМ, 15.10.09) чи однорідні члени в простому ускладненому реченні (*Щовечора, перенасичений враженнями від побаченого й почутого, до безтями втомлений і все ж радісно задоволений, я падав на ліжку...* (В. Стадниченко).

Щодо сполучників, транспонованих зі сфери підрядних у сферу протиставних семантико-синтаксичних відношень, зазначимо, що особливою активністю в ролі виразника неспеціалізованих семантико-синтаксичних функцій із протиставно-обмежувальним значенням сьогодні вирізняється часовий сполучник **тільки** як еквівалент протиставного **але** [6: 227 – 228], напр.: *Але ...відлетів, тільки нікому про це не повідомив* (Н. Сняданко); *...виконувати [своє призначення] він міг, тільки таємно, ночами* (Г. Бердник). Одні дослідники відзначають, що в таких складносурядних реченнях маємо відхилення від нор-

ми [18: 31], інші констатують, що тут повідомляють про такі явища, перше з яких тільки передбачають здійснити, але його обмежує друге явище, що не дає змоги здійснити передбачене [13: 616].

Дещо рідше в цій ролі вживають сполучник **лиш** для вираження застереження чи обмеження у виконанні певної дії, пор.: *Танцюй собі, лиш пальчика не вріж* (Л. Костенко); Борис Гуля. *Так, проект виготовлено, лиш за нього ми й досі не розраховалися* (Ж., 20.11.09).

Так само обмежено використовують у функції реалізаторів протиставних семантико-синтаксичних відношень допустові сполучники **хоч (і), хоча (й)**, пор.: *Ось і довелося перейти на нові методи, хоч і нині на корабель можуть забратися шибеники з човнів по якірному ланцюгу...* (КВ, 14 – 20.11.08); *...президент не побоявся публічно виступити проти, хоча це навряд чи додало йому прибічників серед звичайних виборців* (ДТ, 8 – 14.11.08).

Слабке закріплення протиставних сполучників за спеціалізованою семантико-синтаксичною функцією уможлиблює транспозиційні переходи деяких із них у сферу приєднувальних семантико-синтаксичних відношень. Особливо активними у вираженні приєднувальної семантики є сполучники **але, зате**, які приєднують переважно неповне речення до основного для стислого, економного передавання змісту та експресивного увиразнення додаткової інформації, напр.: *...перша злетіла й страхала свого невірного прочуханом, відразу пустилася шулікою в колотнечу... Але не на парубка-чоловіка...* (Є. Концевич); *Сторінку вони ще так-сяк переглянуть. Але не більше* (В. Діброва); *Наталі прийшла хай і не наступного дня, а лише під кінець тижня. Затем з пакунком і напарфумлена* (В. Діброва); *Жовнір. Дивний цей дім. Якийсь недоладний. Затем на острові* (Г. Пагутяк). За спостереженням П.С. Дудика, такі неповні приєднувальні конструкції переважно є “лексично новими комунікативними одиницями, які поширюють зміст окремих членів цього речення або й увесь його зміст” [9: 209].

Для мови української преси та художньої літератури означеного періоду характерне введення в контекст за допомогою протиставного сполучника **а** приєднувальної конструкції до попередньої, що має фразеологізовану структуру, для увиразнення додаткової інформації, експресивізації мовлення та надання йому розмовного характеру [6: 14], напр.: *Чого-чого, а вороння над Україною завжди було досить* (Л. Костенко); *Хоч там як, а перетворити 400-сторінкову розповідь “про себе хорошого” ...тід силу лише високому професіоналові* (УМ, 06.09.09).

Отже, із кінця ХХ століття стали помітні зміни у функціонуванні найуживаніших протиставних сполучників української літературної мови, передусім таких, як **проте, одначе**, що спричинило обмежене використання стилістично нейтральних протиставних сполучників **але, однак**. Розширив функціонально-стильові параметри як виразник протиставних семантико-синтаксичних відношень у складносурядному реченні сполучник **так** із відтінком протилежності чи невідповідності.

Унаслідок послаблення семантико-синтаксичного навантаження у сферу протиставних семантико-синтаксичних відношень проникають єднальні сполучники **та, і, й**, часові **тільки, лиш**, допустові **хоч (і), хоча (й)**, із-поміж яких найактивнішим у цій ролі є сполучник **та**.

Слабке закріплення протиставних сполучників за однойменним типом семантико-синтаксичного відношення уможливило їхню транспозицію в інші семантико-синтаксичні сфери. Помітно активізувалася тенденція до транспозиційних можливостей протиставних сполучників **але, зате** у сфері приєднувальних семантико-синтаксичних відношень.

Відзначені зміни у вживанні протиставних сполучників дають підстави констатувати тенденцію до розширення їхніх функціонально-стилістичних параметрів і транспозиційних переходів в інші семантико-синтаксичні сфери сурядності.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ

ГПУ – Газета по-українськи

Д. – День

ДЗ – Дзеркало тижня

Ж. – Житомирщина

Жит. – Життя

Журавл. – Журавлик

КВ – Київські відомості

ОУ – Освіта України

СВ – Сільський вісник

УК – Урядовий кур'єр

УМ – Україна молода

1. Бевзенко С.П. Структура складного речення в українській мові : [навч. посібник] / С.П. Бевзенко. – К. : КДП ім. О.М. Горького, 1987. – 79 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1993. – 368 с.
3. Герман К.Ф. Структурно-семантичний аналіз складносурядних речень сучасної української літературної мови / К.Ф. Герман. – Чернівці, 1973. – 54 с.
4. Глушкова Г.М. Структурно-семантичні типи сурядності: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Глушкова Галина Миколаївна. – Донецьк, 1998. – 184 с.
5. Городенська К. Функціональні зони сполучників в українській науковій мові / Катерина Городенська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 7–13.
6. Городенська К. Граматичний словник української мови. Сполучники / Катерина Городенська. – К. ; Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
7. Городенська К.Г. Сполучники української літературної мови: монографія / К.Г. Городенська. – К., Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
8. Гудименко Н.П. Сложные предложения с союзом “и” в научной речи / Н.П. Гудименко // Вопросы грамматики и лексики современного русского языка. – М. : МГПИ им. В.И. Ленина, 1975. – С. 53–71.
9. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Просте речення: еквіваленти речення / П.С. Дудик. – К., 1973. – 288 с.
10. Завальнюк І.Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти: монографія / І.Я. Завальнюк. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – 400 с.
11. Конопленко Н.А. Текстотвірний потенціал парцельованих конструкцій : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Конопленко Наталія Анатоліївна. – Донецьк, 2007. – 186 с.
12. Курс сучасної української літературної мови / [за ред. Л.А. Булаховського]. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. II. Синтаксис. – 408 с.

Нові явища у функціонально-стилістичному вживанні протиставних сполучників...

13. Слинко І.І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання / І.І. Слинко, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. — К. : Вища школа, 1994. — 670 с.
14. Сучасна українська літературна мова : [за ред. А.П.Гриценка]. — К. : Вища школа, 1993. — 366 с.
15. Сучасна українська літературна мова. Морфологія : [за заг. ред. І.К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1969. — 583 с.
16. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1972. — 516 с.
17. Шевченко Т.В. Парцеляція в українському поетичному мовленні в другій половині ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Шевченко Тетяна Василівна. — Дніпропетровськ, 2007. — 196 с.
18. Шувалова С.А. Смысловые отношения в сложном предложении и способы их выражения : [под ред. В.А. Белошапковой] / С.А. Шувалова. — М. : Изд-во МГУ, 1990. — 159 с.

Halyna Veselska (Zhytomyr)

NEW PHENOMENA IN FUNCTIONALLY-STYLISTIC USAGE OF ADVERSATIVE CONJUNCTIONS IN UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE OF THE END OF THE XX — THE BEGINNING OF THE XXI CENTURIES

In the article the changes in the functioning of the most used adversative conjunctions in the language of Ukrainian press and artistic literature of the end of the XX — the beginning of the XXI centuries have been investigated, weak semantic-syntactic specialization of adversative conjunctions has been explained and their transiting resources have been determined.

Key words: adversative conjunctions, transiting semantico-syntactical sphere, compound sentences, parceling constructions, conjunctive sentences.

УДК 811.161.2: 81'367.625

Лариса Колібаба (м. Київ)

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ “СЛОВНИКА ГРАМАТИЧНОГО КЕРУВАННЯ ДІЄСЛІВ”

У статі обґрунтовано теоретичні засади та принципи укладання першого в українському мовознавстві “Словника граматичного керування дієслів”, докладно схарактеризовано структуру словникових статей, запропоновано зразки укладених словникових статей граматичного керування дієслів.

Ключові слова: дієслово, керування, правобічна валентність, валентно зумовлені компоненти, об'єкт, адресат, знаряддя дії, засіб дії, локатив.

Укладання “Словника граматичного керування дієслів” зумовлене передусім потребами мовної практики. Помилки, що трапляються в граматичному вжитку, спричинені переважно неправильним використанням прийменникових та безприйменникових відмінкових форм іменників. Нерідко замість нормативних сполук *нехтувати правило, вибачте мені, зрадити Батьківщині, опанувати професію, говорити українською мовою, хворий на грип* та ін. уживають *нехтувати правилом, вибачте мене, зрадити Батьківщину, опанувати професією, говорити на українській мові, хворий грипом*. Мовцеві без допомоги словника важко зорієнтуватися у виборі потрібної форми. Ці труднощі пов'язані з проблемою граматичного керування, що часто породжує варіантність слововживання. Крім того складну лінгвістичну проблему поглиблює відсутність в українському мовознавстві спеціального Словника граматичного керування, який би охоплював бодай найскладніші випадки функціонування безприйменникових та прийменниково-відмінкових форм. Укладання такого словника деякі дослідники вважають “копіткою і невдячною роботою” [13], але, попри це, сьогодні конче необхідно як для будь-якого мовця, небайдужого до культури свого мовлення, так і для фахівців різних професій, що працюють над створенням чи редагуванням текстів.

© Л.М. КОЛІБАБА, 2011

У російському мовознавстві наявна низка лексикографічних праць, дотичних до проблеми граматичного керування. Одні з них присвячені питанням сполучуваності слів у російській мові [23; 9; 10], інші — безпосередньо питанням граматичного керування [1; 14; 16].

У лінгвоукраїністиці, на жаль, немає спеціальних праць, які б прислужилися всім, хто цікавиться граматичним уживанням одиниць. Окремі поради щодо нормативності тієї чи тієї форми певного слова маємо у словниках та довідниках із культури української мови: “Словник труднощів української мови (Близько 15000 слів)” [18], “Українське літературне слововживання: Словник-довідник” [7], “Довідник з культури мови” [8], “Словник-довідник з культури української мови” [17] та ін.). Особам, котрі вивчають українську мову як іноземну, адресовано працю В. М. Романової “1000 українських дієслів. Словник синтаксичної сполучуваності (для студентів-іноземців)” [15] і “Практичний словник дієслівних форм української мови” Л. Паламар та І. Удварі [24].

Проте спільною рисою як російських, так і українських лексикографічних праць, що стосуються граматичного керування, є узвичаєний підхід до його кваліфікації. У традиційному мовознавстві керуванням називають такий синтаксичний зв'язок між головним і залежним словами, за якого головне (опорне) слово вимагає від залежного (керованого) іменного слова певної відмінкової або прийменниково-відмінкової форми, незмінної за будь-якої зміни форм опорного слова [21: 67], тобто керування розглядають у морфологічній площині, уважаючи, що кожна відмінкова і прийменниково-відмінкова форма іменників або їхніх еквівалентів поєднана з опорним словом підрядним зв'язком керування. Саме тому до словників потрапляють усі без винятку керовані одиниці: як валентно зумовлені, так і валентно не зв'язані компоненти. На думку І. Р. Вихованця, традиційний підхід “не відбиває синтаксичної специфіки керування, оскільки він орієнтований лише на морфологічні показники” [6: 37].

Концепцію пропонованого “Словника граматичного керування дієслів” (далі Словника), укладання якого розпочато у відділі граматики Інституту української мови НАН України, вибудовано на основі тісного зв'язку валентності та явищ керування, або валентно зумовленого керування. Він є засадничим принципом побудови словникових статей. Керування, услід за І. Р. Вихованцем, розуміємо як “форму (спосіб) підрядного зв'язку, що стосується значеннєво передбачуваної опорним словом сполучуваності непрямих відмінків іменників без прийменників і з прийменниками” [6: 37], тобто семантичним підґрунтям керування є семантико-синтаксична валентність. Її кваліфікують як здатність предиката (ознакового слова) сполучатися з іншими (здебільшого неознаковими) словами, мати певну кількість відкритих позицій, що можуть (факультативна валентність) або мають (обов'язкова валентність) заповнюватися одиницями відповідної семантичної природи [6: 123]. Саме валентність “точно окреслює межі

керування, зараховуючи до нього тільки ті залежні компоненти, яких вимагає лексико-граматична природа опорного слова” [5: 78]. Керування є формальним виявом семантичної валентності ознакових слів. Воно збігається з валентністю формально-синтаксичною: зумовлені валентністю предиката дії чи стану непередикатні іменникові компоненти (аргументи) набувають формального вираження в певній безприйменниковій чи прийменниково-відмінковій формі, що виконує функцію керованого другорядного члена речення.

Головним критерієм розмежування керованих і некерованих другорядних членів речення, наголошує І. Р. Вихованець, має бути “синтаксична позиція, зумовлена тільки семантико-синтаксичною валентністю предикатного слова (переважно дієслова)” [5: 78]. Тому керованими вважатимемо лише ті словоформи, які породжені валентністю слів зі значенням дії, процесу, стану тощо. Із цих міркувань у Словнику подаватимемо нормативні форми вираження тільки валентно залежних одиниць — переважно “власне-іменників” (тобто назв “істинних” предметів, а не опредметнених дій, станів, ознак [4: 41-42; 6: 123]) із семантичними функціями об’єкта, адресата, інструменталія (знаряддя чи засобу дії) та локатива (місцеперебування, вихідний і кінцевий пункти руху, шлях руху).

Однак, як засвідчує мовний матеріал, у позицію керованих компонентів, окрім власне-іменників, потрапляють також невластиві іменники. Питання про внесення таких одиниць до Словника є дискусійним і ще остаточно не розв’язаним. І. Р. Вихованець із цього приводу зазначав, що в первинній своїй якості керований компонент має поширюватися тільки на власне-іменники. Проте “валентна рамка керуючого слова зберігається, коли в тотожній синтаксичній позиції замість власне-іменників використовуються невластиві іменники або елементи неіменникового характеру... Поєднання з власне-іменниковим чи невластиві іменниковим компонентом не змінює кількості керованих предикатом позицій, пор. конструкції *люблю дітей* і *люблю читання*, *люблю читати*, яким притаманна та сама правобічна валентність (одновалентність) і одна позиція керованого компонента” [5: 7]. З огляду на цитовану думку вважаємо, що для повного відображення складних випадків дієслівного керування у сучасній українській літературній мові важливим є аналіз і такого фактичного матеріалу.

Як зауважує І. Р. Вихованець, у граматичній системі мови потрібно розрізняти лівобічну та правобічну валентність предиката і відповідно лівобічні та правобічні валентно зумовлені компоненти. Для української мови “типовою є правобічна позиція керованого компонента, тоді як лівобічна звичайно стосується явищ координації” [5: 79]. Семантичні функції виконавця дії та носія процесу, стану, якості, кількісної ознаки, зважаючи на прямий порядок слів у реченні, у мовознавстві зараховують до лівобічної валентності, решту семантичних функцій — до правобічної. Оскільки, як було вже зазначено, лівобічна позиція валентно залежного компонента характерна для явищ

координації, до того ж формальне вираження лівобічної валентності в сучасній українській літературній мові не становить труднощів, то в Словнику будуть подані форми вираження лише правобічних валентно зумовлених компонентів, що співвідносяться з об'єктними, адресатними, інструментальними та локативними синтаксемами, а у формально-синтаксичній структурі речення вони є приприсудковими керованими другорядними членами.

За формою залежного слова розрізняємо керування власне-відмінкове (безприйменникове, безпосереднє), коли залежне слово виражене безприйменниковим відмінком (*захоплення спортом, завдячую доли, вірний Україні, гідний слави*), і прийменниково-відмінкове (прийменникове, опосередковане), коли підпорядкування відбувається за допомогою прийменників (*піклуватися про дітей, заслужувати на пошану, чекати на друга, схожий на брата, подібний до сонця*).

Загальновідомо, що основним носієм валентності є дієслово. Відповідно дієслова мають здатність керувати залежним словом. Саме вони найчастіше виступають у ролі опорних слів і можуть одночасно керувати двома або кількома відмінковими чи прийменниково-відмінковими формами іменників, у визначенні нормативності яких у мовців з'являються труднощі. Тому реєстровими одиницями Словника є дієслова. Джерелом їхнього добору слугують Словник української мови в 11 томах [19], Великий тлумачний словник сучасної української мови [3] та “Український орфографічний словник” [22].

Завдання Словника – виявити й зафіксувати те дієслівне керування, морфологічне вираження якого є типовим для сучасної української літературної мови та становить труднощі граматичного плану, що виявляються у виборі певної відмінкової форми з прийменником чи без нього, варіантності закінчень тощо, а також запропонувати нормативне формовживання. Цей чинник визначатиме обсяг Словника.

Усі реєстрові дієслова у Словнику будуть розташовані за абеткою. Для кожного з них визначатимемо граматичну категорію виду: *недок.* (недоконаний), *док.* (доконаний) або *недок. і док.* (для двовидових дієслів). Парновидові заголовкові дієслова подаватимемо у формі інфінітива недоконаного виду. Поряд із ними стоятиме інший член видової пари – інфінітив дієслова доконаного виду. Аналіз валентно зумовлених керованих компонентів обох членів видової пари буде здійснено в одній словниковій статті. Парновидові дієслова доконаного виду розташуємо у реєстрі Словника за абеткою із відсиланням до словникової статті відповідного дієслова недоконаного виду, напр.: **ЗБУДУВАТИ** *див. БУДУВАТИ, ПРОЧИТАТИ* *див. ЧИТАТИ* та ін.

Як було зазначено вище, кількість позицій керованих іменників, їхні семантичні функції залежать від валентного потенціалу предиката. У кожного дієслова свій кількісний та “якісний” набір залежних іменників, тобто своя валентна рамка. Структура валентних значень реєстрового дієслова визначатиме будову словникової статті. До реєстру Словника, крім однозначних, увійдуть також багатозначні дієслова.

Валентну рамку та сукупність керованих словоформ буде встановлено для кожного їхнього лексико-семантичного варіанта (ЛСВ) окремо. Кількість правобічних валентних компонентів буде указано після тлумачення лексичного значення дієслова (або його ЛСВ).

Зважаючи на те, що саме лексико-семантична природа опорного дієслова визначає кількість та семантичні функції його валентно залежних іменникових компонентів, Словник подає тлумачення лексичного значення цього дієслова чи його ЛСВ. У словниковій статті багатозначного реєстрового дієслова кожне лексичне значення (ЛСВ) виділяємо окремо, позначаючи його арабською цифрою (1., 2., 3. і т. д.). Семантичні відтінки у межах ЛСВ залучаємо лише за умови труднощів під час формального вираження керованих іменників. Такі семантичні відтінки тлумачимо в межах відповідних ЛСВ, послідовно використовуючи щодо них дві скісні риски (//).

До семантичної структури багатозначних дієслів сучасної української літературної мови, крім прямих лексичних значень, уходять також переносні, спеціально-термінологічні, фразеологічно зумовлені, діалектні, розмовні, застарілі та ін. Стилїстичне маркування ЛСВ впливає на кількість і "якість" їхніх правобічних валентностей. Зважаючи на це, у Словнику будуть розглянуті лише ті стилїстично марковані однозначні дієслова чи ЛСВ багатозначних дієслів, які виявляють нові, незафіксовані щодо прямого лексичного значення валентні потенції та, відповідно, керовані словоформи.

Після тлумачення прямого лексичного значення дієслова (або ЛСВ багатозначного дієслова) будуть чітко визначені та докладно схарактеризовані всі правобічні валентно зумовлені компоненти, семантична диференціація яких залежить від належності дієслова до певного семантичного типу предиката. Як відомо, семантика дієслівного предиката визначає не тільки семантичні різновиди валентно залежних іменникових компонентів, а й впливає на їхнє лексичне наповнення і морфологічне (відмінкове) вираження.

У Словнику буде представлено кількарівневу семантичну класифікацію об'єктних значень. На першому рівні, спираючись на запропоновану І. Р. Вихованцем семантичну класифікацію предикатів [5], усі об'єктні значення поділяємо на об'єкти дії, об'єкти процесу та об'єкти стану. На другому рівні в межах загального значення об'єктності вирізняємо власне-об'єкти, об'єкти соціативності (об'єкти-співучасники дій, об'єкти-співучасники процесів, об'єкти-співучасники станів), об'єкти приєднання, об'єкти відокремлення, об'єкти із семантикою обмеження, об'єкти оформлення / сукупності, об'єкти мовлення та ін., а також об'єктні значення синкретичного типу, такі як об'єкти-матеріали, об'єкти-речовини, об'єкти-джерела дій, процесів, станів, об'єкти-локативи, об'єкти-засоби й под. Основним семантичним варіантом об'єктної синтаксеми вважаємо значення власне-об'єкта дії, у якому "найповніше відбито семантичну своєрідність категорії об'єктності" [5: 118].

Локативні значення диференціюємо на 3 типи: 1) локативи з динамічним значенням напрямку руху — вихідний пункт руху/ переміщення та кінцевий пункт руху / переміщення; 2) локативи з динамічним значенням шляху руху / переміщення; 3) локативи із семантикою статичної локалізації (місцеперебування).

Значення інструментальності розмежовуємо на знаряддя дії та засіб дії із семантичними варіантами засіб дії — речовина, засіб дії — матеріал і под., а також засіб руху та засіб переміщення.

Адресатним значенням властиве менше семантичне розгалуження. Їх поділяємо на адресати дії та адресати стану.

Послідовність розташування правобічних валентно залежних компонентів у словниковій статті зумовлена характером (силою) підрядного зв'язку між опорним дієсловом і керованим іменником: одні з них посідають за силою керування центральніше, інші ж — периферійніше місце. "У правобічній валентності, — наголошує І.Р. Вихованець, — синтаксеми щодо сили керування розташовуються так: найцентральнішу позицію займає об'єктна синтаксема, яка найтісніше поєднана з предикатом, за нею розташована адресатна синтаксема, для якої характерний дещо слабкіший зв'язок з опорним словом, далі локативна синтаксема напрямку з більш послабленим порівняно з адресатною синтаксемою підрядним зв'язком, і найпериферійніше ланка стосується інструментальної синтаксеми. Відповідно до функціональних типів синтаксем, — робить висновок мовознавець, — можна виділити такі різновиди керування і пов'язане з ними центральне / периферійне місце керованого другорядного члена речення: сильне керування і відповідне йому центральне місце керованого компонента (об'єктна синтаксема), напівсильне керування і нецентральне / непериферійне місце керованого компонента (адресатна синтаксема), напівслабке керування і напівпериферійне місце керованого компонента (інструментальна синтаксема)" [5: 80].

В українській мові для вираження валентно зумовлених керованих компонентів наявні спеціалізовані синтетичні (безприйменникові) та аналітичні (прийменниково-відмінкові) морфологічні форми. Кожна із них реалізується у морфологічних варіантах (відмінкових формах), з яких один є основним (центральним, спеціалізованим), а інші — периферійними. Зокрема, спеціалізованим морфологічним засобом вираження об'єктного значення є знахідний безприйменниковий відмінок, адресатного — давальний безприйменниковий відмінок, інструментального — орудний безприйменниковий відмінок, локативного — прийменникові форми місцевого відмінка. Водночас нерідко відбувається переміщення одного відмінка зі своєї первинної позиції в зону іншого відмінка, унаслідок чого і з'являються периферійні морфологічні варіанти. Наприклад, зі значенням адресата дії в сучасній українській літературній мові домінує давальний безприйменниковий відмінок (*писати матері*), його периферійними морфологічними варіантами є родовий відмінок із прийменником *для* (*писати для матері*) та родовий відмінок із прийменником *до* (*писати до матері*). Тому

в словниковій статті після значеннєвої характеристики (семантичної кваліфікації) кожного валентно залежного компонента подаємо всі варіанти його морфологічного вираження (спочатку основні, а потім периферійні), що є типовими для сучасної української літературної мови, указуючи відмінкову форму без прийменника чи з прийменником (за наявності), та найуживаніші іменники і займенники, з якими поєднується визначене реєстрове дієслово. Назви відмінків подаємо скорочено: Н. в. (називний), Р. в. (родовий), Д. в. (давальний), Зн. в. (знахідний), Ор. в. (орудний), М. в. (місцевий).

Реалізацію певної конкретної правобічної валентності відповідною керованою формою у мовленні засвідчує ілюстративний матеріал, дібраний із усної народної творчості, художньої літератури, наукових текстів, публіцистики та мережі Інтернету, зрідка — модельовані конструкції.

Далі подаємо зразки укладених словникових статей згаданого граматичного керування дієслів.

БУДУВАТИ, недок., док. **ЗБУДУВАТИ** (1), **ПОБУДУВАТИ** (1-2).

1. Споруджувати, зводити яку-небудь будівлю (будівлі); виготовляти, складати (механізм, машину тощо). *Має 4 правобічні валентності.*

Що? (*власне-об'єкт дії* — Зн. в., у заперечних реченнях — Р. в.): будинок, хату, кухню, комору, стайню, фортецю, школу, піраміду, тюрму, кубло, дзвіницю, церкву, храм, замок, палац, вежу, мури, греблю, міст, лінію оборони й под. Напр.: *Тим часом будували кухні, комори, сараї, стайню* (Панас Мирний); *Плацдарм жив своїм життям: будували, вдосконалювали лінії оборони* (О. Гончар).

З (із) ким? (*об'єкт дії із семантикою соціативності* — з (із) + Ор. в.): зі мною, із (з) нами, із (з) хлопцями, із (з) товаришами, із (з) сусідами, із (з) братом, із (з) Миколою, із (з) бригадою та ін. Напр.: *будувати хату із братом; будувати школу із батьками* тощо.

Кому? Для кого? (*адресат дії* — Д. в., для + Р. в.): собі (для себе), усім (для всіх), їм (для них), родині (для родини), батькам (для батьків), дітям (для дітей), друзям (для друзів), Іваненкам (для Іваненків) та ін. Напр.: [Орфей:] *Вони [товариші] розбіглись, як вівці по шурхах незаходимих, покинули нас трьох тут будувати для їх твердиню, а для нас могилу* (Леся Українка); *Ми тільки замки будували Для інших, "обраних життям"!* (В. Сосюра).

Із (з) чого? (*засіб дії — матеріал* — з (із, зі) + Р. в.): з (із) цегли, з (із) очерету, з (із) каменю, з (із) дощок, з (із) книжок, зі снігу тощо. Напр.: *А Йосип заходився хату Із очерету будувати...* (Т. Шевченко); *...Співали їй пісні свої поети, А вчені будували піраміди з книжок...* (Леся Українка); *Осторонь хлопчики із сміхом та вереском гралися в сніжки або будували фортецю зі снігу...* (З. Тулуб).

2. Креслити на підставі зроблених розрахунків. *Має 4 правобічні валентності.*

Що? (*власне-об'єкт дії* — Зн. в., у заперечних реченнях — Р. в.): трикутник, прямокутник, пряму, схему і т. ін. Напр.: *будувати трикутник* і под.

Кому? Для кого? (адресат дії — Д. в., для + Р. в.): нам (для нас), учням (для учнів), дітям (для дітей), Василеві (для Василя), Михайленкові (для Михайленка) й под.. Напр.: **будувати трикутник учням на дошці; будувати пряму для сина у зошиті.**

На чому? У (в) чому? (об'єкт дії — локатив — на, у (в) + М. в.): на папері, на дошці, на землі, на піску; у (в) зошиті, в (у) альбомі та ін. Напр.: **будувати схему на дошці; будувати прямокутник у зошиті** тощо.

Чим? За допомогою чого? (знаряддя дії — Ор. в.): олівцем (за допомогою олівця), ручкою (за допомогою ручки), фломастером (за допомогою фломастера), лінійкою (за допомогою лінійки) та ін. Напр.: **будувати пряму олівцем; будувати трикутник за допомогою лінійки** і т. ін.

ВИВЧАТИ, недок.; док. ВИВЧИТИ.

1. Навчаючись, набувати певних знань, відомостей у якій-небудь галузі; опановувати щось; // Науково досліджувати; // Набувати майстерності у чомусь. *Має 2 правобічні валентності.*

Що? (власне-об'єкт дії — Зн. в., у заперечних реченнях — Р. в.): букви, цифри, рослини, мову, літературу, математику, мистецтво, країну, певне явище, будову, походження, характер (чого-н.) і под. Напр.: **Він вивчив молдавську мову, яка схожа на румунську** (В. Кучер); **Згодом виявилось, що отець Вікентій самотужки вперто вивчає медицину...** (М. Стельмах); **Матерію мій розум стежить, вивчає рух, закон подій...** (П. Тичина).

За допомогою чого? (знаряддя дії — за допомогою + Р. в.): за допомогою рентгенівських променів, за допомогою мікроскопа, за допомогою барометра, за допомогою супутника, за допомогою Інтернету та ін. Напр.: **Будову різних тіл вдалося дуже добре вивчити за допомогою рентгенівських променів** (Із журналу); **вивчати рух планет за допомогою телескопу; вивчати поведінку плазунів за допомогою відеокамери** й под.

2. Учачи, запам'ятовувати, засвоювати. *Має 2 правобічні валентності.*

Що? (власне-об'єкт дії — Зн. в., у заперечних реченнях — Р. в.): вірш, пісню, правило, теорему, доповідь, записку, деталі (чого-н.) і под. Напр.: Петро: **А хіба сьогодні співання не буде? Ми ж іще гаразд і не вивчили нової пісні** (Б. Грінченко); **Всі притихли, доки директор вивчав поглядом записку** (О. Гончар); **Я добув паспорт і посвідки старости, вивчав всі дрібниці віз, заявок, намагався запам'ятати всі дати й міста...** (О. Досвітній); **Херсонських депутатів змусять вивчити і співати гімн України** (Голос України).

Для кого? (адресат дії — для + Р. в.): для тебе, для вас, для матері, для сестри, для тітки, для знайомих, для Ольги, для Кириченка, для вчителя та ін. Напр.: **вивчити вірш для мами; вивчити пісню для бабусі** й т. д.

3. Навчати кого-небудь чогось; // тільки док. Дати освіти. *Має 2 правобічні валентності.*

Кого? (власне-об'єкт дії — Зн. в., у заперечних реченнях — Р. в.): мене, його, нас, одного (одну), Івана, Оксану, дітей, учнів, студентів, слухачів та ін. Напр.: [Конон:] **Мене вивчав** той шорник, що недавно у попа лагодив хомути (М. Кропивницький); — **Цей в мене буде великим чоловіком... Я його у школу віддам, вивчу** вражого сина (Панас Мирний); **Покійна дружина заставила мені двох дочок, — одну я вже вивчив** — поїхала в Арктику (Ю. Яновський).

Що? (власне-об'єкт дії — Зн. в., у заперечних реченнях — Р. в.): музику, граматику, військову справу, теслярське ремесло, стріляти, танцювати, читати, писати тощо. Напр.: [Марія Михайлівна:] **Ну, то ходім, я вам покажу, як розбирати гвинтівку, а потім і стріляти вивчу** (І. Кочерга); **Я й сам його [хлопця] вивчу і читати й писати** (І. Нечуй-Левицький); **вивчати граматику з учнями; вивчити теслярське ремесло зі студентами.**

З (із, зі) ким? (об'єкт дії із семантикою соціативності — з (із, зі) + Ор. в.): зі мною, з (із) нами, з (із) вами, з (із) учнями, з (із) колегами, з (із) робітниками, з (із) водіями, зі слухачами, зі (із) студентами й т. д. Напр.: **вивчати граматику з учнями; вивчати теслярське ремесло зі студентами; вивчати правила дорожнього руху з майбутніми водіями.**

4. Старанно ознайомлюючись, спостерігаючи, намагатися збагнути, зрозуміти кого- або що-небудь, зробити певні висновки. *Має 1 правобічну валентність.*

Кого? (власне-об'єкт дії — Зн. в., у заперечних реченнях — Р. в.): мене, тебе, її, усіх, нас, один одного, Павла, Ольгу, батька, сина, товариша, знайомого, ворога, гурт людей, натовп тощо. Напр.: **Лобанов уже добре вивчив Сиволапа, знав, що від нього особливої ретельності в роботі ждати нічого** (Д. Ткач).

Що? (власне-об'єкт дії — Зн. в., у заперечних реченнях — Р. в.): обличчя, ніс, очі, підборіддя, губи; завод, школу, місто, гору; (чийсь) настрої, потреби, психіку, характер і под. Напр.: **Він вивчає круте підборіддя, залами в куточках губ** (О. Донченко); **Другого ранку, після того як пішла бригада, капітан Соколов пішов вивчати місто** (В. Собко); **Лікар не тільки вислуховує биття людського серця, він вивчає душу людини — її психіку, її характер, її риси** (І. Шаповал).

ВІДВ'ЯЗУВАТИ (ОДВ'ЯЗУВАТИ), недок.; док. ВІДВ'ЯЗАТИ (ОДВ'ЯЗАТИ).

Розв'язуючи, відокремлювати від прив'язі що-небудь прив'язане; звільняти когось від прив'язі, робити вільним. *Має 3 правобічні валентності.*

Що? (власне-об'єкт дії — Зн. в., у заперечних реченнях — Р. в.): човен, сідло, стрічку, вуздечку, ланцюг тощо. Напр.: **Хто важниці відв'язував, хто воли виганяв за табір у поле** (Ганна Барвінок); **Вони вийдуть на берег уранці, одв'яжуть чужий човен і впливуть на річку** (М. Коцюбинський).

Кого? (власне-об’єкт дії — Зн. в., у заперечних реченнях — Р. в.): корову, коня, вола, собаку та ін. Напр.: *Гнат відв’язав коня і, намацавши стремена, хвацько влетів у сідло* (Григорій Тютюнник); *Олень, якого звали Еліот, став благодати відв’язати його* (З інтернетівського видання).

Від (од) чого? Від (од) кого? (об’єкт дії з семантикою відокремлення — від (од) + Р. в.): від (од) дерева, від (од) берега, від (од) огорожі, від (од) голови, від (од) руки, від (од) ноги, від (од) ціпка; від (од) мене, від (од) неї, від (од) батька, від (од) Петра, від (од) коня, від (од) вівці, від (од) вартового, від (од) чаклуна й под. Напр.: *Одв’язує [чоловік] тиковку від ціпка, переливає в неї всю воду з кухля і знов прив’язує* (Леся Українка); *Служники відв’язали від сидел ведмежі шкури* (А.Хижняк); *Звелів царський син челядинцеві відв’язати від дерева ланцюжки, щоб спустити труну на землю* (З інтернетівського видання); *відв’язати вуздечку від коня* тощо.

Чим? За допомогою чого? (знаряддя дії — Ор. в.): руками (за допомогою рук), пальцями (за допомогою пальців). Напр.: *Відв’язала неживими руками вороного від воріт, вела дорогою поміж осінніх смутних верб, а зуби видзвонювали зернами слів, наче на морозі* (Є. Гуцало).

Отже, “Словник граматичного керування дієслів” — це лексикографічно-граматична праця, у якій уперше в сучасному українському мовознавстві на теоретичних засадах семантико-синтаксичної валентності проаналізовано граматичне валентно зумовлене керування дієслів та системно описано типове для сучасної української літературної мови морфологічне вираження значеннєво залежних від дієслова іменникових компонентів. Із теоретичного погляду це спроба подолати труднощі у хитанні граматичної норми та подати нормативні форми слововживання. З практичного боку Словник буде довідником для широкого загалу користувачів: науковців, викладачів вишів, журналістів, редакторів, учителів-словесників, аспірантів, студентів-філологів і взагалі всіх, хто дбає про граматичну правильність мовлення.

1. Андреева-Георг В. П., Толмачева В. Д. Русский глагол. Предложное и беспредложное управление / В. П. Андреева-Георг, В. Д. Толмачева. — М. : Русский язык, 1975. — 429 с.
2. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В. В. Богданов. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. — 204 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. — К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. — 1728 с.
4. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1987. — 232 с.
5. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1992. — 224 с.
6. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : Підручник / І. Р. Вихованець. — К. : Либідь, 1993. — 368 с.
7. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник / С. І. Головащук. — К. : Вища шк., 1995. — 391 с.
8. Довідник з культури мови: [посібник] / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибики, Н. М. Сологуб та ін.; За ред. С. Я. Єрмоленко. — К. : Вища шк., 2005. — 399 с.

9. *Красных В. И.* Словарь сочетаемости. Глаголы, предикативы и прилагательные в русском языке: Около 900 единиц / В. И. Красных. — М. : ООО “Издательство АСТ”: ООО “Издательство Астрель”, 2001. — 368 с.
10. *Лебедева М. Н.* Словарь-справочник синтаксической сочетаемости глаголов / М. Н. Лебедева. — М., 2000. — 192 с.
11. *Масицька Т. Є.* Семантико-синтаксична валентність дієслова: дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.01 / Масицька Тетяна Євгенівна. — Луцьк, 1996. — 217 с.
12. *Межов О.* Семантична диференціація об'єктної синтаксеми / Олександр Межов // Українська мова. — 2005. — № 1. — С. 17–32.
13. *Ренке Т.* Світлана Єрмоленко — мовознавець і українознавець [Електронний ресурс] / Тетяна Ренке. — 16. 08. 2010. — Режим доступу до статті: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1131>.
14. *Розенталь Д. Э.* Управление в русском языке: Словарь-справочник. Для работников печати / Д. Э. Розенталь. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Книга, 1986. — 304 с.
15. *Романова В. М.* 1000 українських дієслів. Словник синтаксичної сполучуваності. (Для студентів-іноземців) / В. М. Романова. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2008. — 224 с.
16. *Склярєвская Г. Н., Ваулина Е. Ю.* Давайте говорить правильно! Трудности грамматического управления в современном русском языке: Краткий словарь-справочник / Г. Н. Склярєвская, Е. Ю. Ваулина. — СПб. : Филологический факультет СПбГУ; М. : Издат. центр “Академия”, 2004. — 176 с.
17. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. — 3-тє вид., випр. — К. : Знання, 2006. — 368 с.
18. Словник труднощів української мови : Біля 15000 слів / Гринчишин Д. Г., Капелюшний А. О., Пазяк О. М. та ін.; За ред. С. Я. Єрмоленко. — К. : Рад. шк., 1989. — 336 с.
19. Словник української мови: В 11 тт. — К. : Наук. думка, 1970-1980. — Т. I–XI.
20. *Степаненко Я. М.* Диференціація об'єктного значення в семантико-синтаксичній структурі речення: дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.01 / Степаненко Ярослав Миколайович. — Київ, 2008. — 223 с.
21. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1972. — 515 с.
22. Український орфографічний словник: понад 175 тис. слів / [уклад. В. В. Чумак [та ін.]; за ред. В. Г. Склярєнка]. — Вид 9-е, переробл. і доповн. — К. : Довіра, 2009. — 1011 с. — (Словники України).
23. Учебный словарь сочетаемости слов русского языка: Около 2500 словар. статей / [Институт русского языка им. А. С. Пушкина; Под ред. П. Н. Денисова, В. В. Морковкина]. — М. : Русский язык, 1978. — 688 с.
24. *Palamar Larissa — Udvari István.* GYAKORLATI UKRAN IGESZÓTÁR / Larissa Palamar, István Udvari. — Nyíregyháza, 1995. — 200 с.

Larysa Kolibaba (Kyiv)

THEORETICAL BASES AND PRINCIPLES OF COMPILATION
OF THE DICTIONARY OF GRAMMATICAL GOVERNMENT OF VERBS

The article is devoted to theoretical bases and principles of compilation of the first modern Ukrainian linguistic Dictionary of grammatical government of verbs. The structure of vocabulary entries is thoroughly described. The specimens of the vocabulary entries of grammatical government of verbs are offered.

Key words: verb, government, right-side valency, dependent on valency components, object, addressee, instruments of action, mean of action, locative.

УДК 81'373.374

Оксана Тищенко (м. Київ)

НОВІ Й АКТУАЛІЗОВАНІ СЛОВА ТА ЗНАЧЕННЯ (СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ) У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ НЕОСЛОВНИКІВ

У статті аналізовано вітчизняні й російські неословники за характером фізичного носія та способом організації матеріалу, за новизною й особливостями лексикографічної інтерпретації лексики, за ступенем автономності словників. Обґрунтовано чинники створення словникових матеріалів нових й актуалізованих слів та значень, розроблено основні принципи укладання, зокрема, з'ясовано призначення матеріалів, джерельну базу, критерії добору реєстрових одиниць та фіксації матеріалу, часову лексикографічну межу.

Ключові слова: *лексикографія, неословники, нові й актуалізовані слова, принципи укладання, словникові матеріали.*

Мовний узус швидко змінюється якісно й кількісно на всіх рівнях, і часто його фрагменти, важливі для повної картини певного дослідження — соціолінгвістичного, психолінгвістичного, історії мови, морфологічного тощо, — не встигають потрапити до фундаментальних словників. Можливо, деякі з фактів мовної діяльності й не «zasлужують» з різних причин і з різних поглядів на таке вшанування через свою надто виразну оцінність, експресивність, що часто є наслідком порушення лексичної або словотвірної норми мови, а переважна більшість неолексем і неосполук залишається поза реєстрами нових нормативних словників української мови. Це й веде до появи словників нового типу — неологічних або словників мовних інновацій, здебільшого лексико-словотвірних [6: 106–107].

Останнім часом усе нагальнішою є потреба регулярного лексикографічного «зрізу» мовної ситуації з погляду нової та оновленої лексики, фразеології, оскільки відсутність їхньої фіксації спричиняється до певних прогалин у дослідженні мовних процесів. Зосередьмося на лінгвістичних чинниках такої тотальної «інвентаризації» мовного ма-

© О.М. ТИЩЕНКО, 2011

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2011, № 1

55

сиву українського узусу, не обмеженої якістю, нормативністю, частотністю вживання тощо. Отже, це:

а) необхідність регулювання нормалізаційних процесів в українській мові. Відомо, що сьогодні ситуація в галузі вироблення нових і коригування наявних норм літературної мови не проста. Однією з причин є потужна міжмовна взаємодія, унаслідок якої українська мова активно поповнюється запозиченими елементами, словотвірними моделями, які потребують адаптування й виструнчення відповідно до вимог і потреб української мови. Також важливим є зсув впливу на формування літературних норм із мови художньої літератури на розмовну, мову ЗМІ;

б) дослідження в усіх галузях мовознавства, насамперед, у лексикології, фразеології, словотворі, граматиці, зокрема «для всебічного системного опису лексики, нової за різними ознаками її семантики, форми або спектрів функціонування в мовленні» [6: 107]. Це, зокрема, вивчення процесів термінологізації й детермінологізації, зміни соціально значущих конотацій — деїдеологізації, переїдеологізації, реїдеологізації тощо, активізації певних словотвірних моделей та ін.;

в) створення фундаментальних словників мови. Відбити фактичний стан лексики на момент виходу словника — нездійсненна, на жаль, мрія лексикографа. Адже створення ґрунтовної словникової праці потребує значних часових, фінансових, людських ресурсів. Саме з цієї причини активізувалися такі види праць, як словники мовних змін, словники інновацій, словникові матеріали, які шляхом суцільної вибірки фіксували нове у лексиці, як-от, «Новое в русской лексике. Словарные материалы» (За ред. Н. З. Котеловой, М., 1980–1987) [20].

Спостерігаючи за появою нових словників протягом останніх кількадесяти років в Україні та за кордоном, розкласифікуємо їх за такими ознаками.

1. За характером фізичного носія та способом організації матеріалу:

— традиційні **паперові** (лінійні), напр., словник «Нові слова та значення» (Л. В. Туровська, Л. М. Василькова, К., 2008), словник-довідник «Нове в українській лексиці» (Д. Мазурик, Львів, 2002), які пропонують лексичні та семантичні неологізми української мови, нові запозичені слова, також оновлені функціонально чи стилістично [33; 16];

— **електронні**, які вже набувають статус традиційних (нелінійні, з можливістю гіперпосилань), напр., неформальні бази даних «Словарь молодежного сленга» (авт. ідеї Т. Колесникова, гол. ред. М. Кордонський) [24]. Портал Lingvo пропонує безліч електронних словників, з-поміж яких «Словник скорочень української мови», що містить 9336 скорочень і поновлюється щоденно (Шитов А.) [34], «Словник неочевидностей, словник родового відмінка, для захоплених, суржик» та багато інших [31];

— такі, що мають **паперовий** та **електронний** варіанти, як-от «Російсько-український словник» (за ред. акад. А.Ю. Кримського, акад. С.О. Єфремова, К., 1924–1932) [22].

2. За новизною мовного матеріалу:

— **частково** доопрацьовані, оновлені, доповнені або створені на базі наявних словників, напр., «Новий російсько-український словник-довідник» (укл. С.Я. Єрмоленко, В.І. Єрмоленко, Л.О. Пустовіт, К., 1996), «Сучасний словник іншомовних слів» (О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк-Скопненко, К., 2006), зроблений на основі «Словника іншомовних слів» (Л.О. Пустовіт, О.І. Скопненко, Г.М. Сюта, Т.В. Цимбалюк-Скопненко, К., 2000) [18; 30; 26] та ін.;

— **цілком** нові, напр.: «Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда з вершинами — омографічними коренями» (Є. А. Карпіловська, К., 2002) — перший в українській лексикографії морфемно-словотвірний словник гніздового типу, який унаочнює організацію слів із коренями-омографами та їхніми неомографічними формальними варіантами. Словник пропонується як одна з можливих моделей будови сучасного українського лексикону [10]; «Українсько-англійський словник природничих термінів з префіксом **не**» (О. Кочерга, Є. Мейнарович, К., 2000) [12]; «Краткий словарь современных понятий и терминов» (укл. Н. Т. Бунимович та ін., М., 1993) [14]; «Лексико-словотвірні інновації (1983–2003)» (А. Нелюба, Х., 2004) [17].

3. За мовним матеріалом:

— словники, які фіксують і описують **нові** загальномовні та вузько-спеціальні слова або нові значення відомих слів — **традиційні для лексикографії одиниці**, напр., «Словник дієслівних інновацій» (М.Д. Карп'юк, Переяслав-Хмельницький, 1996), у якому формалізованими методами представлено зміни в семантиці дієслова, до реєстрових дієслів сформульовано контекстуальні лексико-семантичні інновації, дібрано функціональні еквіваленти, проаналізовано нормативні лексико-семантичні варіанти та значеннєві відтінки [8]. У словнику «Нові слова та значення» (Л.В. Туровська, Л.М. Василькова, К., 2008) зібрано нову українську нормативну лексику, не засвідчену лексикографічними джерелами, — загальноновживані слова, загальнонаукову й міжгалузеву термінологію [33]. Також зазначимо в цьому ряді й «Словник новотворів української мови» (Г.М. Віняр, Л.Р. Шпачук, Кривий Ріг, 2002) [4];

— словники, які фіксують і описують **одиниці**, що до певного етапу розвитку лінгвістики ще **не були предметом лексикографії**, але входили кожна у свій час до словникової практики й спричиняли розвиток нових галузей лексикографії (напр., авторської неографії): це авторські неологізми, епітети, морфеми, складні слова, рими, крилаті вислови, власні назви, вузькі класи слів або фразеологізмів (синоніми, антоніми, омоніми, жаргонізми тощо), напр., «Короткий словник жаргонної лексики української мови» (Л.О. Ставицька, К., 2003), «Тлумачно-словотвірний словник okazіonalіzmів» (Ж.В. Колоїз, Кривий Ріг, 2003) [28; 11].

До цього типу словників можна віднести також ті, що інтерпретують невербальні одиниці, як-от жести у словнику «Мова жестів глу-

хих» (Р. Г. Краєвський, К., 1964) [13], графічні зображення, зокрема в «Словаре смайликов» [25] тощо.

4. За лексикографічною інтерпретацією мовного матеріалу:

— словники (тлумачні, орфографічні, перекладні тощо), у яких збережено **традиційну** лексикографічну інтерпретацію **нових** мовних одиниць та їхніх значень, що з'явилися у зв'язку з виникненням або розвитком різних виробничо-професійних та соціальних сфер діяльності, напр.: «Англо-українсько-російський словник з інформатики та обчислювальної техніки» (О.М. Коссак, С.Л. Маньковський, Львів, 1991), «Нові педагогічні поняття: англо-польсько-український словник» (А.В. Василюк, Ніжин, 1999), «Толковый словарь русского языка конца XX в.: Языковые изменения (за ред. Г.Н. Складаревської, СПб, 2000) [32];

— словники, у яких запроваджено **нову** інтерпретацію (зокрема, критерії добору, побудова тощо, фокус лінгвістичної уваги), зумовлену розвитком лінгвістичної думки (потребою описати мову з погляду соціолінгвістики, психолінгвістики тощо) та екстралінгвальними (зокрема, користувацькими) потребами, напр., «Інверсійний словник української мови» (К., 1985), словник-довідник «Дзвона чи дзвону? або -а (-я) чи -у (-ю) в родовому відмінку» (Н.Є. Лозова, В.Б. Фридрак, К., 2006) [7; 5].

5. За ступенем автономності:

— автономні **словники**: «Нові слова та значення» (Л.В. Туровська, Л.М. Василькова, К., 2008), «Сучасний словник іншомовних слів» (О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк-Скопненко, К., 2006), «Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда з вершинами — омографічними коренями» (Є.А. Карпіловська, К., 2002) [33; 30; 10];

— словникові **матеріали**, як-от «Індекс нових слів» у монографії «Динамічні процеси у сучасному українському лексиконі» (Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, К., 2008), до якого вміщено слова, не засвідчені в реєстрах словників до 1991 р. (@-жанр, *інтернет*), а також слова-неосемантизми, зафіксовані з іншим значенням (*антивірус*), та неографізми (*ДУСя*) [6]. У виданні «Новое в русской лексике. Словарные материалы» (за ред. Н.З. Котелової, М., 1980–1987) запропоновано не зафіксовані у фундаментальних нормативних словниках нові слова й словосполучення, нові значення, у тому числі й авторські, okazіональні [20]. Видання задеклароване як ненормативне, тобто як таке, що містить лише **матеріали для створення словників**.

Предметом нашої уваги є лексикографічні праці, призначення яких — фіксувати нове в лексиці. Н.З. Котелова висловила думку про те, що кожній стадії життя нового слова відповідає свій тип словника [20: 118]:

1. Нове слово з'являється в мові окремого мовця. Форма його фіксації — щорічні словникові матеріали, напр., «Новое в русской лексике. Словарные материалы» (за ред. Н. З. Котелової, М., 1980–1987),

де поряд із потенційними нормативними лексемами містяться й «одноразові» okazіональні одиниці, сумнівні з погляду нормативності, системності, естетичності.

2. Слово певною мірою стабілізується. Форма фіксації — словники-довідники з хронологічними межами, напр.: «Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 60-х годов» (Н.З. Котелова, Ю.С. Сорокин. М., 1971) [19], а також словник за матеріалами 70-х років; «Лексико-словотвірні інновації (1983–2003) Словник» (Харків, 2004) [17]; «Нові слова та значення» (Л.В. Туровська, Л.М. Василькова, К., 2008), який, з одного боку, пропонує нові слова та значення кінця ХХ–поч. ХХІ ст. (*банкомат, бартеризація, бейдж*), з іншого — не містить індивідуально-авторських новотворів, експресивно-забарвлених слів, номенклатуру [33]. Словник-довідник «Нове в українській лексиці» (Д. Мазурик, Львів, 2002) подає нову лексику української мови 1001–2001 рр. — найуживаніші лексичні, семантичні та стилістичні неологізми, українські та запозичені (*дайджест, кінопідприємець, мажоритарник, назагал*) [16].

3. Слово закріпилося в загальному вжитку. Форма фіксації — тлумачні словники тривалого періоду, напр., «Словник української мови» в 11 т. (К., 1970–1980). Це можуть бути й оновлені фундаментальні словники, напр., 20-томний тлумачний словник української мови, який готують до видання в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України, базується на 11-томному «Словнику української мови» і містить нові та актуалізовані слова й значення, відтінки значень. До таких нововведень належить активна загальноновживана й пасивна лексика, зокрема, термінологічна тощо (як власнеукраїнська, так й іншомовна). «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (за ред. В.Т. Бусела, К.–Ірпінь, 2005) також є постійно оновлюваною, поповнюваною версією згаданого 11-томного Словника. Проте одиниці, вміщені до його реєстру, певною мірою перебувають на межі між другою й третьою стадіями життя нового або актуалізованого слова (ми не знайдемо тут нових слів *смайлик* та жаргонних значень слів *зависати, висіти*, проте є *хакер, глюк, глючити*) [2].

Одразу відзначимо, що неологічні словники в Україні представлені лише працями другого й третього типу [16; 17; 33]. Матеріалами (працями першого типу), як ми вже зазначили, можна вважати реєстр «Індекс нових слів» [6]. Також певною мірою цю прогалину в українській лінгвістиці заповнюють реєстри, словопоказчики авторських неологізмів, галузевих термінологій як додатки до дисертацій і монографій, напр., «Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації» [29].

Отже, закономірною є потреба в щорічних словникових матеріалах, що дають змогу відбити певний етап розвитку мови, зокрема її лексичного складника. Для вироблення засад укладання таких матеріалів необхідно зробити огляд вітчизняних і зарубіжних неологічних словників різного типу.

Підходи до лексикографічного моделювання мовної динаміки, неологічні словники ґрунтовно аналізують Є.А. Карпіловська, Н.Ф. Клименко, Л.П. Кислюк у контексті вивчення динамічних процесів в українському сучасному лексиконі [6: 106–133]. Автори зазначають, що нова українська лексика потребує опису насамперед у таких словниках:

— диференційних пояснювального типу, тобто опису форми й семантики окремих лексем (саме такі словники й репрезентують нове в українській мові сьогодні);

— інтегральних — словниках лексичних комплексів, де подаватимуться серії слів або їх компонентів (афіксів, основ), об'єднаних спільною ознакою новизни, напр., *словник словотвірних комплексів гніздового типу* — словник слів з новими твірними основами, об'єднаних мотиваційними відношеннями, *комплексів афіксо- або формантозорієнтованих* — словники комплексів лексем, створених за спільною моделлю [6: 112, 120]. Як зразок автори наводять повні чи неповні гнізда від неолексем *тіар*, *Інтернет*, а також зміни в складі гнізда від слова *Україна* тощо. Пропонуючи сучасні перспективні й функціональні моделі неологічних словників, дослідники наголошують, що незалежно від нормативності, життєспроможності того чи того слова, усі нові одиниці мають бути зафіксовані в певний спосіб: «призначення неологічного словника на відміну від словника нормативного, академічного типу ..полягає насамперед у моделюванні рухомої матерії сучасної української мови» [6: 124].

У створенні саме таких регулярних словникових матеріалів, де буде зафіксовано нове в лексиці української мови, важливо визначитися з:

— **призначенням матеріалів**, напр., зібрати та систематизувати нову лексику, не засвідчену лексикографічними джерелами, дати їй тлумачення [33], відобразити процеси в лексико-семантичній системі мови [16; 17; 32], створити підґрунтя для комплексного неологічного словника [6], зафіксувати потік стихійного мовного життя, продемонструвати факти народження нових одиниць, їхні зміни, входження до мови [20];

— **джерельною базою**, її якістю, обсягом і хронологічними межами, напр., у виданні «Новое в русской лексике. Словарные материалы» (За ред. Н.З. Котеловой, М., 1980–1987) щороку було опрацьовано обмежене коло періодичних видань (починаючи з 10 одиниць), що виходили протягом трьох місяців [20]; у словнику-довіднику «Нове в українській лексиці» (Мазурик Д., Львів, 2002) зафіксовано нову лексику періоду 1991–2001 рр., що трапилася у 30-ти ЗМІ, зокрема на телебаченні [16]; «Нові слова та значення» (Л.В. Туровська, Л.М. Василькова, К., 2008) укладені на основі преси кінця 90-х р. ХХ ст. — початку ХХІ ст. (кількість джерел не зазначено) [33]; до «Індексу нових слів» у монографії «Динамічні процеси у сучасному українському лексиконі» (Н.Ф. Клименко, Є.А.Карпіловська, Л.П. Кислюк, К., 2008) увійшли слова, не засвідчені в словниках радянської доби (до 1991 р.) [6];

— **критеріями добору реєстрового матеріалу.** Більшість неословників — нормативних — фіксує лексику, що так чи інакше вже ствердилася в мовному узусі: найуживаніші нові українські й запозичені слова, відносні неологізми (такі, що вже ввійшли до орфографічних словників кінця ХХ ст.), оновлені семантично, функціонально чи лексично [16]; нормативні загальноуживані слова й наукові терміни (подеколи у варіантному написанні), які дібрано за критеріями новизни (тобто за відсутністю у словниках, за оновленням семантики), мовних чи позамовних чинників, лексичного чи словотвірного значення [33].

На відміну від зазначених праць, до «...Словарных материалов» [20] у зв'язку з їхнім особливим призначенням увійшли, як уже було зазначено, лексеми «одноразового» використання: оказіональні похідні від власних імен, аббревіатури, складні слова тощо. Укладачі свідомо відмовляються від оцінювання з погляду нормативності, вдалості, естетичної цінності тощо;

— **лексикографічною межею,** від якої певна одиниця є неологізмом. Зазвичай неологічні словники й словникові матеріали починають «жити» від конкретної дати лексикографування, напр., від 1991 р. [6] або приблизно окресленого періоду, напр., кінець ХХ — поч. ХХІ ст. [33];

— **принципом організації реєстрового матеріалу.** Аналізовані лексикографічні праці укладено переважно традиційним способом — алфавітним, словникова стаття побудована як тлумачна із необхідними елементами — граматичними й стилістичними характеристиками, тлумаченням, ілюстрацією. Додаткові специфічні елементи — графічні позначки — характеризують активізацію чи пасивізацію слова, його першу фіксацію і под., напр., словник-довідник «Нове в українській лексиці» (Д. Мазурик, Львів, 2002), «Толковый словарь русского языка конца ХХ в.: Языковые изменения» (за ред. Г.Н. Скляревської, СПб, 2000) [16; 32]. Як ми вже зазначили, новітнім підходом означена теоретична робота «Динамічні процеси у сучасному українському лексиконі» (Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, К., 2008), де запропоновано комплексний підхід до створення електронних неословників [6].

Отже, для раціональної роботи над щорічними випусками матеріалів нових слів і значень (далі — Матеріали) визначаємо такі критерії:

1. Обсяг і якість джерел мовного матеріалу. Основу становлять джерела науково-популярного, художнього, публіцистичного, офіційно-ділового, конфесійного, розмовно-побутового стилів, серед джерел є ЗМІ 2008–2010 рр. (електронні версії паперових видань, напр., газета “День”, а також суто інтернет-джерела); сучасна художня література, видана після 2002 р. (твори Вал. Шевчука, О. Забужко, І. Карпи, Л. Дереша та ін.), письмові тексти інтернет-спілкування (форуми, чати, блоги). Значно меншою мірою опрацьовано наукові

тексти у зв'язку із їхньою вузькою спрямованістю. Словники як джерела реєстрової лексики не залучено.

Спосіб опрацювання електронного ресурсу полягає у двох підходах: а) суцільна вибірка слів, нефіксованих у словниках, або фіксованих, але невитлумачених слів, сталих словосполук, а також ілюстративного матеріалу з текстів обраних за основу ресурсів, напр., офіційний сайт Газета.ua: 2010 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://gazeta.ua>; художній твір тощо; б) добір цитатного матеріалу останніх років за пошуковими системами з посиланням ПС – електронний ресурс за результатами пошукових систем.

2. Лексикографічна межа, від якої вважаємо слово новим чи нефіксованим. Дібрані лексеми звірено з одиницями реєстрів українських словників, які вийшли до 2009 р. включно, а для електронних словників – до 2010. Насамперед це он-лайнний проект Словник-Нет (портал української мови та культури), що спирається, як було зазначено на офіційному сайті, близько на 30 джерел (з-поміж яких “Словник української мови” в 11 т., 1970–1980, “Словарь української мови” за ред. Б. Грінченка, галузеві термінологічні словники тощо) і донедавна був найповнішою українськомовною лексикографічною базою тлумачного типу, це “Український орфографічний словник”, 2009, “Великий тлумачний словник сучасної української мови”, 2009, а також інші словники нової лексики [3]. Для відстежування актуалізованої лексики залучено корпус словників кінця ХІХ – поч. ХХ ст., підготовлений київським видавництвом “К.І.С.” [23].

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА ДЛЯ ЗВІРЯННЯ

ВТССУМ	Великий тлумачний словник сучасної української мови / Кер. вид. проекту П.М. Мовчан, В.В. Німчук, В.Н. Клічак, наук. ред. В.В. Жайворонок. – К.: Вид. Дніпро, 2009. – 1329 с.
ВТССУМ(Б)	Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2007. – 1736 с.
Грінч.	Словарь української мови / Упорядник з додаванням власного матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. I–IV.
ДПСУЛ	Динамічні процеси у сучасному українському лексиконі / Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. – К.: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008. – 335 с.
КТСЛТ	Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
ЛСІ	Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (1983–2003). – Х., 2004.
МНЛ	Мазурик Д. Нове в українській лексиці. Словник-довідник. – Львів: Світ, 2002. – 130 с.
НСЗ	Туровська Л.В., Василькова Л.М. Нові слова та значення. – К.: Довіра, 2008. – 271 с.
Орф-2009	Український орфографічний словник / За ред. В.Г. Складенка. – К.: Довіра, 2009. – 1011 с.
СловникНЕТ	СЛОВНИК.net, 2006–2010 [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://www.slovnuk.net/about/ (опрацьовано на стан 30.09.2010).
ПрС	Правописний словник / Г. Голоскевич. – К., 1929. [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://r2u.org.ua/main/dicts

Нові й актуалізовані слова... у контексті сучасних неословників

РУС	Російсько-українські словники [Електронний ресурс] / Підготували: Н. Марченко, В. Кубайчук, А. Рісін, Р., О. Телемко, О. Оксимоваць. – К.: “К.І.С.” – Режим доступу: http://r2u.org.ua/main/dicts (опрацьовано на стан 24.11.2010).
РУСДМ	Російсько-український словник ділової мови / М. Дорошенко, М. Станиславський, В. Страшкевич. – К.–Х., 1930 [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://r2u.org.ua/main/dicts
РУС(Із)	Російсько-український словник / О. Ізюмов. – Х–К, 1930. –980 с. [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://r2u.org.ua/main/dicts
РУС(Кр-Єф)	Російсько-український академічний словник: Т. I–III / Гол. ред. акад. А. Кримський, акад. С. Єфремов. – К., 1924–1933. [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://r2u.org.ua/main/dicts
РУСПМ	Російсько-український словник правничої мови / В.І. Войткевич-Павлович, Г.Д. Вовкушівський та ін. – К. 1926 [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://r2u.org.ua/main/dicts
РУСТТ	Російсько-український словник технічної термінології // І. Шелудько, Т. Садовський. – К., 1928 [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://r2u.org.ua/main/dicts
СІС	Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – К., 1977. – 775 с.
ССІН	Сучасний словник іншомовних слів / Укл. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 1017 с.
СС	Словник скорочень в українській мові / За ред. Л.С. Паламарчука. – К.: Вища школа, 1988. – 511 с.
ССУМ	Шитов А. Словник скорочень української мови [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://ukrskor.info .
СУР	Словник українсько-російський (літери А-Й) / А. Ніковський. – К., 1927. [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://r2u.org.ua/main/dicts
СФ	Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук та ін. – К.: Наук. думка, 2008. – 1104 с.
УЖ	Ставицька Л.О. Словник жаргонної лексики української мови. – К.: Критика, 2003. – 335 с.
УЛ-ХХ	Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К.: Видавн. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
ЧІ	Чемеркін С. Матеріали до словника нових слів і значень (слова з прикладкою Інтернет) // Лексикографічний бюлетень: Зб. наук. праць / Відпов. ред. к. філол. н. І.С. Гнатюк. – К., 2009. – С. 191–212.

Неологізми, уже зафіксовані в словниках тлумачного типу, до Матеріалів не входять. Виняток становлять одиниці з іще не зафіксованим новим значенням, відтінком чи формою – слова-значення, напр., **ВС***, **МАРГІНЕС***, **ГЛАМУРНИЙ*** тощо, які подано з відповідним знаком (*). Одиниці, зафіксовані в реєстрах без тлумачення, подано зі знаком (•) та ремаркою про фіксацію: **АВТІВКА•**, ... Зафікс. в Орф-2009. Коли ж уточнено (або розширено) стилістичну, граматичну, тлумачну, ілюстративну частини до вже витлумачених слів (перев. це стосується абревіатур, абстрактних іменників та актуалізованих слів), це позначено двома астерисками: **АУП**** [а'уп], *граф.* АУП, *невідм., ж.* Скор.: асоціація українських письменників. *Першим президентом АУП був Юрко Покальчук* (УМ, 10.02.2010). Зафікс. у ССУМ.

Якщо слово було зафіксовано в лексикографічних джерелах кінця ХІХ – поч. ХХ ст. й активізувалося в сучасних текстах, його позначено знаком †, напр., † **РОЗВОДНЕНИЙ**•, ... Зафікс. у РУСТТ. Джерела фіксації подано в хронологічному порядку.

3. Якість реєстрових одиниць. До Матеріалів уходять:

а) неологізми в широкому розумінні. Це не засвідчена досі в лексикографічних працях запозичена та питома лексика, напр.:

– загальноновживана, як-от: **ВАЛЕНТИНКА**•, и, ж. Сувенір (перев. листівка) у формі серця чи з його зображенням, який закохани дарують одне одному на день св. Валентина (день закоханих). *Винахідливість закоханих у створенні валентинок не знає меж – листівки, кульки, статуєтки...* (Форум). // Будь-яке привітання з цим святом. *СМС-валентинки – це тексти СМС-повідомлень, якими ви зможете порадувати свою кохану половинку* (ПС). / Обр. (у лапках). *Захоплюючи “валентинки”, які природа створила на земній поверхні (фото)* (Газета.ua, 12.02.2010). Зафікс. в Орф-2009;

– стилістично, емоційно забарвлена лексика: **БАДЯЖНИЙ**, а, е, зниж. Саморобний, низькопробний. *Тональна основа буде доречною при вечірньому макіяжі, для солідної дамочки років 30-ти, звичайно ж якщо це не якийсь дешевий бадяжний засіб* (ПС); *Це бадяжний сайт... Називається, що придумали, то і написали* (ПС). / Обр. *Ми ненавиділи цю бадяжну Європу. Нас нудило від неї* (І. Карпа, Перл. пор.); зокрема розмовні лексеми напр., із суспільно-політичної, спортивної та ін. сфер: **ЮЩЕНКІВЦІ** (у лапках і без лапок), ів, мн. (одн. **ющенківець**, вця, ч.), політ., розм. Прихильники та соратники В. Ющенка, президента України 2004–2010 рр. *Одна з основних пропагандистських тез, яку часто повторює Ющенко і ющенківці: “ми хочемо жити за законом, а не за поняттями”* (ПС); *Якщо до нової коаліції ввійде “НУ-НС”, то шанс зберегтися на посаді має “ющенківець” Іван Васюник* (ПС);

– термінологічна: **АКТИНОБАКТЕРІЇ**, ій, мн., біол. Група нижчих рослинних мікроорганізмів; актиноміцети, променисті гриби. *Актинобактерії – бактерії, що мають подібну до грибів міцелярну будову* (ОС), зокрема, значну частку становить суспільно-політична: **АНТИ-ЄВРОПЕЙСЬКИЙ**•, а, е. Який спрямований, виступає проти усього європейського. *Зробити це слід насамперед для внесення ясності з одного надважливого питання: хто у вищому законодавчому органі країни, на думку прем'єра, “підтримує антиукраїнський, антидемократичний, антиєвропейський розвиток з усіма складовими олігархічної системи, а хто обстоює позиції демократії та європейського шляху”* (УК, 26.03.2010). Зафікс. в Орф-2009;

б) графічні кириличні відповідники запозичених скорочень, звукові аббревіатури: **ЕСЕМЕС**, невідм. і у, ч., а, с. Коротке повідомлення (перев. текстове), передане мобільним телефоном. *Що там усередині? Записи, майже репортажні... Листи – свої й до себе, переважно електронні, розгорнуті й згорнуті... Есемеси...* (І. Карпа, Перл. пор.);

в) нові (або досі не фіксовані) значення відомих слів: **ДОКУМЕНТУВАТИ***, *у́ю, у́еш, недок. і док., що.* Супроводжувати цитату, вислів або іншу інформацію даними про її джерело. *Документувати ілюстрації в словнику (ОС); ПОМАРАНЧЕВИЙ** (*у лапках і без лапок*), *а, е, політ., розм.* 1. Який стосується політики НУНС, діяльності, поглядів її членів та прихильників (від основного кольору передвиборчої кампанії блоку Наша Україна). *Як відомо, свого часу гасло “Закон один для всіх” використовували представник помаранчевого табору Юрій Луценко, також Віктор Ющенко (ПС); Судова революція: Рада відсторонила трьох “помаранчевих” суддів КСУ (ПС).* 2. *у знач. ім. помаранчеві, их, мн. (одн. помаранчевий, ого, ч., помаранчева, ої, ж.).* Члени та прихильники НУНС, прихильники В. Ющенка. *“Регіоналів” виганяють із партії за загравання з “помаранчевими” (ПС).*

г) нові або ще нефіксовані поширені форми слів: **БІГУДІ***: *у бігудях, прост.* Тс. *у бігуді.* *Вона [дружина] ніколи не ходила по хаті в потворних халатах, бігудях чи футболках із розтягнутим горлом (І. Карпа, Перл. пор.).* Зафікс у СловникНЕТ; **НАЙБЮДЖЕТНІШИЙ***, *а, е, екон., публіц.* Який найбільшою мірою стосується бюджету, цілком залежить від нього. *Керівник області охарактеризував ситуацію, що складається на “найбюджетнішому напрямку”, щодо виплати в регіоні заробітної плати працівникам державних установ, медикам, освітянам тощо (УК-с).* Зафікс. у ДПСУЛ;

г) засвідчені, напр., в орфографічних словниках чи в реєстрах слів, але не витлумачені одиниці, напр: **АВТІВКА***, *и, ж., розм.* Автомобіль. *Під Полтавою 250 автівок стали заручниками негоди (Газета. ua, 12.02.2010).* Зафікс. в Орф-2009;

д) авторські: **БІЛО-РОЗСІНЕНИЙ**, *а, е, авт.* Білий з легким відтінком синього (про колір). *І може б, подумав тоді я: стрибаючи, я б не впав на снігову гору, а полетів би, як птах, у цей біло-розсинений простір (Вал. Шевчук, Декор. жін.);* позначкою **▲** фіксуємо неологізми, які не потребують тлумачення: **БЕЗНАДІЙНО-ОПТИМІСТИЧНИЙ▲**, *а, е, авт.* *Інколи здавалося, що то пахне дорогий французький сир. Якийсь по-особливому смердючий – значить, вишуканий. Безнадійно-оптимістичний погляд на речі (І. Карпа, Перл. пор.).*

е) скорочення, зокрема запозичення латиницею, які поширилися в українській мові як адаптовані кириличні варіанти: **VІP-ПЕНСІОНЕР** (*у лапках і без лапок*) [віп-пенсіонер і ві-ай-пі-пенсіонер], *граф.* VІP-пенсіонер, вір-пенсіонер, ВІП-пенсіонер, віп-пенсіонер, *а, ч.* Тс. **спецпенсіонер.** *В Україні 200 тисяч “VІP-пенсіонерів” (УМ, 26.02.2010); АК [а-ка], *граф.* АК, *невідм., фін.* Скор.: акціонерно-комерційний. *Банки змінили свій статус на акціонерні та перейшли переважно на комерційні засади: Агрпромбанк “Україна” АК, АК “Укрсоцбанк” та акціонерно-комерційний Промінвестбанк (ОС);**

є) фразеологізми й сталі терміносполуки: **ЗЕЛЕНИЙ***, *а, е;* *◇ До зеленого в носі, розм.* Байдуже, однаково. *Та мені до зеленого в носі, як там хто каже про мене (ПС)* Зафікс. у СловникНЕТ;

НЕДИВЕРСИФІКОВАНИЙ, а, е: Δ **Недиверсифікований фонд**, екон. — фонд, не обмежений вимогами, які висувають до диверсифікованого фонду, пов'язаний з більшою дохідністю та більшими ризиками. *Акції закритого недиверсифікованого корпоративного інвестиційного фонду "Синергія-5" пройшли процедуру лістингу (ІЦПУ);*

ж) окрім неологізмів, до Матеріалів увійшла лексика, не фіксована досі з певних причин, але поширена в сучасних джерелах (окрім застарілої лексики, вжитої, скажімо, у художніх творах з метою відобразити певну епоху), напр., **ГРОУЛІНГ**, у, ч., муз. Своєрідний спів у деяких стилях металу, який нагадує крик, гарчання; гроул. *Важкий гроулінг Вадима Юника в готичній естетиці для тендітних вух співочого слов'янського народу завдяки західним впливам вже став більш-менш звичним (Форум);* **КОСМИ**, ів, мн., зневажл. Довге волосся. *На обкладинці було намальовано чоловіка з кажанячими крильми, щоправда, волосся було розпатлане і висіло ковтунистими космами (Вал. Шевчук, Декор. жін.);* **ШИРОКОГАЛУЗЕВИЙ**, а, е. Який охоплює різні галузі. *Україна не відставала і за прикладом західних країн також нарощувала економічну активність. 3-й квартал приніс чіткий та системний широкогалузовий ріст обсягів виробництва (ІЦПУ);* **РАЙАДМІНІСТРАЦІЯ**, іі, ж. Скор.: районна адміністрація. *Заступник голови вважає основною причиною перебоїв з організацією харчування в школах та дитсадках міста неналежну увагу до цієї проблеми райадміністрацій (Газета.ua, 24.02.2010);* **СТРІЖЕЧКА**, и, ж., пестл. Стрижка. *Трапилося в одній із перших передач .. страшно славна жіночка, ледь припорошена сивиною чорнявка, мати двох хлопчиків і сама на хлопчика схожа, стрижечка мало не бобріком (О. Забужко, Я, Мілена) та ін.*

Моделювання потенційних одиниць, а також семантичних, словотворчих, тематичних гнізд не є предметом опрацювання в Матеріалах.

4. Характер лексикографічної інтерпретації. За основи взято традиційну лексикографічну тлумачну практику з урахуванням досвіду колективу під керівництвом Н. З. Котелової [20] та інструкції Н. Є. Лозової [15], спеціально розробленої для проекту **Нові й актуалізовані слова та значення: словникові матеріали** робочої групи відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України.

Словникові матеріали — це спроба щорічного лексикографічного зрізу мовної ситуації з метою виявлення нової, оновленої й актуалізованої лексики і фразеології (яка, можливо, не є нормативною), а також раніше відомої активної лексики, не зафіксованої в інших лексикографічних джерелах. Ненормативність деяких одиниць відзначено відповідними ремарками (*прост., nereком.*), подано також рекомендаційні варіанти.

Матеріали можуть бути корисними філологам для розв'язання фундаментальних та практичних завдань лінгвістики: це лексичні, фразеологічні, граматичні, стилістичні та ін. теоретичні дослідження,

з'ясування питань культури мови, укладання словників тощо; студентам, учням шкіл та всім, хто цікавиться розвитком лексики сучасної української мови.

1. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / Ред. В.Т. Бусел; Уклад.: В.Т. Бусел, М.Д. Василега-Дерибас, О.В. Дмитрієв та ін. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. — 888 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Гол. ред. В.Т. Бусел, редактори-лексикографи: В.Т. Бусел, М.Д. Василега-Дерибас, О.В. Дмитрієв та ін. — К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. — 1728 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Проект СЛОВНИК.НЕТ онлайн [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.slovnuk.net>
4. *Віняр Г. М., Шпацук Л. Р.* Словник новотворів української мови. — Кривий Ріг, 2002. — 126 с.
5. Дзвона чи дзвону? або -а (-я) чи -у (-ю) в родовому відмінку / Н.Є. Лозова, В.Б. Фридрак. — К: Наук. думка, 2006. — 167 с.
6. Динамічні процеси у сучасному українському лексиконі / Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. — К.: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008. — 335 с.
7. Інверсійний словник української мови. — К.: Наук. думка, 1985. — 812 с.
8. *Карп'юк М.Д.* Словник дієслівних інновацій. — Переяслав-Хмельницький, 1996, Т. 1. — 207 с.
9. *Карпіловська Є.А.* Динаміка сучасної української мови в словниках нового покоління (проект серії словників нової української лексики) // Українська мова. — 2004. — №3. — С. 3–29.
10. *Карпіловська Є.А.* Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда з вершинами — омографічними коренями. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2002. — 912 с.
11. *Колоїз Ж. В.* Тлумачно-словотвірний словник оказіоналізмів. — Кривий Ріг, 2003. — 154 с.
12. *Кочерга О., Мейнарович Є.* Українсько-англійський словник природничих термінів з префіксом не. — К.: Ін-т теоретичної фізики імені М. М. Боголюбова, 2000. — ?? с.
13. *Краєвський Р. Г.* Мова жестів глухих. — К.: Рад. школа, 1964. — 219 с.
14. Краткий словарь современных понятий и терминов / Сост. Н. Т. Бунимович и др. — М., 1993. — 234 с.
15. *Лозова Н. Є.* Словник нових та актуалізованих слів і значень (інструкція) // Лексикографічний бюлетень: Зб. наук. праць / Відп. ред. І. С. Гнатюк. — К., 2009. — Вип. 18. — С. 21–31.
16. *Мазурик Д.* Нове в українській лексиці. Словник-довідник. — Львів: Світ, 2002. — 130 с.
17. *Нелюба А.* Лексико-словотвірні інновації (1983–2003). — Харків, 2004. — 188 с.
18. Новий російсько-український словник-довідник / Укл. Єрмоленко С. Я., Єрмоленко В.І., Пустовіт Л.О. — К.: Довіра, 1996. — 783 с.
19. Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 60-х годов / Н. З. Котелова, Ю. С. Сорокин. — М., 1971. — 640 с.
20. Новое в русской лексике. Словарные материалы / Под ред. Н.З. Котеловой. — М.: Русский язык, 1980–1987. — Вып.1–7.
21. *Попова Т.В., Рацибурская Л.В., Гуцунава Д.В.* Неология и неография современного русского языка. — М.: Флинта; Наука, 2005. — 189 с.
22. Російсько-український словник [Електронний ресурс] / За ред. акад. Кримського А.Ю., акад. Єфремова С.О. — К.: Вид-во «К.І.С.», 2007 / Режим доступу: <http://krum.linux.org.ua>.
23. Російсько-українські словники [Електронний ресурс] / Підготували: Н. Марченко, В. Кубайчук, А. Рисін, Р., О. Телемко, О. Оксимоваць. — К.: «К.І.С.»— Режим доступу: <http://r2u.org.ua/main/dicts>
24. Словарь молодежного сленга [Електронний ресурс] / Авт. идеи Колесникова Т., гл. ред. Кордонский М. /Режим доступу:<http://slanger.ru>.

25. Словарь смайликов [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.wahome.spb.ru/web_design/smile.htm
26. Словник іншомовних слів / Укл. Л.О. Пустовіт, О.І. Скопненко, Г.М. Сютя, Т.В. Цимбалюк-Скопненко. — К.: Довіра, 2000. — 1018 с.
27. Словник неочевидностей, словник родового відмінка, для захоплених, суржик [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.mova.kiev.ua.
28. *Ставицька Л.О.* Короткий словник жаргонної лексики української мови. — К.: Критика, 2003. — 335 с.
29. *Стишов О.А.* Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). — К.: Видавн. центр КНЛУ, 2003. — 388 с.
30. Сучасний словник іншомовних слів / Укл. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк-Скопненко. — К., Довіра, 2006. — 1017 с.
31. *Тименко Л.* Лексикографічні праці в Інтернеті // Лексикографічний бюлетень: Зб. наук. праць / Відп. ред. В.В. Німчук. — К., 2007. — Вип. 15. — С. 58–62.
32. Толковый словарь русского языка конца ХХ в.: Языковые изменения / Под. ред. Г.Н. Складерской. — СПб. 2000. — 700 с.
33. *Туровська Л.В., Василькова Л.М.* Нові слова та значення. — К.: Довіра. — 2008. — 271 с.
34. *Шитов А.* Словник скорочень української мови [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ukrskor.info>.

Oksana Tyshchenko (Kyiv)

NEW AND UPDATED DIRECTLY WORDS
AND THEIR MEANING (DICTIONARY MATERIALS)
IN THE CONTEXT OF CURRENT NEW DICTIONARY

In the article the factors of creation of dictionary materials of the new and updated directly words and values are grounded, basic principles of vocabulary drafting in particular: setting of materials, sources, principles of selection and treatment of material, temporal lexicographic line interpretation are analysed.

Key words: lexicography, new and updated directly words, drafting principles, vocabulary materials.

Мовна мозаїка

ВІД РІЗДВА ХРИСТОВОГО

У публікаціях на різдвяну тематику трапляються вживання **до Різдва Христова, від Різдва Христова, крім Різдва Христова** і под., у яких використано форму **Христова** подібно до російської мови, пор.: **от Рождества Христова, до Рождества Христова**.

В українській назві свята **Різдво Христове** форма **Христове** – це форма середнього роду присвійного прикметника, утворена від імені **Христос**. Як відомо, у непрямих відмінках присвійні (короткі) прикметники мають закінчення повних прикметників, тобто **-ого** (родовий відм.), **-ому** (давальний і місцевий відм.), пор.: **батьків – батькового, батьковому** і т.д.; **Петрове – Петрового, Петровому** і т.д. Тому й форму середнього роду присвійного прикметника **Христове** потрібно відмінювати як повні прикметники середнього-чоловічого роду, а саме: **Різдво Христове – Різдва Христового, Різдву Христовому, Різдвом Христовим**.

Отже, в українській мові правильно вживати **до Різдва Христового, від Різдва Христового**.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2

Галина Сюта (м. Київ)

МОВНИЙ ПОРТРЕТ БОГДАНА РУБЧАКА

У статті запропоновано рівневий аналіз поетичної мовотворчості Богдана Рубчака. З'ясовано фоносемантичні, словотвірні, лексичні, функціонально-стилістичні параметри, простежено ознаки національного мовомислення на рівні етноконованих словесно-образних кодів, мовно-естетичних знаків української культури. За цими системотворчими ознаками мовистиль Б. Рубчака репрезентовано як індивідуальний мовний портрет і визначено як знаковий для історії української поетичної мови фрагмент діаспорного поетичного дискурсу.

Ключові слова: Богдан Рубчак, діаспорний поетичний дискурс, індивідуальна мовотворчість, мовний портрет, фоносемантика, авторське словотворення, поетичний словник, мовно-естетичний знак української культури.

Для сьогоденного українського читача ім'я Богдана Рубчака – уже не екзотизм. Знаковим моментом повернення поета в Україну і для України, повноцінного влиття його творів у національний мовно-культурний простір став приїзд до Києва на фестиваль «Золотий гомін» (1990 р.) та видання доступної теренному читачеві збірки «Крило Ікарове» (1991 р.). Тож сьогодні уявити національний поетичний дискурс (і в його материковому, і в діаспорному різновидах) другої половини ХХ століття без мовотворчості Б. Рубчака неможливо.

Тож чим помітні поетичні тексти Богдана Рубчака? Які індивідуально марковані риси роблять їх упізнаваними на широкому тлі української словесності? Очевидно, ті, які, з одного боку, засвідчують мовно-ментальну зануреність автора у народнопоетичну традицію, а з другого – демонструють його креативну орієнтацію на подолання стагнації української поетичної мови, на оновлення національної художньо-образної парадигми, її «вписання» у контекст світової модерної естетики.

Одна з визначальних рис ідіопоетики Богдана Рубчака, що типологічно споріднює її з синхронною материковою поезією Л. Костенко,

М. Вінграновського, І. Калинця, — це ущільнена звукова і звуко-семантична організація текстів. Адже серед авторів Нью-Йоркської групи і в історії української поетичної мови загалом Б. Рубчак — один із найбільш чутливих до виражально-експресивних можливостей окремого звука чи звукокомплексу. І це чуття, за визнанням самого автора, він перейняв від фольклору, від народної пісні: «Невідомі народні поети розуміли краще, ніж це розуміють деякі сучасні поети й критики, що організуючим початком лірики служить не готове слово, а скомплікована структура ритму й евфонії, і що звуки вірша до великої міри самотні й самозрозумілі» [2: 30].

Змістоутворювальна, ритмоутворювальна й експресивна самотність звука, яка «впливає з джерел усієї поезії» [Там само], для Б. Рубчака особливо знакова. Він на рівні інтуїції відчуває його семантику й естетику, абсолютизує звукову форму висловлюваного, іноді залишаючи на периферії логічний зміст: *Запестить пустинний стогін/ піснями, від раю простими* [1: 82] (Далі — покликання на сторінку); *Віршам і снам не вір:/ то рев, то вир* (С. 114); *Я був ярий, я був ядерний,/ як ягня, як ягода, як біла ялина* (С. 160); *З бескеть безсоння, із снів сніти,/ із самоти, що втомила сітями, — / стосами томів стоголо-сі світи,/ сил сузір'ями, доль суцвіттями* (С. 79); *Він вії підняв на вирій/ і ринув у вітер виром,/ забувши про крові вирок/ в своїй віроломній вірі* (С. 108). Очевидно, теза М.Ю. Рябчука про те, що в таких контекстах «побудова образу диктується головним чином співзвуччям слів, логікою звукопису, а не дискурсу» [4: 10], потребує корекції: проілюстровані системні асонанси та алітерації, звукоповтори творять і сенс, і ритм, і мелодику віршів.

Чутливість Б. Рубчака до семантики звука особливо помітна тоді, коли він інтуїтивно вловлює можливість змістово поєднати слова, схожі за фонетичним складом, але далекі за значенням і сферами мовного вжитку, й миттєво реалізує цю можливість: *фонетичні перегуки* стають основою для *семантичного поєднання* лексем у тропейчних структурах — епітетних, метафоричних, порівняльних тощо. Наприклад, фонетична гармонія означення й означуваного по-особливому акцентує художній зміст паронімізованих епітетних сполук: *Спрагли доріг спіралі* (С. 113); *Твого тіла полям пологим/ та борам полиновим брів* (С. 84); *портрети протертих слів* (С. 89); *Я з ним болем палав від бичів бичачих* (С. 75); *білим болем прозрів лиш тоді, як побачив/ синьокриле мовчання в його очах* (С. 75); *Прийдем безкрикими кроками* (С. 113); *Немов правірна офіра,/ мов м'ят сталагмітних століть* (С. 72).

Визначаючи паронімічну атракцію як усвідомлений наскрізний принцип фоносемантичної організації віршової мови Б. Рубчака, звертаємо увагу на стилістичні форми її текстової актуалізації. Наприклад, у структурах переліку співзвучні одиниці виконують функцію:

- однорідних суб'єктів та об'єктів ліричної дії: *плинь, лети — і забудь на мить/ сплетом тіл, легким злетом злить* (С. 77); *і ар-*

кою застигнуть золотою/ усі мої змагання і вагання (С. 56); За мед пахучої прози./ за в'ялі осінні пози/ ніхто вже не хоче вмерти (С. 109); і не заманюй шалом догоряння./ і шквалом опівнічним не грози (С. 20); лякають день і ніч руїни кораблів./ корони королів, птахи чужих провін (С. 48);

- однорідних епітетів: в'ються у північ первісну/ від днів безкорінних, безкорих (С. 90); ніч, що вирує в осінній, останній пісні (С. 86); Твій монумент, оклепаний, оплаканий./ розсиплеться на ринь (С. 66);
- однорідних предикатів: Яка полум'яна повінь/ п'ятнує так і п'янить? (С. 72); Коцарює, царює січень (С. 84); Співати будем./ пута забудем./ славу здобудем (С. 123).

Такі паронімізовані переліки водночас є засобами ритмомелодійної організації віршової мови – вони створюють внутрішню риму.

Мовно-естетичне чуття Б. Рубчака підказує йому різні шляхи паронімічного зближення лексем у метафоричних структурах:

- предикативних: Буде твій плач – мій плащ/ на кручий крик (С. 97); я чув, як кречет кричить залізний (С. 75); путі опутали тіло (С. 81); Не хочеш хворої мряки./ щоб криги подих покрили (С. 88);
- генітивних: Прийдем [...] рінню травневого рання (С. 113); В заль базальтах потворний зруб (С. 78); Краще про зір узір/ не говори (С. 97).

Зіткнення співзвучних слів у складі антитези семантично опозиціонує слова, які в загальнолітературній мовній практиці не вживаються як антоніми: Мені ж ні ластівкою, ні совою/ не станеш, а залишишся собою (С. 23); Він Бог чи мох? Ріка чи недоріка? (С. 29); Хто ти – зіздар чи звір? (С. 70).

Як бачимо, максимальне «осмислення» (тобто насичення смислом) віршового тексту – це креативна мета мовотворчості Б. Рубчака, що зумовлює, зокрема, активне звернення до виражально-естетичного потенціалу паронімічної атракції. Фоносемантично організовані епітетні сполучення, метафори, антитези стали внутрішньою нормою його індивідуальної поетичної мови.

Інший рівень, що виявляє дистрибутивний ідіостильовий параметр поезії Б. Рубчака, – *оказіональний словотвір*.

Індивідуально-авторські одиниці – це завжди свідчення мистецької інтуїції поета, його органічного відчуття потенційних виражальних можливостей не тільки слова, а й окремої морфеми, здатної естетично й семантично увиразнити, освіжити художній вислів. До таких у Б. Рубчака належать, наприклад, префікси **пра-** і **перво-**: Бичами з променів мучили [...] / **прапредків** козині чучела (С. 36); Впливла з **правод** краплина вперта/ І потекла камінною щокою (С. 39); В строгім самозабутті навчає їх **праформами** співати (С. 18); із передранньої мли/ у **перводенний** праліс (С. 113); Кристальний **первопочаток** устав у шостому дні (С. 153); До крамарів кровистих пішов юнак./

первобажання своє глибоко в очах заховавши (С. 154). Наявна у значенні префіксів **пра-** і **перво-** сема 'час' сприяє тому, що створені з їх участю okazіоналізми стають сильними позиціями контекстів, у яких семантичні межі художнього часу зміщені у минуле.

Помітна також неологічна продуктивність префікса **без-**, із допомогою якого творяться авторські іменники (*В неї в серці – безптиччя*,/ *хтива хитрість в обличчі* (С. 124); *Щоб пахнув блакитним півднем/ подув вітру з безвороття* (С. 173) та прикметники (*У твоїх безвітряних зіницях/ крила голубів закам'яніли* (С. 57); *У довгих безметних плаваннях/ безодні їх розтрясали* (С. 94).

У мовосвіті Б. Рубчака складні неолексеми – не тільки засіб okazіональної номінації, як-от *світопочаток*, *серцежилля*, *кровоквітка*, *кровоколо*, *майжещастя*: *світопочаток кружляє сіттю/ Напружених жил* (С. 129); *я ж тебе тоді гостинно/ в серцежиллі своїм зберіг* (С. 46); *Та в світ не збочили свідки,/ не зрадили кровоквітки* (С. 36); *Щоб кровоколом білогриві коні промчались знову* (С. 55); *Ніжне/ майжещастя (майжевітер, майжецвіт)/ немов ніколи не було* (С. 146). Це також образна характеристика, що відбиває специфіку авторського світосприйняття й світоосмислення. Показові з цього погляду іменникові та прикметникові композити з колірним компонентом (*біломла*, *білоустий*, *синьовиновий*, *блакитногрудий*, *синьодугастий*), а також антропоморфні складні неологізми, одним із твірних елементів у яких виступає соматична номінація (*сонцеобличчя*, *гнівобровий*, *теплотілий*).

Композити з колірним компонентом Б. Рубчак творить у річищі поетичної традиції, за регулярними словотвірними моделями. Позитивна оцінність мотиваційних колоративів визначає експресію okazіоналізмів, які у лексично компактній формі ословлюють авторські зорові враження та асоціації (*там важить дні вагань, надій та снів/ богиня синьошата, срібнолиця* (С. 175); *тепер не час для птиць блакитногрудих* (С. 155) або дають емоційно-образні характеристики зображуваного (*Мародійною біломлою/ Мислі згусли і затяглись* (С. 46); *білоустий спогад пестить чоло востаннє* (С. 135); *Я ще піду в призначення синьовинового ранку* (С. 45); *грудка гостросиніх зір/ остаток мозку хоче випекти* (С. 132).

Естетична вартісність okazіональних іменників та прикметників із соматичними компонентами *тіло*, *лице*, *око* (*очі*), *руки*, *брови* тощо превалує над їхньою номінативністю, пор.: *та в нім теплотіла ріка,/ з якої йому не виплисти* (С. 108); *пісень теплотілі ріки/ співали дівочі уста* (С. 72); *Сонцеобличчя зостанеться тільки/ спомином зрима* (С. 106); *виросли мислей гнівоброві бори* (С. 79); *бо ти мав друзів [..] безмежнооких* (С. 150); *Трудно грудень/ Холоднорукий/ Віддає мені спогади* (С. 62).

Вагомі в індивідуальному словнику Б. Рубчака авторські лексеми з компонентом *крило-* // *-крилий*: *Кров'ю спливають крилолюби* (С. 157); *Знов хоче на вітрі виплести/ сни крилоокий Ікар* (С. 108); *Раб духів конокрилих чи лабатих* (С. 157); *синьокриле мовчання в його очах*

(С. 75); **костокрилий** перелесний вечір/ траву кохасту химороді виростить (С. 119). Неологічна продуктивність поезизму крила додатково підкреслює його смислову й культурологічну знаковість для мово-світу автора. Це також один із пунктів перетину креативної свідомості Б. Рубчака з теренною поезією шістдесятників, зокрема з мовостилем І. Драча. Згадаймо, що й назва першої опублікованої в Україні збірки поезій Богдана Рубчака має назву «Крило Ікарове».

Ідіостильова норма поезики Б. Рубчака – творення складних прикметників, семантично співвідносних з атрибутивними словосполученнями: *кучерявокручий* < *кучеряві кручі*, *соннокосий* < *сонні коси*, *моредонний* < *морське дно*, *тихомовний* < *тиха мова* і т. ін. Пор: *бо ти мав друзів ласкаволистих* (С. 150); *У постелях кучерявокручих/ жити* (С. 57); *бранок соняшних, соннокосих/ знеславляє мерзкий васаль* (С. 84); *Все тепер – моредонна слизь* (С. 46); *Відпливши під вітрилом козошкірим/ назад у ніч* (С. 20); *Не запитаєш нікого,/ Де починаються межі ці./ Навіть оленя зіркорозогого* (С. 34); *Я ж зорів лиш тоді, як зорив молимо/ тонкоперого птаха святе письмо* (С. 75).

Загалом констатуємо, що поява авторських лексичних інновацій Б. Рубчака зумовлена передусім бажанням уникнути стандартності вислову, намаганням віднайти відповідні його індивідуальній мовно-естетичній картині світу виразні експресивізовані форми для показу звичного.

Передбачаючи традиційне для вітчизняного читача намагання відшукати ознаки *українськості* у творчості *діаспорного* митця, М.Ю. Рябчук у передмові до збірки «Крило Ікарове» наголошує: «Україна присутня в цій поезії лише як своєрідна потенція, щось, що є і чого водночас немає; є, бо існує мова, якою розмовляли батьки, й існує пам'ять, [...] але ж і немає – бо [...] пам'ять дитяча надто слабка, аби втримати крупинки найперших вражень під тиском подальшого, уже майже півстолітнього життєвого досвіду в інших краях та в іншому мовному середовищі» [4: 9–10].

Читач, вихований на «обов'язковості» лексико-семантичного поля «Україна», марно шукатиме у цих текстах епітет *український* або звичні пейзажно-побутові замальовки. Однак світ образів Б. Рубчака, його метафори, порівняння усе-таки дають відчуття органічного зв'язку з національною поезикою – наприклад, на рівні окремих ремінісценцій чи фольклоризмів. Автор активно апелює до асоціативно-емоційної пам'яті етномаркованих образів і символів, які у контекстах стають метонімічними знаками України, вербалізаторами візуальних чи одоративних спогадів про неї. У цю тематичну зону входять:

- назви рослин: *Як ті тополі, спогадом готичні, що їх не можна летом пережити* (С. 50); *вони [весни] десь, в іншому світі, виростають тихою м'ятою* (С. 90); *Тчуть осокори на варстатах галуззя вечірній обрій* (С. 91);
- орнітономени: *[не запитаєш] журавля, що ножицями перетинає світання* (С. 34); *і зійшов він паном/ від клекоту орлів у наші села* (С. 38);

- побутовизми: *неначе вивірка із дерева навиворіт вона несла коро-мисло села* (С. 58).

Б. Рубчак відчуває й цінує також внутрішньоформну естетику етномаркованих поетизмів *уста, криниця, зелен світ, трави шовкові* і т. ін. Ці стереотипні для національної словесності характеристики краси, рідного, естетичного стають семантико-аксіологічними центрами численних індивідуальних метафор. Творча інтуїція автора, а також «крихіткі дрібки дитячих спогадів» безпомилково скеровують його у традиційному високому напрямку відповідного образотворення: *питанням сполохалися уста* (С. 140); *про зелен світ складати рідний міт* (С. 27); *уст жагуча рожда/ гордість орлю в'яже* (С. 74); *шукав я соків в так званих травах шовкових* (С. 59). Це дало підстави В.М. Русанівському визначити джерела творчої енергетики Б. Рубчака: «відірвана від реалій українського життя, його поезія більше абстрактна, ніж конкретна. І все ж елементи українського пейзажу, а з ними українські слова-поетизми – осокори й тополі – вперто тримаються його поезії» [3: 373].

Хоч і дещо віддалений, приглушений часовими та іншокультурними нашаруваннями, але все-таки питомо український спосіб мовомислення відчутний і на рівні заголовків поезій («Казка про день», «Казка», «Мала легенда»), і в лексичному й тропеїчному втіленні ліричної думки, як-от: *Було у дня дванадцять годин,/ Дванадцять царівен, білих лебідок./ Старий не знав, як їм догодити, – / Годував сонечком на обід* (С. 40). У проілюстрованому віршовому фрагменті елементи народнописенної епічної оповіді, символіка числа, персоніфікація у стилі народної загадки, здрібніло-пестливі форми – усе творить асоціативно ускладнений метафоричний комплекс із виразним фольклорним забарвленням.

У глибинних пластах національної поетики закорінене також авторське антропоморфне мовомислення. Рубчаківі образи олюдненої природи позначені теплим ліричним колоритом: *пробіг по ріні вітер* (С. 39); *Сонце в моїм зеніті високе обіддя б'є* (С. 113); *раптовий вітер з вирію прибіг* (С. 76). Та ще частіше це свідчення правдивої духовної єдності, настроєвої співзвучності автора-людини і навколишнього світу: *Ця яблуна була мені сестрою,/ весною воскресала в білий спалах,/ мене кормила радістю земною,/ поживою страждання напувала* (С. 25); *Я – син сизого неба [...] весни* (С. 165); *Для мене білий місяць зорі меле./ Я із білків совиних піну б'ю./ Та ще й тополі самогубний лемент/ до розчинів щонічних додаю* (С. 33); *уста листя, десь близько, кличуть мене/ [...] блідо благають./ Моя кохана, запрошують, просять листя уста* (С. 165).

Поетичну експлікацію художньої єдності «людина – природа» простежуємо не тільки на рівні лексики (відмінкові форми особового займенника **я, мені, для мене**; дієслова у формі першої особи однини *п'ю, додаю*), але й у дієслівних та генітивних метафорах, у синтаксичному зв'язку між образними складниками тексту. Такі персоніфікації – не хаотичні стилістичні вкраплення, вони виявляють домінуючий

принцип авторського мислення, заглибленого в асоціативність українського поетичного слова.

Мотив єдності людини й природи розвиває багатопланова метафора, у якій через мікродеталі, мікрохарактеристики природи сформульовано екзистенційну проблему сенсу людського життя: *Скажи, зоре,/ як жити/ під корінням дерев?/ Скажи, зоре,/ як жити/ під джерелами рік?/ Скажи, зоре,/ як жити/ на струменях вітру?/ Скажи, зоре,/ як жити?* (С. 161). З огляду на образно-тропеїчну насиченість цей фрагмент поезії «Прощання і привіт» може слугувати самодостатнім об'єктом лінгвостилістичного аналізу — настільки об'ємно він виявляє специфіку авторського світовідчуття та самоосмислення. Актуальна контекстна семантика кількаразово повтореного символу *зоря* чіткіше з'ясовується у світлі підзаголовка «Різдвяна ораторія» та епіграфа «Бачили-бо ми зорю Його на сході і прийшли поклонитись Йому». Виструнчення тріади *заголовок – епіграф – текст* свідчить, що *зоря* у цьому разі — місткий інтертекстуальний код. Найближчою, найчіткіше реконструйованою його референцією, безумовно, слугує вихід на текст Біблії: «Коли ж народився Ісус у Віфлеємі Юдейським, за днів царя Ірода, то ось мудреці прибули до Єрусалиму зо сходу і питали: “Де народжений Цар Юдейський? Бо на сході ми бачили зорю Його і прибули поклонитись Йому» [Євангеліє від св. Матвія 2: 1-2]. Отже, цей віршовий фрагмент виявляє ще один важливий стилістичний параметр мовного портрета Б. Рубчака — *релігійність*. У цьому ракурсі образ *зоря* набуває виразного сакралізованого змісту, а узагальнене прикінцеве звертання-запитання *скажи зоре, як жити* звучить як пошук шляхів духовної самореалізації митця.

Християнське світовідчуття Б. Рубчака виказують активно присутні в поетичному словнику назви-корелативи Бога (*Бог, Господь, Христос, Чоловіколюбець, Він*) та інші агіоніми, також алюзії до тексту Святого Письма, цитування Євангельських висловів: *Позбулося значення небо:/ воно не співає про блакитну присутність Бога* (С. 185); *Найважча кара Господа – покора* (С. 127); *Круг дерева живого обвилась ліяна:/ скорботного Христа цілує сильний Юда* (С. 127); *Зосталася лиш твань,/ і Чоловіколюбця розп'яли* (С. 182); *Я з Ним болем палав від бичів бичачих* (С. 75); *Коли то на трьох темних вістрях/ кровію сплив світ,/ і дерево пізнало свій закон,/ тоді настала тиша й не було вже голубів* (С. 128).

Синкретичний погляд на номінативний та образно-естетичний зміст сакральної лексики, на інтертекстові структури, які референціують до прецедентного тексту Святого Письма, дає підстави говорити про релігійний стрижень ідіостилію Богдана Рубчака, можливо, не об'ємно окреслену, але все-таки цілісну мовно-релігійну картину світу його поезії.

Складність і суб'єктивність авторського асоціативного мислення виявляють смислово багатовимірні, синкретичні *зорові* образи, в яких індивідуальне візуальне враження конкретизоване в епітетах, порівнян-

нях: *А вікно, наче око туги:/ за ним тигри, олені, леви зелені, коні –/ дитячий звіринець хмар* (С. 89); *крізь різьблені щілини просякають/ рослини темні, мов слизькі вужі* (С. 55); *у бровах кров запечена/ порічками* (С. 43); *мій кострубатий острів/ шкірить щоранку порепані ребра скель* (С. 42).

Метафорична мова Б. Рубчака насичена й *слуховими* образами, які засвідчують нетривіальність його світосприймання й художнього мислення, уміння вловлювати і вияскравлювати образні обертони там, де пересічне вухо їх не чує. Саме такими є метафори, зумовлені слуховими враженнями: *стане спів дерев ячанням віщиць,/ а вітру шепіт шамканням літавниці* (С. 119); *посохом кашлю в браму грудей/ посол загунав глухо* (С. 78); *Вібрує ночі контральто* (С. 169); *річки дзвінки варстати* (С. 59); *музики душа собі сама/ проводить кристалеві паралелі* (С. 76).

Розширюючи стилістичні межі лексико-семантичного поля «звук», Рубчакові слухові метафори часто набувають дивовижної зорово-пластичної форми. Нівелюючи межу між почутим і побаченим, вони стають завершеними синестетичними *звуко-образами*, як-от: *затерпли звуки безлунні –/ торішні листки калічні* (С. 53); *завмер в камінну тишу гілки шерех* (С. 64); *звуки віддзеркалюють себе,/ немов нарцизи в плесі мерехтливім* (С. 76); *пісні кують небесні ковалі,/ співають ними синє тіло світу* (С. 18); *присмерк співатиме/ Про хвилі на тому березі* (С. 65); *очі, що шепотом синім/ початок кличуть* (С. 86).

Семантика візуального та слухового майстерно контамінована також в авторських оксюморонах на зразок: *очей німі голосіння* (С. 59); *В пісків довершеності – тиші шум* (С. 179).

Тиша, мовчання – це один із параметрів художньої мовної картини світу Б. Рубчака. Їх репрезентовано і як динамічний звуковий стан (*Нашим безкровним віком/ тиша його тече* (С. 69), і як статичний (*Тихо. Ні звука на чорному світі* (С. 68); *У клітці пісні/ мовчання біла птиця* (С. 92)). Це також звукові стани, пов'язані зі складними психоемоційними станами людини: *тиша набрякла стражданням свідомості істин* (С. 172). *У саду мовчанням броснатім,/ так лиш людське серце болить* (С. 77).

Домінантна для образів *тиша, мовчання* сема 'відсутність (звуку, мови)' має типологічні аналоги в інших тематичних групах лексики. Так, наприклад, значення 'відсутність руху, розвитку' (а отже, й *життя*) відбивають дієслова *заклякнути, зашерхнути, закам'яніти, застигнути, зціпеніти* і т. ін.: *В коконах ікон залякли вікна* (С. 57); *заклякли трави у кривлянні росту* (С. 38); *зашерхли поля,/ закляті в нерости коросту* (С. 38); *все застигло без життя і смерти* (С. 38); *У твоїх безвітряних зіницях/ крила голубів закам'янили* (С. 57). Пор. накладання сем 'відсутність (звуку, мови)' і 'відсутність руху, розвитку': *Не вчує його білокорий/ потік, що німує нині/ у зціпенілїм спині* (С. 53).

Незвичні ракурси художнього осмислення відкриває Б. Рубчак для окреслення абстрактних понять. Наприклад, мотив мінливості

долі, чергування сприятливих та нещасливих обставин у житті людини має стилістичне вирішення у розгорнутій, ускладненій додатковими нашаруваннями контекстній антитезі: *Колись мій час на мене віяв братом./ Весною, що тулилася до мене [..]/ Тепер мій час на мене кряче круком./ Завихром падолистовим регоче* (С. 24). Такі оказіональні протиставлення показові для поетичної мови цього автора. Віднаходячи несподівані семантичні точки перетину, поет стилістично єднає віддалені в узусі і в побутовій свідомості поняття, співвідносить їх як образні полюси антитези: *І білий спогад плаче/ над чорним виламом пісні* (С. 103); *в камінне із полум'яного/ ти заляв мої дні та сні* (С. 47).

Здійснений за методикою *індивідуального мовного портретування* розгляд мовотворчості Б. Рубчака дав змогу визначити його авторську мовотворчість як фрагмент національного художнього стилю, знаковий для конкретного часу (друга половина ХХ ст.) і простору (на теренах діаспори) функціонування української поетичної мови.

Самореалізація Б. Рубчака у поетичному слові, ствердження себе, своєї інакшості ґрунтується: а) на відчутті звукової, звукосислової природи слова, на актуалізації звуку як самодостатньої одиниці лінгвокреативної свідомості поета; б) на семантико-функціональному розгортанні традиційних та оказіонально актуалізовуваних поетичних номінацій; в) на апеляції до інтертекстуальних кодів української та світової словесності. Естетико-стилістична вартість індивідуального мововираження проектується на структуру національної мови, на динаміку стильових та ідіостильових норм. Таку цінність, на нашу думку, має розглянутий у статті матеріал, який сьогодні уже є надбанням історії української поетичної та – ширше – літературної мови.

1. Рубчак Б. Крило Ікарове: Поезії. — К.: Дніпро, 1991. — 205 с.
2. Рубчак Б. Уваги до засобів народної поезії // Сучасність. — 1963. — № 3 (27). — С. 24–58.
3. Русанівський В.М. Історія української літературної мови — К.: АртЕк, 2001. — 392 с.
4. Рябчук М. Стигми крил // Рубчак Б. Крило Ікарове: Поезії. — К.: Дніпро, 1991. — С. 5–15.

Halyna Siuta (Kyiv)

BOHDAN RUBCHAK'S LINGUAL PORTRAIT

The article suggests a level-language analysis of B. Rubchak's poetics. Phonosemantic, world-building, lexical, functional-and-stylistic parameters have been found out. Features of national mentality and thinking on the level of verbal codes, lingual-and-aesthetic signs of Ukrainian culture have been investigated. According to these system features idiosyncrasy of B. Rubchak have been represented as individual language portrait and determined as fragment of diaspora poetic discourse — a separate segment in the history of Ukrainian poetic language.

Key words: Bohdan Rubchak, diaspora poetic discourse, individual language creation, lingual portrait, phonosemantics, world-building, poetic vocabulary, lingual-and-aesthetic sign of Ukrainian culture.

УДК 811.161.2.343.276.6:34

Лада Василькова (м. Київ)

ТЕРМІНОПОНЯТТЯ “КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО” ЯК СИСТЕМОТВОРЧЕ В ЮРИДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті простежено функціонування термінопоняття “кримінальне право” як системотворчого в юридичній термінології; розглянуто кореляцію “кримінальний” – “карний” – “злочинний”

Ключові слова: *право, кримінальне право, термінопоняття, кримінальний, карний*

Унаслідок тривалого історичного розвитку цивілізації закономірно виникли два найважливіші суспільні інститути — держава і право. Для кожної нації чи народності поява власної держави і права — це свідчення й доказ переходу від первісного ладу до вищого ступеня розвитку. Право притаманне суспільству з державною організацією життя людей. У цьому розумінні право — інструмент організації життя людей та їх взаємовідносин у найважливіших проявах, обов’язковий і важливий атрибут суспільного життя в будь-якій країні, засіб вираження проблем і завдань, що стоять перед суспільством.

Ще з давніх часів люди намагалися зрозуміти, що таке право і яка його роль у житті суспільства. Так, зазначає Н.М. Коркунов, Платон розглядає справедливість, право і закон як соціально-політичні явища, як елементи упорядкування життя, де право — це Божественний розум, якому мають відповідати закони. Аристотель убачав різницю між природним (не залежить від визнання чи не визнання людьми) та умовним (існує завдяки законодавцям) правом, виступав проти зведення всього права до права умовного, вбачаючи сенс закону в його правильності: закон повинен бути нейтральним, що означає його піднесення над усіма людьми, а застосовувати силу закону можна лише в межах справедливості [8: 16]. У давніх мислителів пізнання навколишнього світу відбувалось у межах єдиної універсальної науки —

© Л.М. ВАСИЛЬКОВА, 2011

філософії, яка поряд із логікою, філологією, медициною досліджувала проблеми державного й правового життя суспільства. “З’ясування ідеї права, визначення його витоків та інші загальні питання розглядалися у так званій практичній чи етичній філософії. Однак окремої філософії права не було ні в давнину, ні в середні віки...” [8: 19]. З часом у системі філософських знань виокремлюється філософія права, предметом якої стає дослідження державно-правового життя суспільства, але це відбувається не раніше XVII ст. Намагаючись зрозуміти, що таке право і яка його роль у житті суспільства, ще римляни звертали увагу на те, що воно не вичерпується однією ознакою або значенням.

У сучасній юридичній науці термін **право** використовується у кількох значеннях: 1) правом називають правові домагання людей, наприклад, право людини на життя, право націй на самовизначення (природні права); 2) право розуміють як систему юридичних норм (право в об’єктивному смислі, оскільки норми права складаються і діють не залежно від волі окремих осіб); 3) терміном **право** позначають офіційно визнані можливості, які має фізична або юридична особа (напр., право на працю, відпочинок, охорону здоров’я, майна; організації мають право на майно, на діяльність у певній сфері державного та суспільного життя — йдеться про суб’єктивний зміст права, тобто про право, що належить окремій особі, або суб’єктові права); 4) термін **право** використовується для позначення системи всіх правових явищ, або системи права, включаючи природне право, право в об’єктивному та суб’єктивному смислах (напр., англо-саксонське право, романо-германське право та ін. національно-правові системи); 5) система загальнообов’язкових, формально визначених правил поведінки, що встановлюється, гарантується і охороняється державою з метою упорядкування суспільних відносин [34 V: 5; 14: 20].

У юриспруденції вироблено багато визначень поняття права, які розрізняються залежно від того, що саме в правових явищах головне, найсуттєвіше.

Якщо розглядати право з “анатомічної”, так би мовити, точки зору, то можна виокремити три його складники, три елементи, кожен з яких також має назву “право”. У цій тріаді феномен права має три сутності: 1) право — усвідомлена справедливість; 2) право — нормативний регулятор, система інституціоналізованих норм; 3) право — особиста суб’єктивна можливість. Ця тріада робить право засобом, знаряддям існування цивілізованого суспільства. Але констатація зазначеної тріади не виключає й того, що термін **право** в сучасній теоретико-правовій науці диференціюється на *загальносоціальне, об’єктивне (позитивне)* та *суб’єктивне право*.

Цей термін уживається не лише в юридичному сенсі. Існують моральні права, права членів суспільних об’єднань, партій, права, які виникають на основі звичаїв.

Власне мовне осмислення терміна **право** (безпосередньо не зафіксованого в старослов’янській та давньоруській мовах) знаходимо насамперед в етимологічних словниках, де іменник **право** ква-

ліфікується як похідний від давньоруського прикметника *правъи*, старослов'янського *правъ* зі значеннями “прямий, правильний, справедливий” [4 IV: 551]. “Давнім за походженням є слово *право* “надана законами держави можливість що-небудь здійснювати”. Історично це перехід в іменник форми серднього роду однини короткої форми прикметника **pravъ* > *pravъ* “истинный, такой, как надо” [32: 324].

У першій фіксації слово *право*, за тлумаченням І.І. Срезневського, позначає “свобода, дія, влада” (“*тые люди даль есмь имъ со всѣмъ правомъ*”) та “закони, право” (“*ино его тамъ Полочане осудятъ по своему праву*”) [24 II(2): 1348].

У XIV–XV ст. засвідчено використання лексеми *право* на позначення “надана законами держави воля, свобода, змога діяти, здійснювати щось, розпоряджатись чимсь” та на позначення абстрактного поняття “закон”, “сукупність установлених державою норм і обов’язкових правил” [20 II: 220].

До XVIII ст. лексема *право*, зберігаючи значення “право, закон”, розширює свою семантику і вживається ще й на позначення понять “суд; тяжба, процес” (“*вступовати въ право*”, “*право ставити*”, “*право дати на кого*”) [28: 206–207]. З часом лексема *право*, крім набутих раніше значень набуває ще значення “правознавство” [30: 144].

Б. Грінченко, поряд із термінологічним значенням лексеми *право*: “право, законъ; тяжба, процессъ, дѣло в судѣ”, фіксує також загально-вживане значення: “слѣдуемое”, “образъ, манеръ, способъ” [10 III: 400].

У сучасній українській літературній мові лексема *право* вживається з такими значеннями: 1) “законодавство; здійснювана державою форма законодавства”; 2) “система встановлених або санкціонованих державою загальнообов’язкових правил (норм) поведінки”; 3) “зумовлена певними обставинами підстава, здатність, можливість робити, чинити що-небудь, користуватись чим-небудь”; 4) “наука, що займається юриспруденцією” [21 VII: 506].

Право складається з підсистем норм, що зветься *галузями права*. Галузь права — це самостійна відокремлена сукупність правових норм та інститутів, що визначається, головним чином, специфікою суспільних відносин, а також особливим методом їх регулювання. Систему права України складають галузі *конституційного, адміністративного, фінансового, земельного, цивільного, трудового, сімейного, кримінального, цивільно-процесуального, кримінально-процесуального права* та ін. У кожній галузі права є свій предмет регулювання (певний вид суспільних відносин), який має виражену специфіку.

У контексті нашого дослідження привертає увагу *галузь кримінального права*, що є сукупністю юридичних норм, які визначають злочинність і карність діянь. Кримінальне законодавство визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинними, і встановлює покарання тим, хто скоїв злочин. Ця галузь права покликана забезпечити законність та правопорядок, припинити, обмежити злочинні прояви членів суспільства. Крім того, поняття кримінального права включає в себе

розуміння правової науки, яка вивчає цю правову галузь, а також навчальної дисципліни, в межах якої вивчаються як правові норми, так і загальнотеоретичні положення.

Історія становлення кримінального права засвідчує, що історично спочатку виникали конкретні види суспільно небезпечних діянь, що спричинило кримінально-правові заборони, перші з яких походять від давніх звичаїв самозахисту окремих родів, родин та людей, зокрема кровної помсти, таліону, і були направлені на підпорядкування інтересів індивіда інтересам суспільства. Перші правила людської поведінки були спрямовані на обмеження агресивної поведінки, збереження людського роду. Право з моменту його виникнення носило переважно кримінально-репресивний характер і первісно базувалося на фактах правопорушень (напр., поняття *крадіжки* сформувалося раніше, ніж поняття *власності*). Однак поступово вони витісняються заходами кримінального покарання.

У сучасній юриспруденції поняття “кримінальне право” вживається на означення:

1) *галузі права*. Пор.: **кримінальне право** — така галузь права, яка встановлює основи і принципи кримінальної відповідальності, поняття та склад злочинів, поняття і види стадій вчинення злочину, поняття, мету та види покарань, особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх, співучасть у вчиненні злочину [10: 63];

2) *галузі права як сукупності юридичних норм*. Пор.: **кримінальне право** — галузь права, сукупність юридичних норм, якими встановлюються засади кримінальної відповідальності, види злочинів та покарання за їх вчинення. Ці норми регулюють суспільні відносини, що виникають із факту вчинення злочину (їх ще називають кримінально-правовими). Норми КП постають переважно як норми-заборони. Вони забороняють злочинне діяння (дію або бездіяльність) під загрозою застосування до осіб, що їх вчинили, особливих заходів державного примусу — кримінального покарання. Норми КП викладено у Кримінальному кодексі України [34 III: 400]; **кримінальне право** — галузь права, що являє собою сукупність юридичних норм про злочинність і карність діянь. КП України має завданням охорону суспільного ладу України, політичної й економічної систем, власності, особи, прав і свобод громадян, усього правопорядку від злочинних посягань. Норми КП — це норми заборони. Ці норми приймає Верховна Рада України у вигляді законів [35: 313];

3) *системи правових норм*. Пор.: **кримінальне право** — це система, сукупність юридичних норм (а по суті — законів), прийнятих Верховною Радою України, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання підлягають застосуванню до осіб, що їх вчинили. [2: 5]; **кримінальне право** — система правових норм, спрямованих на боротьбу зі злочинами і встановленнями міри кримінальної відповідальності за їх скоєння [12: 175]. Це також сукупність юридичних норм, які визначають злочинність і карність діянь.

Існує також поняття “*позитивне кримінальне право*” — система юридичних норм, де визначено суспільно небезпечні діяння, що є злочинними, та передбачено покарання, які застосовуються до винних осіб. Характерними ознаками позитивного КП є: 1) норми позитивного КП встановлюються лише Верховною Радою України; 2) його норми кодифіковані в єдиному джерелі — Кримінальному кодексі України; 3) метод реалізації позитивного КП — покарання або загроза його застосування [7: 52].

Поняття “кримінальний” є ключовим у системі дій органів слідства, прокуратури та суду (*кримінальне судочинство, кримінальний процес*), а також у галузі права, що: а) визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинними і які покарання за тих або інших умов треба застосувати до осіб, винних у їх вчиненні (*кримінальне право*); б) регулює порядок діяльності органів дізнання, слідства, прокуратури і суду щодо розслідування й розгляду кримінальних справ (*кримінально-процесуальне право*) [4: 25]

Відомості про першу згадку слова *кримінальний*, *стар. кримінальний* (болг. *криминален*, схв. *кріминілан*, лат. *crīminālis / crīminālis* “карний; той, якому загрожує судова кара”; “злочинний /який є злочином, містить у собі злочин; який чинить, учинив злочин; який заслуговує на осуд, неприпустимий/”; “той, що стосується вивчення злочинів і злочинності, боротьби і запобігання злочинам”, що є похідним від *crītan* “обвинувачення; провина, гріх; злочинець”, пов’язаного з *cerno* “розрізняю, бачу; пізнаю; вирішую, ухвалюю; просіюю”) можна датувати XVII ст. [4 III: 92; 21 III: 605; 19: 370]. Його російський варіант *криминальный* (относящийся к преступлению, уголовный) уперше засвідчує “Российский с немецким и французским переводом словарь, сочиненный Иваном Нордстетом” (1780, 1782) [18 V: 1658]. М. Фасмер це слово датує 1720 р. (пор.: польськ. *krzyminalny* з лат. *crīminālis* [31 II: 377].

У “Словнику правничої мови” А.Ю. Кримського термін *кримінальний* ідентифікується з терміном *злочинний*, відповідно *криміналь* — із *злочин* [23: 58]. Цей термін у парадигмі термінів *криміналь* і *кримінальність* фіксує також “Українсько-російський словник” О. Ізюмова, в якому в перекладі російською мовою *кримінальний* відповідно *криминальный, кримінальність* — *криминаль, криміналь — тюрьма* [6: 368].

Якщо в російській мові можна говорити про синонімічний ряд *уголовный — криминальный — преступный* із поняттєвою домінантою *уголовный*, то в українській мові це — синонімічний ряд *кримінальний — карний — злочинний* із домінантою *кримінальний*.

Синонімізуючись на позначення “який учинив злочин проти життя та майна”, “який становить замах на життя та майно”, “пов’язаний із розслідуванням і покаранням злочинів проти життя та майна” (напр.: *уголовная ответственность — карма / кримінальна відповідальність, уголовное судопроизводство — карне / кримінальне*

судочинство, уголовное преступление — карний / кримінальний злочин, уголовный кодекс — карний / кримінальний кодекс, уголовное право — карне / кримінальне право, уголовный процесс — карний / кримінальний процес), україномовні лексеми *карний* і *кримінальний* диференціюються за лексикографічними джерелами в таких словосполученнях: *уголовное следствие — кримінальне слідство, уголовный роман — кримінальний роман, уголовное дело — карна справа, уголовный иск — карний позов, уголовное обстоятельство — карна обставина, уголовный порядок — карний порядок, уголовное производство / разбирательство — карна розправа, уголовный суд — карний суд, уголовное уложение — карний статут / статут про кари / карні закони*, а також у значенні іменника: *уголовный — карний* “той, хто вчинив злочин проти життя та майна” [21: 108, 347; 16: 511; 15: 208].

Б. Д. Грінченко *рос. уголовный* (наказуемый) в українському реєстрі подає лише як *карний*, не фіксуючи слово *кримінальний* взагалі [22 II: 222].

Словник української мови в 11-ти томах розмежовує *кримінальний* як “такий, у якому описуються карні злочини та їх розслідування /про художній твір/” (*кримінальний роман, кримінальна мелодрама*), а *карний* — як рідко “те саме, що каральний” [21: 108, 347]. Пор.: *карати, караяю* “наказувать” [24: 1196]; *каране, -нье* “наказание” (*каранье смертельное* “смертная казнь”, *взяти каранье* “понести наказание”); *карати* “наказувать” [28: 358]; *карность* — 1) “дисципліна”; 2) “наказание” [28: 359].

З огляду на україномовний переклад російськомовних словосполучень зазначаємо окремі випадки непослідовного лексикографічного розмежування лексем *карний* і *кримінальний*. Наприклад: *уголовный розыск — карний розшук* [15: 173], *кримінальний / карний розшук* [23: 255; 3: 431], *уголовный приговор — карний присуд / вирок* [15: 173], *кримінальний / карний / каральний вирок* [23: 227].

Це зумовлено тим фактом, що на певному етапі паралельного лексико-семантичного розвитку досліджуваних слів у семантиці слова *карний* відбулося заміщення сем: “той, кого карали” на “той, хто / що карає”, що спричинило синонімію термінів *карний* — *каральний*. Окрім того, насичення первісного значення цього слова (“покарааний” ← “скривджений” ← “тілесно ушкоджений”: семантичний розвиток за аналогією [27] до значення слова *кара* [див. далі]) інтелектуально-логічною інформацією у напрямі: “тілесно ушкоджений, скривджений у результаті якогось діяння, яке умовно можна назвати злочином” синонімізувало лексеми *карний* і *кримінальний*. Звідси *кримінальний*, окрім “злочинний” набуло ще й значення “карний” (вияв дифузії значень [29: 133]).

Сучасний стан юридичного термінолекту [5: 76] засвідчує, що одні термінологічні одиниці повністю нівелюють себе, втративши сенс (*карний позов, карна обставина, карний порядок, карна розправа, карний суд*), інші, зберігаючи галузеве поняття, перевтілюють

ся в нові термінологічні одиниці та перифрастичні словосполучення або звороти (див. [1; 25: 4]) (*карний статут / статут про кари / карні закони — кримінальний кодекс (закон); карний / кримінальний вирок — згідно з вироком у цій кримінальній справі, обвинувальний вирок; карний / кримінальний розшук — органи дізнання, оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукові заходи*) [13: 166].

Отже, порівняння лексичного матеріалу, відображеного в лексикографічних джерелах, з одного боку, та Кримінальному і Кримінально-процесуальному кодексах України, з другого, дає усі підстави стверджувати, що найбільш уживанішим, усталеним у юридичній практиці є слово *кримінальний*. Про це засвідчують такі активно вживані словосполучення: *кримінальна відповідальність, кримінальний процес, кримінальне / кримінально-процесуальне право, кримінальний / кримінально-процесуальний кодекс (закон), кримінальна психологія, кримінальне судочинство, кримінальна відповідальність, кримінальна справа, кримінальна міліція, кримінальна реєстрація, кримінальне покарання*.

Можна також погодитися з думкою С. Воробйової, Ю. Зайцева та Н. Соломашенко стосовно того, що термін *карний* (від *кара* — прасл. **kara* “покарання, кривда”, первісно, очевидно, “тілесне ушкодження” або “здирання одягу” [32: 168]) обіймає вужче значення (оскільки етимологічно не мало прямого відношення до поняття злочину), ніж російське *уголовный*, а його використання у деяких терміносполученнях призводить до штучних утворень, неприродних за формулю та аналогічних за змістом (пор.: *рос. уголовное наказание — укр. карне покарання, рос. уголовно-наказуемое деяние — укр. карно-каране діяння*) [3: 433–434]. Автори Російсько-українсько-англійського словника правничої термінології зазначають, що нормативно слід уживати термін *кримінальний* (від *кримінал* “карний злочин”, *заст.* “в’язниця” — *рос. криминал, білорус. крымінал, польськ. kryminal, ч.сл. křymínál, мак. криминал* [4: 92]) як такий, що етимологічно пов’язаний із поняттям злочину (пор.: *лат. crimen / criminis* “злочин”). Саме цей термін можна вважати вдалим відповідником *рос. уголовный*, оскільки він покриває і значення “карний”, адже вчинення злочину тягне за собою покарання, яке передбачається законом та призначається судом. До того ж, наголошують укладачі словника, термін *кримінальний* є продуктивнішим у плані словотвору, ніж *рос. уголовный* та його похідні (пор.: *рос. уголовый*, але *криминалистика, криминология, криминалист, криминальные проявления* і т. ін.) [Там само].

Семантичний простір слова *кримінальний* організовується навколо поняття “злочинний”, термінологічний статус якого визначають такі словосполучення: *злочинна самовпевненість, злочинна недбалість, злочинна організація, злочинна діяльність, злочинний наказ / розпорядження, злочинний намір, злочинна змова* [11: 30].

Прикметник *злочинний* витворився від іменника *злочин* (макед. *злочин*, слн. *zločin*), що є складним словом, утвореним за допомогою основ іменника *зло* і дієслова *чинити*; спочатку, очевидно, означало “той, хто чинить зло” /як *злодій*/ → “суспільно небезпечне дія (або бездіяльність), що чинить заподіює зло людям”. Значення вчиненого зла: “неприпустимий ганебний вчинок” // “неправильна шкідлива поведінка” виникло пізніше, а разом з ним і фразеологічний зворот *спіймати на місці злочину (зловити, застати)* — викрити кого-небудь під час здійснення чогось лихого [4: 267; 21: 607]. Пор.: *злодѣй* “лиходій, лиходійник, лиховодник, злочиннець, злочинниця, злодій, злодюга”; *злодѣйскій* “лиходійський, злодійський”; *злодѣйство* “лиходійство, лихоробство, злочинство, злодійство”; *злодѣйствовать* “лиходіяти, лиховодити, лиховати”; *злодѣяніе* “д. *злодѣйство*” [30: 300]; *злочинець, злочинца* “злодей, преступник”; *злочинность* “злодійство”; *злочинство* “злодейство, преступление” [28: 324].

У праоснові поняття злочину лежить концепт [33: 91], що завжди асоціюється із аксіологічним параметром негативної оцінки¹. Слово *зло* витворилося шляхом субстантивзації короткої форми середнього роду прикметника *зѣло*, який, починаючи з XI ст. уживався на позначення “дещо (все) зле”, “гріх” → “нещастя, біда” (XII ст.) та втрачене “турбота, клопотання” (XII ст.) → “лихо”: *зло оучинити кому* — учинити лихо (XIV–XV ст.) → “кривда, шкода”; “що-небудь погане, недобре; протилежне *добро*”; “горе”; “почуття роздратування, гніву, досади; розлюченість”: *зганяти зло, зло бере, зривати зло, на зло кому, як (наче) на зло*; “злісно, жорстоко”; “недоброзичливо, сердито” (XX ст.) [32: 144; 24: 1000; 15: 44; 21: 597].

Сема ‘зло’ актуалізується в різних за своєю структурною організацією термінах, а саме: в однословах (напр., *мародерство, шпигунство, хуліганство, шантажист, диверсія, ув’язнення, вбивство* тощо) та багатокомпонентних одиницях, зокрема словосполученнях із домінуванням негативної оцінки: а) у ключовому слові (напр., *порушення миру, розголошення відомостей (державної [військової] таємниці), втрата (секретних) документів, зрада Батьківщини, ухилення від мобілізації в армію (військової служби, сплати податків), порушення нейтралітету, бездіяльність військової влади, зловживання опікунськими правами*); б) у залежному слові (напр.: *пропаганда війни, насильницьке донорство, незаконне використання товарного знака, доведення до банкрутства, незаконне відкриття валютних рахунків*); в) у ключовому й залежному словах (напр.: *злочинна самовпевненість (недбалість), приховування стійкої фінансової неспроможності*).

У Кримінальному кодексі України *злочин* визначається як: “передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або

¹ Про дихотомію «добро» — «зло» як основну серед параметрів оцінної (аксеологічної) шкали, що зародилася ще у свідомості давньогрецьких філософів див. [9: 39].

бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину” [11: 8]. Характер такого діяння (*злочинний* або *незлочинний*) визначається на основі *наявності / відсутності* певного набору фактів та ознак поведінки, які *є / не є*: суспільно небезпечними, винними, істотно шкідливими для фізичної або юридичної особи, суспільства або держави, що в юридичній практиці термінуються словосполученнями *юридична конструкція* (гіперонім) — *склад злочину, відсутність складу злочину* (гіпоніми) [23: 157]. На позначення різновидів злочину в термінолекті кримінального права функціонує словосполучення *кваліфікація злочину*.

Підсумовуючи, зауважимо: історія юриспруденції започаткована ще римським правом, тому й цілком закономірно, що сама система права послуговується латинською термінологією². Саме тому перевага надається термінові *кримінальний* як такому, що семантично обіймає як сферу злочинних, так і незлочинних діянь. На нашу думку, ці сфери можна було б термінологічно диференціювати у чинному законодавстві, послуговуючись етимологією слів *карний* та *кримінальний*: словом *кримінальний* термінувати лише сферу злочинних діянь та відповідальність за них, слово *карний* можна було б запропонувати як альтернативний варіант на позначення сфери незлочинних діянь, тобто таких, що не є соціально небезпечними, але вимагають певної відповідальності. З метою ж уникнення тавтологічних словосполучень у перекладі російськомовних термінологічних одиниць пропонуємо такі українські еквіваленти російських терміносполучень: *уголовное наказание* — *кримінальне покарання, уголовно-наказуемое деяние* — *злочинно-карне діяння, уголовное (-ый) преступление (-ник)* — *карний злочин / злочинець* (а не *(загально)кримінальний злочин / злочинець* [23: 223–224]).

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. — М.: Изд-во “Сов. энциклопедия”, 1966. — 605 с.
2. Бажанов Ю.В., Баулін М.Г., Борисов В.І. та ін. Кримінальне право України. Загальна частина. — К. — Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001. — 416 с.
3. Воробйова С.А., Зайцев Ю.Є., Соломашенко Н.В. Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології. Труднощі терміновживання / Заг. ред. Ю.Є. Зайцева. — К.: Вид-во, 1994. — 553 с.
4. Етимологічний словник української мови: В 7 тт. / Редкол.: О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1982 — 2003.
5. Іващенко В.Л. Термінолектне конотування та конотації термінологічності // Ономастика і апелятиви: Зб. наук. пр. — Дніпропетровськ: Вид-во, 2000. — Вип. 12. — С. 76–85.

² Латинські й грецькі основи термінів уже в епоху середньовіччя становили єдиний греко-латинський фонд, який запозичався багатьма мовами [26: 129]. Практично ні одна природна мова, як зазначає Л.О. Симоненко, при творенні термінів не може обійтися своїми власними ресурсами, тому термінологія багатьох галузей знань різних мов послуговується лексичними та словотворчими засобами високорозвинутих літературних мов, що робить її склад надто строкатим, поєднуючи в собі національні та міжнародні елементи. [17: 5].

6. *Ізюмов О.* Українсько-російський словник. Харків — К.: Держ. вид-во України, 1930. — 979 с.
7. *Колос М.І.* Кримінальне право України. Загальна частина: Навч. пос. — К.: Атіка, 2007. — 608 с.
8. *Коржунов Н. М.* Лекции по общей теории права. — СПб., 1894. — 90 с.
9. *Космеда Т.* Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики. — Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка. — 2000. — 238 с.
10. *Костенко О. Б.* Основи правознавства: Посіб. для вступників до вищ. навч. закладів. — К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. — 600 с.
11. Кримінальний кодекс України / Основні чинні кодекси і закони України / Уклад. Ю.П. Єлісовенко. — К.: Махаон, 2003. — 976 с.
12. *Лисенков С. Л.* Загальна теорія держави і права: Навч. пос. — К.: Юрисконсульт–КНТ, 2006. — 175 с.
13. *Михеєнко М. М., Шибіко В. П., Дубинський А. Я.* Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України: за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного суду України на 15 серпня 1997 року. — К., 1997. — 624 с.
14. *Музиченко П. П.* Історія держави і права України. — К.: Тов-во “Знання”, КОО, 1999 — 662 с.
15. Російсько-український словник правничої мови / Гол. Ред. А.Ю. Кримський. — У Києві, 1926. — 227 с.
16. Русско-украинский словарь: В 3 тт. — К., 1987 — 1988.
17. *Симошенко Л. О.* Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. — К.: КНЕУ, 2001. — С. 3–7.
18. Словарь современного русского литературного языка: В 17 тт. — М.; Л.: Изд-во, 1950–1965.
19. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. — К.: Наук. думка, 1985. — 966 с.
20. Словник староукраїнської мови: В 2 тт. — К.: Наук думка, 1978.
21. Словник української мови: В 11 тт. — К.: Наукова думка, 1970–1980.
22. Словник української мови: В 4 тт. / Упоряд. з дод. власного матеріалу Б.Д. Грінченко. — К.: Вид-во, 1996 — 1997.
23. Словник юридичних термінів (російсько-український). — К.: «Юрінком», 1994. — 322 с.
24. *Срезневский И. И.* Словарь древнерусского языка: В 3 тт. — М.: Книга, 1989.
25. *Стасинская П.* Перифраз(-а) или парафраз(-а)? // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. — К.: КНЕУ, 2001. — С. 274–277
26. *Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В.* Общая терминология. Терминологическая деятельность. — М.: Изд-во МГУ, 1993. — 309 с.
27. *Тараненко О. О.* Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії. — К., 1980. — 115 с.
28. *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. У 2 кн. — К.; Нью-Йорк, 2002 — 2003.
29. Українська мова. Енциклопедія. — К.: “Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана.”, 2000. — 750 с.
30. *Уманець М., Спілка А.* Словарь російсько-український. — Львів: Державне вид-во України, 1925. — 1146 с.
31. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка: В 4 тт. / Пер. с нем. О.Н. Трубачева. — М., 1986–1987.
32. *Цыганенко Г. П.* Этимологический словарь русского языка. — К.: Рад. шк., 1989. — 511 с.
33. *Штерн І. Б.* Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник. — К.: АртЕк, 1998. — 336 с.
34. Юридична енциклопедія: В 6 тт. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: “Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана”, 2001 — 2003.
35. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю.С. Шемшученка. — К.: Феміна, 1996. — 696 с.

Lada Vasyl'kova (Kyiv)

AN IDEA ABOUT THE TERM CRIMINAL LAW AS A CREATIVE SYSTEM IN THE LEGAL TERMINOLOGY

In the article a function of term criminal law as a creative system in the legal terminology is observed and the cross correlation of the concepts “criminal” – “penological” – “maledictionficent” is examined.

Key words: law, criminal law, an idea about the term, criminal, penological

Мовна мозаїка

ЧИМ ГОДУЮТЬ ЖІНКИ НЕМОВЛЯТ?

З того, як сьогодні пишуть та як подають тлумачні й перекладні словники (порівняйте: *Молоді матері не годують груддю; Годуйте дітей груддю; Препарат заборонено вживати жінкам, які годують груддю*), може скластися думка, що жінки в Україні годують своїх немовлят лише однією молочною залозою. Звичайно ж, обома, а згадані вживання поширилися в українській мові під впливом російської і тих рекомендацій, які подають перекладні російсько-українські словники, пор. рос. *вскармливать, вскормить грудью* і укр. *вигодовувати, годувати груддю* (Російсько-український словник. – К. : Абрис, 2002. – С. 132). В українській літературній мові значення “молочні залози жінки” виражає слово *груди*, тому правильно вживати *вигодовувати, годувати дитину (немовля) грудьми*. Саме це слово використано в перекладі відомого вислову Максима Горького “*Восславим женщину-мать, чьей грудью вскормлен весь мир!*”, пор.: “*Уславимо жінку-матір, грудьми якої вигодуваний увесь світ!*”.

У розмовному мовленні українок, особливо сільських, звичними були й залишаються вживання *давати (дати) дитині цицьку (цицю); дитина взяла цицьку (цицю); дитина не бере (не взяла) цицьки (циці); плекати дитину грудьми* та ін., напр.: *Гапочка – помолоділа, гаряча, рум'янощока – примостилася скраєчку на скрині й дає дитині цицьку* (Є. Гуцало); *Проциха плекала дитину.. грудьми та й приповідала* (О. Мартович).

Отож не забуваймо своїх, уживаних віками словосполук і використовуймо їх залежно від ситуації: в офіційній – **вигодовувати, годувати дитину (немовля) грудьми**, у неофіційній – **давати (дати) дитині цицьку (цицю), плекати дитину грудьми** та ін.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2 + 81'373

Наталія Сушко (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕФІНІЦІЙ НАЗВ СУБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ

У статті розглянуто особливості структурної організації дефініцій назв суб'єктів культурної діяльності у сучасному законодавстві України, зокрема у нормативно-правових актах, що регулюють когнітосфери культурного й мистецького життя на основі принципів їх розроблення в логіці та мовознавстві.

Ключові слова: термін, дефініція, логічна помилка, поділ поняття.

На сучасному етапі дослідження мови нормативно-правових актів варто звернути увагу на дефініції певних понять, представлених в українському законодавстві. З цією метою вдамося до з'ясування значення понять термін і дефініція, або визначення, що є об'єктом вивчення і логіки, і лінгвістики.

У логіці, наприклад, М.Г. Тофтул розглядає *термін* як слово чи групу слів, які позначають один предмет (або певну групу предметів) і вживаються в тій чи іншій галузі науки з одним чітко визначеним значенням та відповідним змістом [9: 23]. За В.Є. Жеребкіним, *термін* — це слово, яке має чітко визначене значення. Неточна термінологія викликає невизначеність у мисленні, сплутування понять і сплутування явищ дійсності [2: 28]. *Визначення*, або *дефініція*, — це логічна операція, з допомогою якої розкривають зміст поняття, тобто роблять перелік ознак, які в ньому мисляться, або з'ясовують ім'я відповідного денотата чи його побудови. Ліва частина визначення — визначуване поняття (дефінієндум), права — визначаюче поняття (дефінієнс) [9: 45].

Серед лінгвістичних трактувань зазначеного поняття маємо такі: *термін* — це слово або словосполучення, що вживається для точно-

го вираження поняття з якої-небудь галузі знання — науки, техніки, мистецтва, політики. Терміни мають визначення (дефініцію), вони позбавлені емоційно-експресивного забарвлення [1: 183]; *термін* — це слово чи сполука, що позначає поняття спеціальної сфери спілкування в науці, виробництві, техніці, мистецтві, у конкретній галузі знань чи людської діяльності, тобто є одиницею “мови спеціального призначення” [7: 736]; *термін* — це номінативне слово або словосполучення (іменник чи словосполучення, в якому іменник є головним словом), що вживається для найменування загальних понять [3: 232].

В.М. Лейчик говорить, що сьогодні існує багато визначень поняття «термін». Цей факт можна пояснити тим, що термін є об'єктом багатьох наук, і кожна наука хоче виділити власні ознаки терміна. Лінгвістичне визначення терміна — це визначення його мовних аспектів, логічне ж визначення — це визначення його логічних аспектів. За словами дослідника, є кілька підходів до визначення терміна: *філософсько-гносеологічне визначення* (в основі лежить ознака знаковості терміна), *логічне визначення* (в основі лежить зв'язок із поняттям) та *термінознавче визначення*. З цієї точки зору дослідник розглядає *термін* як лексичну одиницю певної мови, що має спеціальне призначення та позначає загальне — конкретне чи абстрактне — поняття теорії певної спеціальної галузі знання. У більшості визначень терміна, наближених до логічного, мова йде про те, що *термін* — це слово чи словосполучення, яке має визначення, тобто основною ознакою терміна є обов'язкова наукова дефініція [5: 17–21].

О.О. Селіванова серед головних вимог до терміна виділяє такі: системність, що стосується поняттєвого змісту, словесного вираження й відповідності між змістом і формою; наявність класифікаційної дефініції; стислість, відповідність позначуваному поняттю, однозначність і конкретизацію в межах терміносистеми, прозорість внутрішньої форми; стилістичну нейтральність та високу інформативність [7: 736].

Що ж до терміна *дефініція (визначення)*, то в лінгвістиці його трактують: як точне, логічне й коротке пояснення змісту слова, його значення, змісту [8: 162]; як тлумачення, яке ґрунтується на ключовому гіперонімі й видовій специфіці [7: 736].

В.М. Лейчик зазначає, що в усіх логічних визначеннях терміна перше місце завжди посідає його зв'язок із поняттям, а оскільки поняття — категорія логічна, то необхідно звернути увагу й на логічний процес поділу поняття [5: 18]. У логіці *поділ поняття* — це логічна операція, за допомогою якої розкривається обсяг родового поняття через перелік його видів або елементів; він повинен здійснюватися за однією основою (порушення цього правила призводить до підміни основи поділу) [9: 41].

Оскільки термін відноситься одночасно до двох сфер — логіки й мовознавства, зазначають З. І. Комарова та О.О. Реформатський [4: 172–175; 6: 47–51], то аналіз визначень термінопонять передбачає оперування як мовними, так і логічними критеріями.

У логіці побудова визначення поняття регулюється такими правилами: 1) права і ліва частини визначення повинні бути співмірними (порушення цього правила може спричинити помилки «надто широкого й надто вузького визначення»); 2) визначення не повинно містити в собі «зачарованого кола», тобто тавтології; 3) визначення має бути ясным за змістом, тобто не містити в собі двозначності чи полізначності; 4) визначення повинно бути стверджувальним [9: 48–49].

У мовознавстві проблема побудови визначення поняття корелює з проблемою віднаходження типологічних різновидів дефініцій, серед яких розрізняють: 1) коротке формулювання значення слова з вказівкою на найсуттєвіші його ознаки; 2) дефініцію, що є синонімом до реєстрового слова; 3) формулювання, яке розкриває не лише значення словотворчої основи, але й значення афіксів; 4) дефініцію, що підкреслює значеннєву тотожність реєстрового слова з іншими словами; 5) дефініцію, що не розкриває значення слова, а лише вказує на його граматичний зв'язок з лексично тотожним йому словом [8: 162].

Порушення вимог щодо побудови визначення, тобто його формулювання спричиняє «дисгармонізацію термінів», тобто таке використання термінів у науковому дискурсі, яке призводить до неоднозначної, невизначеної передачі наукової інформації та неадекватного її сприйняття суб'єктами наукової комунікації. З.І. Комарова зазначає, що терміни побутують у двох сферах: сфері функціонування та в сфері фіксації. Зазначені сфери відрізняються ступенем нормативності й уніфікованості терміноодиниць, що входять до їхнього складу та різною мірою відповідності терміна науковому поняттю. Якщо у галузі функціонування перевага надається максимально повній, точній фіксації змісту наукового поняття, то в галузі фіксації зміст поняття подається усічено [4: 172–175].

Метою нашого дослідження є аналіз дефініцій назв суб'єктів культурної діяльності, засвідчених у нормативно-правових актах України з питань культури та мистецтва, а також віднаходження логічних помилок у таких визначеннях.

Проаналізувавши визначення термінів-назв суб'єктів культурної діяльності, засвідчених у нормативно-правових актах, ми дійшли висновку, що їх можна розкласифікувати за дев'ятьма умовними групами:

1. Співмірні визначення, тобто визначення без очевидних порушень (є безпосереднє посилання на родові поняття): *творча спілка* — добровільне об'єднання професійних творчих працівників відповідного фахового напрямку в галузі культури та мистецтва, яке має фіксоване членство і діє на підставі статуту [XIII]; *демонстратор фільму* — суб'єкт кінематографії, який здійснює демонстрування (публічний показ) фільму; *телерадіожурналіст* — штатний або позаштатний творчий працівник телерадіоорганізації, який професійно збирає, одержує, створює і готує інформацію для поширення [IX; XVІІІ]; *бібліотека* — інформаційний, культурний, освітній заклад, що має упорядкований

фонд документів і надає їх у тимчасове користування фізичним та юридичним особам [IV; VII]; *музей* — культурно-освітній та науководослідний заклад, призначений для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини [XIV]; *аудіовізуальний (електронний) засіб масової інформації* — організація, яка надає для масового приймання споживачами аудіовізуальну інформацію, передану у вигляді електричних сигналів і прийняту за допомогою побутових електронних пристроїв [IX; XVIII]; *видавництво* — спеціалізоване підприємство, основним видом діяльності якого є підготовка і випуск у світ видавничої продукції [V]; *студія-виробник (незалежний продюсер)* — суб'єкт господарювання, який займається створенням (виготовленням) фільмів, реклами, окремих теле- і / або радіопередач чи програм [IX; XVIII]. Усього 8 визначень.

2. Визначення з відсутністю вказівки на безпосереднє родове поняття як вияв логічної помилки: *суб'єкти культурної діяльності* — фізичні та юридичні особи (творчі працівники, творчі спілки, організації культури, органи державної влади та місцевого самоврядування), які функціонують у сфері культури або реалізують владно-розпорядчі повноваження в цій сфері [XIII]; *професійний творчий працівник* — фізична особа, творча діяльність якої становить її основне заняття, що завершується створенням і оприлюдненням творів або їх інтерпретацією в галузі культури та мистецтва і є джерелом її доходів, незалежно від того, має вона чи не має будь-які юридично оформлені трудові відносини [Там само]; *організація [заклад, установа, підприємство] культури (культурна організація)* — юридична особа, діяльність якої спрямована на збереження, виробництво, тиражування і поширення культурних цінностей, благ, посередництво в культурно-мистецькій діяльності [Там само]; *суб'єкт інформаційної діяльності* — юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність у сфері телебачення і радіомовлення (телерадіоорганізації, провайдери програмної послуги тощо) [XII]; *суб'єкт кінематографії* — фізична або юридична особа, яка займається будь-яким видом професійної діяльності у галузі кінематографії [Там само]; *суб'єкти театральної діяльності* — юридичні або фізичні особи, які є учасниками правовідносин у сфері театральної діяльності [XVII]; *театральний продюсер* — юридична або фізична особа, яка забезпечує фінансування, організацію створення, публічного виконання і / або публічного показу театральної постановки, гастрольних заходів [Там само]; *автор фільму* — фізична особа, власна праця якої визначає творчий задум і / або способи його реалізації у фільмі [XII]; *виконавець фільму* — фізична особа, яка власною працею брала участь у реалізації творчих задумів авторів фільму в процесі його створення [Там само]; *продюсер фільму* — фізична або юридична особа, яка організовує або організовує і фінансує виробництво та розповсюдження фільму [Там само]; *постановник* — фізична особа, яка

здійснює на основі самостійного художнього рішення театральну постановку або окрему її частину [XVII]; *користувач бібліотеки* — фізична чи юридична особа, яка звертається до послуг бібліотеки [IV; VII]; *користувач архівними документами* — фізична або юридична особа, яка з дозволу власника або уповноваженої ним особи ознайомлюється з архівними документами [VI; X; XVI]; *власник телерадіоорганізації* — фізична або юридична особа, яка набула права власності на телерадіоорганізацію або на частку її статутного фонду шляхом заснування чи в інший передбачений законодавством спосіб [I]; *телерадіоорганізація* — юридична особа, зареєстрована у встановленому законодавством порядку, яка на підставі виданої Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення ліцензії на мовлення створює або комплектує і / або пакетує телерадіопрограми і / або передачі та розповсюджує їх за допомогою технічних засобів мовлення [Там само]; *автор* — фізична особа, творчою працею якої створено твір (документ) [V]; *видавець* — фізична чи юридична особа, яка здійснює підготовку і випуск видання [Там само]; *майстер народного художнього промислу* — фізична особа, носій традицій народного мистецтва, яка створює і виготовляє вироби народного художнього промислу відповідно до його традицій [XV]; *архітектор (інженер), що має кваліфікаційний сертифікат* — фахівець, який за результатами атестації отримав такий сертифікат, що надає йому повноваження ведення особистої діяльності у сфері архітектурної діяльності, і який несе відповідальність за результати своєї роботи [V]. Всього 19 визначень.

3. Визначення з надто широким дефінієнсом: *оператор багатоканальної телемережі* — суб'єкт господарювання (юридична або фізична особа), який здійснює обслуговування та технічну експлуатацію багатоканальної телемережі без права надання програмної (інформаційної) послуги [VIII]; *провайдер програмної послуги* — суб'єкт господарювання, який на підставі ліцензії, на договірних засадах надає абонентам можливість перегляду пакетів програм, використовуючи для передавання цих програм ресурси багатоканальних телемереж [IX; VIII]; *театр* — заклад культури (підприємство, установа чи організація) або колектив, діяльність якого спрямована на створення, публічне виконання та публічний показ творів театрального мистецтва [XVII]; *професійний творчий працівник* — фізична особа, творча діяльність якої становить її основне заняття, що завершується створенням і оприлюдненням творів або їх інтерпретацією в галузі культури та мистецтва і є джерелом її доходів, незалежно від того, має вона чи не має будь-які юридично оформлені трудові відносини [XIII]; *телерадіоорганізація* — юридична особа, зареєстрована у встановленому законодавством порядку, яка на підставі виданої Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення ліцензії на мовлення створює або комплектує і/або пакетує телерадіопрограми і/або передачі та розповсюджує їх за допомогою технічних засобів мовлення [I]. Всього 5 визначень.

4. Визначення з надто вузьким дефінієнсом (недостатня кількість диференційних ознак): *виготовлювач видавничої продукції* — фізична чи юридична особа, що здійснює виготовлення замовленого тиражу видання [V]; *розповсюджувач видавничої продукції* — фізична чи юридична особа, яка займається розповсюдженням видавничої продукції [Там само]. Всього 2 визначення.

5. Визначення, які взагалі не мають диференційних ознак: *споживач видавничої продукції* — приватна особа, підприємство, установа, організація [Там само]. Лише 1 визначення.

6. Нечіткі розмиті визначення з надлишковими диференційними ознаками:

а) визначення з нечіткою дефініцією: *комунальна телерадіоорганізація* — створена органами місцевого самоврядування за участі територіальної громади у встановленому законом порядку телерадіоорганізація, не менше половини акцій або часток статутного фонду якої перебувають у комунальній власності [IX; VIII]; *підприємство народних художніх промислів* — підприємство, у випуску товарів і послуг якого виробі народних художніх промислів становлять не менш як 60 відсотків загальної вартості товарів і послуг за відповідний звітний період [XV]; *культурна організація загальнодержавного значення* — заклад, організація культури, мистецький колектив, який забезпечує базу розвитку ключових галузей національної культури, видів та жанрів мистецтва на загальноукраїнському рівні [II]. Всього 3 визначення;

б) визначення з розмитим родовим поняттям: *видавнича організація* — підприємство, установа або організація, статутом якої поряд з іншими видами діяльності передбачено підготовку і випуск у світ видавничої продукції [V]. Всього 1 визначення.

7. Визначення, що містять тавтологію:

а) логічно зумовлену структурою самого терміна, точніше терміносполучення: *громадська телерадіоорганізація* — телерадіоорганізація, яка відповідно до закону є неприбутковою організацією, створеною з метою задоволення інформаційних потреб територіальних громад [IX; VIII]; *державна телерадіоорганізація* — телерадіоорганізація, яка є державним підприємством і заснована органами державної влади [Там само]; *комунальна телерадіоорганізація* — створена органами місцевого самоврядування за участі територіальної громади у встановленому законом порядку телерадіоорганізації, не менше половини акцій або часток статутного фонду яких перебувають у комунальній власності) [Там само];

б) алогічну: *державна бібліотека* — бібліотека загальнодержавного значення, що здійснює бібліотечне, бібліографічне, інформаційне обслуговування користувачів і виконує функцію всеукраїнського науково-дослідного, методичного та організаційного центру бібліотек відповідної галузі або категорій користувачів [IV; VII]; *центральні бібліотеки* — головні бібліотеки регіонів, які зобов'язані формувати,

зберігати та надавати в користування найбільш повне зібрання документів у межах своєї території, організувати взаємовикористання бібліотечних ресурсів і надавати методичну допомогу бібліотекам різних видів відповідних територій [Там само]; *архівна установа* (*архів*, *архівний підрозділ*, *архівний відділ*) — це відповідно установа чи структурний підрозділ, що забезпечує облік і зберігання архівних документів, використання відомостей, що в них містяться, та формування Національного архівного фонду і / або здійснює управління, науково-дослідну та інформаційну діяльність у сфері архівної справи й діловодства [VI; X; XVI]). Всього 6 визначень.

8. Серед зафіксованих у нормативно-правових актах термінів зустрічаються й такі, що розкривають обсяг родового поняття через видові: *організація культури* (*культурна організація*) (родове термінопоняття) і *культурна організація загальнодержавного значення* — заклад, організація культури, мистецький колектив, який забезпечує базу розвитку ключових галузей національної культури, видів та жанрів мистецтва на загальноукраїнському рівні [II]; *культурна організація регіонального значення* — заклад, організація культури, мистецький колектив, який забезпечують базу розвитку основних для даного регіону галузей культури, видів та жанрів мистецтва на регіональному (обласному) рівні (театри, музеї, публічні бібліотеки, професійні мистецькі колективи, регіональні культурні центри) [Там само]; *культурна організація місцевого значення* — організація культури, яка забезпечує базу розвитку основних культурних практик у даній місцевості (заклади культури клубного типу, бібліотеки, школи естетичного виховання, парки культури й відпочинку) [Там само] (видові термінопоняття); *телерадіоорганізація* (родове термінопоняття) і *громадська телерадіоорганізація* — телерадіоорганізація, яка відповідно до закону є неприбутковою організацією, створеною з метою задоволення інформаційних потреб територіальних громад [IX; VIII]; *державна телерадіоорганізація* — телерадіоорганізація, яка є державним підприємством і заснована органами державної влади [Там само]; *комунальна телерадіоорганізація* — створена органами місцевого самоврядування за участі територіальної громади у встановленому законом порядку телерадіоорганізації, не менше половини акцій або часток статутного фонду якої перебуває в комунальній власності) [Там само] (видові термінопоняття); *бібліотека* (родове поняття) і *державна бібліотека* — бібліотека загальнодержавного значення, що здійснює бібліотечне, бібліографічне, інформаційне обслуговування користувачів і виконує функцію всеукраїнського науково-дослідного, методичного та організаційного центру бібліотек відповідної галузі або категорій користувачів [IV; VII]; *центральна бібліотека* — головні бібліотеки регіонів, які зобов'язані формувати, зберігати та надавати в користування найбільш повне зібрання документів у межах своєї території, організувати взаємовикористання бібліотечних ресурсів і надавати методичну допомогу бібліотекам різних видів відповідних територій [Там само]

(видові термінопоняття). У першому випадку операцію поділу понять не було порушено, поділ термінопоняття здійснено за спільною основою, зокрема за одним критерієм — сфера поширення. У другому поділ відбувся з відхиленням від основного принципу, відбулася так звана «підміна основи поділу» термінопоняття. Термінопоняття *державна телерадіоорганізація* та *комунальна телерадіоорганізація* розрізняються за формою власності, а термінопоняття *громадська телерадіоорганізація* вирізняється за своїм основним призначенням.

9. Визначення, що мають кілька логічних помилок: *суб'єкт архітектурної діяльності* — архітектор, інші особи, які беруть участь у підготовці й розробленні містобудівної документації, проектною документації для будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту будинків і споруд, благоустрою, ландшафтних та садово-паркових об'єктів [V] (водночас має надто широкий дефінієнс та розмите родове поняття); *архітектор (інженер), що має кваліфікаційний сертифікат* — фахівець, який за результатами атестації отримав такий сертифікат, що надає йому повноваження ведення особистої діяльності у сфері архітектурної діяльності, і який несе відповідальність за результати своєї роботи (належить до групи визначень що не мають вказівки на безпосереднє родове поняття та до групи визначень із надто широким дефінієнсом) [Там само].

Проаналізувавши визначення, засвідчені в нормативно-правових актах, ми дійшли висновку, що їх можна розкласифікувати за дев'ятьма групами. Найчисельнішою виявилася група визначень із відсутністю вказівки на безпосереднє родове поняття (19), наступною за чисельністю є група співмірних визначень (8). Група визначень, що містять тавтологію, нараховує 6 одиниць, було виявлено 3 визначення з надто широким дефінієнсом, 3 — з нечіткою дефініцією, 2 — з надто вузьким дефінієнсом, 1 — з розмитим родовим поняттям та 1 — взагалі без диференційних ознак. Терміни *суб'єкт архітектурної діяльності*, *професійний творчий працівник*, *телерадіоорганізація* та *архітектор (інженер), що має кваліфікаційний сертифікат* містять кілька логічних помилок. Особливістю терміна *архітектор (інженер), що має кваліфікаційний сертифікат* є його описовий характер, що дає підстави кваліфікувати цей термін як передтермін. Було зафіксовано 3 випадки вербалізації логічної операції поділу термінопоняття.

Перспективою подальших поступів є віднаходження логічних помилок у визначеннях назв суб'єктів культурної діяльності, засвідчених у фахових лексикографічних джерелах.

Список джерельної бази

- I. Великий енциклопедичний юридичний словник / За редакцією акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. — К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2007. — 992 с.
- II. Закон України «Основи законодавства України про культуру»: від 19 лютого 1992 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. — К.: CD-вид-во «Інфодиск», 2008.
- III. Закон України «Про архітектурну діяльність»: від 20 травня 1999 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. — К.: CD-вид-во «Інфодиск», 2008.

- IV. Закон України “Про бібліотеки і бібліотечну справу” : від 27 січня 1995 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. — К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.
- V. Закон України “Про видавничу справу” : від 5 червня 1997 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. — К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.
- VI. Закон України “Про внесення змін до деяких законів України у зв’язку з прийняттям Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи” : від 6 березня 2003 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. — К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.
- VII. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про бібліотеки і бібліотечну справу” : від 16 березня 2000 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. — К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.
- VIII. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи” : від 13 грудня 2001 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. — К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.
- IX. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про телебачення і радіомовлення” : від 12 січня 2006 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. — К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.
- X. Закон України “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів” : від 23 вересня 1997 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. — К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.
- XI. Закон України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” : від 16 листопада 1992 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. — К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.
- XII. Закон України “Про кінематографію” : від 13 січня 1998 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. — К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.
- XIII. Закон України “Про культуру” / [Електронний ресурс]. — www.irf.kiev.ua/old-side/ukr/programs/culture/1999/project.htm#2.
- XIV. Закон України “Про музеї та музейну справу” : від 29 червня 1995 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. — К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.
- XV. Закон України “Про народні художні промисли” : від 3 лютого 2004 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. — К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.
- XVI. Закон України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” : від 24 грудня 1993 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. — К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.
- XVII. Закон України “Про театри і театральну справу” : від 9 лютого 2006 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. — К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.
- XVIII. Закон України “Про телебачення і радіомовлення” : від 21 грудня 1993 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. — К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

- 1. Єрмоленко С.Я., Бибиц С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. — К.: Либідь, 2001. — 224 с.
- 2. Жеребкін В.Є. Логіка: Підручник. — 7-ме вид. — К.: Т-во “Знання”, КОО, 2004. — 255 с.
- 3. Кандаваки Т. Л. Значение терминов и системы значений научно-технических терминологий // Проблемы языка науки и техники: Логические, лингвистические и историко-научные аспекты терминологии. — М., 1970. — С. 232 — 238.
- 4. Комарова З. И. Слово в научном и общезыковом дискурсе: о некоторых направлениях исследования / З. И. Комарова // Слово в языке и речи. — 2009. — С. 172–176.
- 5. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. — Изд. 3-е. — М.: ЛКИ, 2007. — 254 с.
- 6. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. — 1961. — С. 47–51.
- 7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. — Полтава: Довкілля-К, 2010. — 844 с.
- 8. Старичонок В.Д. Большой лингвистический словарь. — Ростов н/Д: Феникс, 2008. — 811 с.
- 9. Твфтул М.Г. Логіка: Підручник. — 2-ге вид., допов. — К.: ВЦ “Академія”, 2008. — 400 с.

Natalia Sushko (Kyiv)

THE SPECIAL FEATURES OF THE STRUCTURAL ARRANGEMENT OF
THE DEFINITIONS OF NAMES OF SUBJECTS OF CULTURAL ACTIVITY IN
LEGISLATION

The special features of the structural arrangement of the definitions of names of subjects of cultural activity on the basis of logical and linguistic principles in modern Ukrainian legislation especially in laws which regulate cognitospheres of cultural life and life of art are examined in this article.

Key words: term, definition, logical mistake, division of notion.

Мовна мозаїка

ПІДХОДЯЩИЙ, АЛЕ НЕ ТОЙ, ЩО ТРЕБА!

У засобах масової інформації та повсякденному мовному вжитку поширеним стало слово *підходящий* зі значенням “той, який відповідає певним вимогам, умовам, придатний для чогось, з яким можна погодитися” (Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – С. 969). Напр.: *Для успіху нечестивої справи було обране саме підходящий момент* (Голос України, 27 липня 1991 р.); *Як вибрати підходящий віддалений банкінг?* (ВКурсе, 12 жовтня 2010 р.); *Як вибрати підходящий фітнес-клуб?* (Woman’s magic, 3 січня 2011 р.); *Шукаєте підходяще авто? Ми Вам допоможемо!* (З рекламного оголошення) та ін. Проте українською мовою згадане значення краще передавати за допомогою прикметників-синонімів *прийнятний, відповідний, можливий, задовільний, оптимальний, слушний, вдалий, сприятливий, вигідний, непоганий, пристойний, придатний* і под., вибір одного з яких залежить від конкретної мовної ситуації. Пор. у таких реченнях: *57 років – прийнятний, можливий* (замість *підходящий*) *вік* для пізнання радостей материнства (Newstarget.com.ua); *Для контейнерних рослин дуже важливий відповідний* (замість *підходящий*) *грунт* (ArtФлора); *Незаперечними японськими лідерами в цій галузі є Seiko та Citizen: непоганий дизайн, гарна якість і цілком задовільні* (замість *підходящі*) *ціни* (Українське слово, 13 січня 2011 р.); *“Мартін Каймер з’явився в дуже слушний, вдалий* (замість *підходящий*) *момент*, – сказав Лангер. – *Сподіваюся, його перемога збереже зацікавленість у гольфі й навіть збільшить її* (Укрінформ, 19 серпня 2010 р.); *Хто найдостойніший* (замість *найбільш підходящий*) *суперник* для Володимира Кличка? (Слово і Діло, 30 вересня 21010 р.); *На сьогодні поліпропілен – найкращий* (замість *самий підходящий*) *матеріал* для виготовлення труб каналізаційної системи (З технічної літератури) тощо.

Лариса Колібаба

УДК 047.31+81'01 + 811.6

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА 60-й РОКОВИНІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТА 5-й РІЧНИЦІ ДНЯ ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА ІШТВАНА УДВАРІ (1950–2005)

25–26 травня 2010 року кафедра української і русинської філології Ніредьгазької вищої школи (Угорщина) організувала міжнародну конференцію, присвячену світлій пам'яті засновника і першого завідувача цієї кафедри професора **Іштвана Удварі** (1950–2005). Його вклад у сферу дослідження історії української мови, української історичної діалектології, угорської україністики, українсько-угорських міжмовних контактів, виявлення, дослідження та видання давніх східно- та південнослов'янських писемних пам'яток неоціненний; саме він повернув науці імена та творчі здобутки забутих мовознавців, істориків, діячів культури тощо. За редакцією Іштвана Удварі видана шеститомна база даних українсько-угорського словника (Ніредьгаза, 2000–2003) та двотомний угорсько-український словник (Ніредьгаза, 2005–2006). Окрім цього, Іштван Удварі активно досліджував мову бачвансько-сримських русинів.

Головний організатор конференції професор **Андраш Золтан** заявив: *«Його видання писемних пам'яток, монографії, наукові статті, лексикографічні праці стали основою як для угорських, так і зарубіжних славістів»*. Окрім наукової діяльності, І. Удварі був чудовим організатором навчального процесу: за його ініціативи створено кафедру української і русинської філології в Ніредьгазькій вищій школі, де з 1993 року студенти мають можливість здобувати освіту в галузі української філології. Професор Іштван Удварі сприяв розвиткові наукових зв'язків з україністичними та русиністичними інституціями

© С.Б. БАРАНЬ, 2011

різних країн (Пряшів, Ужгород, Тернопіль, Київ, Нові Сад, Краків). Викладачі кафедри зібрали повну бібліографію наукового доробку професора і до початку роботи конференції видано бібліографічний покажчик Іштвана Удварі¹, що разом із рецензіями на праці науковця нараховує більш ніж 1500 позицій.

На дводенну конференцію прибули науковці з Австрії, Канади, Польщі, Словаччини, Сербії та України. Виголошені доповіді охоплювали проблеми українського та русинського мовознавства, літературознавства, історії та фольклору.

Конференцію відкрив ректор Ніредьгазької вищої школи **Золтан Яноші**. Професор цього ж навчального закладу **Габор Сейкей** згадав про роки спільної праці з І. Удварі, характеризуючи його як *«досвідчену людину, визначного вченого з широким світоглядом»*. Про наукові досягнення І. Удварі йшлося у виступі **Михайла Капраля** (Ніредьгаза, Угорщина), а **Мирон Жирош** (Казінцбарціка, Угорщина) розповів про експедиції з Іштваном Удварі *«по горниці»*, тобто по Східній Словаччині.

Професор **Василь Німчук** (Київ, Україна) виголосив доповідь на тему **«Іштван Удварі — історик української мови»**. Він наголосив на тому, що в центрі наукових досліджень Іштвана Удварі була насамперед історія мов і суміжні питання історії слов'янських народів або їх частин, доля яких була тісно пов'язана з історією угорського народу та його держави. Великою заслугою Іштвана Удварі Василь Німчук вважає видання рукописних пам'яток, однайдених дослідником, які відображають живе мовлення слов'янських народів XVIII ст. *«Мусимо згадати, — зауважив Василь Німчук, — що І. Удварі, як ніхто більше в Угорщині в той час, інформував широко угорську наукову громадськість про новини в українській науці (і не тільки в лінгвістичній)»*. До історичних заслуг І. Удварі доповідач зарахував заснування чи не першої в повоєнній Угорщині вишівської кафедри, де українській мові відведено належне місце.

У доповіді **«Внесок Іштвана Удварі у вивчення історії міст і сіл Закарпаття»** історик **Ігор Ліхтей** (Ужгород, Україна) наголосив, що значне місце в науковому доробку професора належить вивченню джерел урбаріальної реформи Марії Терезії. *«Однак найважливішим, — зауважив доповідач, — є публікація церковних переписів, що були здійснені у Мукачівській греко-католицькій єпархії в 1741 та 1806 рр.»*. Він висловив сподівання, що інтерес до мікроісторії зростатиме, *«і в працях сучасних дослідників нарешті з'являться неоціненні дані, привнесени в історичну науку Іштваном Удварі»*.

¹ Udvari István élete és munkássága — Иштван Удвари: Библиографический указатель. Szerkesztette Zoltán András — Под редакцией Андраша Золтана. Technikai szerkesztő: Rományuk Renáta. Munkatárs: Bárányné Komári Erzsébet. Nyiregyháza: Kiadja a Nyiregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2010. 238 p. (= Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia 26.)

Професор **Людмила Ткач** (Чернівці, Україна) виголосила доповідь на тему «**Діалектні словники української мови як засіб збереження мовної й історичної пам'яті (з посвятою професорові Іштвану Удварі, редакторові «Словника-пам'ятника» Олекси Бевки**». Вона подала загальну характеристику «Словника-пам'ятника» (*Діалектного словника села Поляни Марамороського комітату*) Олекси Бевки, виданого в Ниредьгазі 2004 року за редакцією і з передмовою професора Іштвана Удварі, з огляду на історичну й актуальну цінність мовних фактів, зафіксованих в українській говірці с. Поляни та в контексті новітньої практики видання діалектних словників української мови, що відображають лексику й фразеологію говірок південно-західного наріччя.

— «"Словник-пам'ятник" О. Бевки, — наголосила Людмила Ткач, — це надзвичайно важливе джерело для дослідження багатьох загальних мовних явищ, що мають свій характерний вияв на діалектному рівні, — семантичних варіантів слів, генетично пов'язаних із праслов'янським шаром лексики; фразеологічної варіантності; архаїчних запозичень (германізмів, полонізмів, румунізмів, мадяризмів, церковнослов'янізмів) та форм їх адаптації на українському мовному ґрунті; лексичних діалектизмів, що мають потенційну здатність збагатити синонімічний склад сучасної української мови; лексики народної звичаєвості й обрядовості тощо».

Професор **Янко Рамач** (Нові Сад, Сербія) розповів слухачам про внесок Іштвана Удварі в розвиток історіографії русинів. Звернуто увагу на те, що І. Удварі, будучи філологом, своєю дослідницькою працею зробив вагомий внесок у розвиток історіографії русинів в Угорщині; зокрема сприяв розвитку історіографії русинів Південної Угорщини та русинів у сьогоденні Сербії та Хорватії. І хоча у І. Удварі на той час ще не було достатньої наукової відваги, щоб на підставі опублікованих ним історичних джерел, зробити належні висновки про методи й шляхи асиміляції русинів, — його праці мають велике значення у дослідженні минулого русинів в Угорщині.

У доповіді професора **Андраша Золтана** (Будапешт–Ниредьгаза, Угорщина) на тему «**Кальки з угорської в мові «Катихізиса малого» Іоанна Кутки (1801 р.)**» розглянуто лексичні (*единь кождый* 'кожний', пор. угор. *mind|egyik, minden egyes* (*mind, minden* 'кожний, все' + *egy* 'один'; *с[вѣ]тая мати ц[е]рковъ*, пор. угор. *anya|szent|egyház*), семантичні (*держати* 1. 'продовжуватися, тривати', пор. угор. *tart* 'тримати; дотримувати; тривати', *держати* 2., *подержати* 'зберегти, дотримуватися', пор. угор. *(be/meg)tart*, нім. *einhalten*; *знати* 'уміти', пор. угор. *tud* 'знати, вміти'), синтаксичні (*равный съ + Instr*, пор. угор. *egyenlővel*) та фразеологічні (*изъ еднѣя части [...], изъ другія же части*, пор. угор. *egy|részről [...], más|részről* (угор. *rész* 'частина') кальки, які утворилися під впливом угорської мови.

Професор **Микола Мушинка** (Пряшів, Словаччина) у доповіді «**Лист опришків Пряшівщини мерії міста Бардієва з XV століття** —

як пам'ятка лемківської говірки» звернув увагу на те, що лист опришків дружини Федора Головатого з Руської Волової місту Бардієву від 25.7. 1493 р., що починається словами *«Вы злы а несправедливы люде Бардіовскы»* словацька історіографія вважає пам'яткою словацької мови і культури. На підставі лінгвістичного аналізу листа автор доводить, що це — пам'ятка лемківської говірки української мови, з незначною домішкою чужих елементів. Більше того, він вважає, що це пов'язаний з «Руською Правдою» документ *руського звичаєвого права*. Цим правом, яке історики вважають «волоським», користувалися нові руські поселенці — опришки (т.зв. «волоської», тобто пастушої колонізації XVI–XVII ст.) оголосили кровну помсту Бардієву за смерть чотирьох своїх невинних побратимів, страчених у цьому місті (між якими були два рідні брати Ф. Головатого). Опришки, знов таки згідно зі своїм звичаєвим правом (задокументованим теж в «Руській Правді»), дали місту можливість викупити свою провину за чотириста золотих.

У доповіді професора **Івана Сабадоша** (Ужгород, Україна) **«Іншомовні запозичення в складі «руської» лексики «Русько-мадярського словаря» Ласлова Чопея»** наголошувалося на тому, що ця лексикографічна праця стала помітним явищем в історії українського словникарства і зіграла важливу роль у розвитку української літературної мови на Закарпатті. Доповідач приділив значну увагу характеристиці іншомовних запозичень у реєстрі словника. Він наголосив, що понад 500 номінативних одиниць налічують мадяризи, невинно багато (кілька сотень) церковнослов'янських, трохи менше русизмів (росіянізмів) і незначна кількість полонізмів, словакізмів, румунізмів, германізмів та ін. У словнику чимало книжних запозичень-інтернаціоналізмів, уживаних і в українській літературній мові. Проте не лексика чужомовного походження становить сутність і цінність словника Ласлова Чопея. Переважну більшість реєстру цієї праці складають українські загальнонародні слова і закарпатські діалектизми. Останні мають важливе значення для історичної діалектології.

Професор **Міхаель Мозер** (Відень — Мюнхен — Пілішчаба) у доповіді **«Шляхи «українізації» Підкарпаття за міжвоєнної доби — перші граматики української мови»**, спираючись на власний аналіз «Граматики руського языка» Івана Панькевича, розглянув три маловідомі граматики з міжвоєнного Підкарпаття, що їх експліцитно названо граmaticами української мови:

1. *Августин Штефан, Іван Васько*. Граматика української мови. — Мукачево, 1931.

2. *Франц Агій*. Жива мова: Підручник для народніх шкіл (граматика, стиль, правопис). Для 2 і 3 поступного річника. — Ужгород, 1938.

3. *Ярослав Неврлі*. Граматика й правопис української мови. Підручник для середніх шкіл і самонавчання. — Ужгород, 1937.

Міхаель Мозер нагадав, що всупереч певним русинським міфам про «українізацію» Підкарпаття через «галицьких націоналістів» з одного боку та «більшовиків» з другого, перші підкарпатські граматики, що були справжніми граматами української мови, написані або місцевими інтелектуалами (Августин Штефан, Іван Васько, Франц Агій), або втікачами від сталінського терору (український чех Ярослав Неврлі). Доповідач довів, що граматики Штефана й Васька та Франца Агія містять чимало місцевих підкарпатських, а також галицьких елементів, натомість граматика Неврлого ґрунтується на наддніпрянських нормах, поширюваних у Радянській Україні під час українізації до нищівних реформ 1933 р.

Професор **Адам Фаловські** (Краків, Польща) ознайомив слухачів із трьома забутими рукописними пам'ятками східнослов'янської лексикографії XVIII ст., які зберігаються у берлінській збірці слов'янських рукописів Ягеллонської бібліотеки. Це слов'яно(русько)-латино-німецькі лексикони, створені на початку XVIII ст.: 1) Ms.Slav.Fol. 17 Vocabularium slavonico-latinorum (I половина XVIII ст.); 2) Ms.Slav.Qu. 12 Russisch-lateinisch-deutsches Wörterbuch (початок XVIII ст.); 3) Ms.Slav.Qu. 28 Lexicon slavo-rutenicum (XVIII ст.). Доповідач стверджує, що лексикони Ms.Slav.Fol. 17 і Ms.Slav.Qu.12 – це досить точні (хоча міру точності слід ретельно перевірити) копії Слов'яно-латинського словника *Єпифанія Славинецького* та *Арсенія Корецького-Сатановського*, Лексикон словенолати(н)ській Трудолюбиемъ иноко(в) Арсенія и Епифанія в б(о)госпасаемомъ градѣ Москвѣ составлень (XVII ст.). Натомість третій лексикон (Ms.Slav.Qu. 28) вимагає детальнішого вивчення, оскільки досі ще не встановлено ні джерел його виникнення, ні імені автора.

Професор **Міхай Кочіш** (Сегед, Угорщина) у доповіді «**Про русинську мову як літературну**» порушив два питання. По-перше, чи можна вважати русинську мову окремою мовою, чи вона належить до говорів української мови? По-друге, чи майбутнє мови закарпатських русинів залежатиме від відповіді, яку буде дано на перше питання? Говірки, якими розмовляють русини, з погляду на їх походження, безперечно, є українськими. Однак, завдяки специфічній історії тієї території, на якій живуть русини, на рівні граматики, лексики та навіть фонетики багато в чому відрізняються від інших груп сучасного південно-західного наріччя, що дає підставу вважати русинську мову самостійною. Але ж постає питання: чи варто продовжувати довготривалі й малопродуктивні суперечки про приналежність русинської до мов чи говорів? Повчальною може бути італійська дискусія про характер сардинської та фріульської: чи це окремі мови, чи вони належать до говорів італійської мови? У рамках закону європейської ініціативи, прийнятого в грудні 1999 р., мови меншин, зокрема сардинців і фріульців, в Італії перебувають під державним захистом і навіть мають фінансову підтримку. Доповідач уважає, що цей приклад може бути зразком для наслідування в Україні стосовно русинського населення.

У доповіді «Співпраця професора Іштвана Удварі з русинськими періодичними виданнями ХХІ століття в Угорщині» **Мар'яна Лявинець** (Будапешт, Угорщина) дала короткий огляд статей Іштвана Удварі в періодичних виданнях «Календарь-Альманах» та «Русинський Світ». На їх сторінках Удварі опублікував понад двадцять наукових, загальнокультурних і публіцистичних статей, пов'язаних з історією, мовою і культурою русинського народу. Ці дослідження базувались на грамотах, офіційних, адміністративних, літургічних та літературних джерелах.

Доповідь **Лесі Мушкетик** (Київ, Україна) присвячено антропокомпонентам ініціальних блоків української та угорської народної казки Закарпаття. Наголошувалося, що ініціальні блоки народної казки характеризуються антропоцентричністю, «присутністю» в них казкаря, метою якого є введення слухачів у фантастичний світ, прагнення зацікавити, розважити, викликати посмішку. Вони включають певні відомості про самого казкаря, його оточення, уподобання, творчі можливості. В ініціальних формулах Закарпаття спостерігаються іноетнічні взаємовпливи.

Професор **Юліан Рамач** (Нові Сад, Сербія) ознайомив слухачів із вживанням прийменника **проци(в)** у південнорусинській мові. Зауважив, що прийменник **проци(в)** (з генетивом) у минулому вживався у формі **проци**. Кінцевий **-в** з'явився під впливом сербської мови (пор. сербське *против*). У русинській народній мові прийменник **проци** вживається у шести значеннях, а в літературній мові — у двох. Старше покоління русинських авторів прийменник **проци** і його форму **проти** вживали з дативом, найчастіше зі значенням негативного відтінку. Доповідач вважає, що вживання прийменника саме в цій формі виникло, ймовірно, з «угроруської» літературної мови.

Доповідь **Ядвіги Стелпнік** (Краків, Польща) стосувалася діалектних назв хвороб, які можна зарахувати до так званого давнього табу. Виділено назви та евфемістичні й синонімічні окреслення хвороб, яких у минулому народ найбільше боявся. До таких належать: *холера*, *чума*, *віспа*, *лихоманка*, *гостець*. Аналіз лексики дозволив окреслити мотивацію назв (більшість їх спричинена ознаками хвороб) та їхню стилістичну різноманітність. Більшість лексем — це іменники жіночого роду, що мабуть зумовлено впливом роду іменника *хвороба*, а можливо, через народні вірування про хвороби як жіночі постаті.

Агата Скуржевська (Краків, Польща) розповіла про історію створення першого німецько-українського словника, яка сягає 1862 року, коли слухачі Львівської духовної семінарії за ініціативи василіянина Омеляна Коссака почали збирати відповідний матеріал, який (280 аркушів) згодом упорядкував і доповнив О. Партицький. Аналіз лексики «Німецько-русского словаря» Омеляна Партицького показав, що 55,6 % зібраного матеріалу функціонує в сучасній українській літературній мові. Доповідач наголосила: *важко однозначно і впевнено стверджувати, що, представляючи зібраний лексичний матеріал,*

О. Партицький свідомо прямував до унормування української мови. Хоча не можна не погодитися з тим, що автор насамперед (про що сам згадував у передмові) мав на меті реєстрацію якнайширшого українського лексичного матеріалу без наміру стандартизації, не прагнучи вирішувати, які з українських відповідників правильні, а яких слід уникати.

Моніка Валецька (Краків, Польща) ознайомила слухачів із результатами власних досліджень релігійної термінології у двох пам'ятках руської мови XVI ст., а саме у катехізмі Симеона Будного 1562 року та єзуїтському катехізмі, виданого у Вільні 1585 року, який є перекладом латинського катехізму *Петра Канізіуса* *Parvus catechismus Catholicorum*. Аналіз релігійної термінології пам'яток виявив певну взаємозалежність між автором катехізму та конфесійним колом його спілкування, а також тим, кому той чи той катехізм був адресований; від цього, мабуть, залежало, якою мовою були написані ці пам'ятки і яка релігійна термінологія була вживана.

У доповіді **Вікторії Гойсак** (Краків, Польща) «**Рокові гості в мовній картині світу, відображеній у народних колядках з Лемківщини**» проаналізовано поняття «рокових гостей», тобто небесних посланців, які відвідують дім господаря у новорічно-різдвяний час, відображене в архаїчних обрядових творах — народних колядках, записаних від середини XIX до початку XXI ст. на території південної та північної Лемківщини. Для аналізу доповідач використала метод внутрішньої семантичної категоризації, запропонований Є. Бартмінським для мовних стереотипів, а також визначила когнітивну дефініцію поняття.

Предметом зацікавлення **Анамарії Рамач Фурман** (Нові Сад, Сербія) був родовий відмінок для вираження прямого додатку в перехідних конструкціях в українській літературній мові та русинській мові на території Сербії. Методом порівняльного аналізу дослідниця показала, що вживання родового відмінка у функції прямого додатка в обох мовах переважно збігається. Родовий відмінок у них виступає периферійним засобом вираження перехідності — в негативних та партитивних конструкціях, тим часом центральним засобом є знахідний відмінок. В українській же мові родовий відмінок у функції прямого додатка вживається частіше, ніж у русинській.

Єлизавета Барань (Берегово, Україна — Ніредьгаза, Угорщина) виголосила доповідь на тему «**Гунгаризми в складі русинської лексики за “Русинсько-руським словником” Ігоря Керчі**». Словник складається з двох томів, заголовних слів у ньому налічується понад п'ятдесят тисяч; лексика словника різноманітна за походженням. Серед словникових статей найбільшу кількість становлять лексеми східнослов'янського походження. Оскільки територію сучасного Закарпаття в певні історичні періоди населяли представники різних національностей, це вплинуло і на лексику східних слов'ян цього краю. Тому в реєстрі словника можемо знайти германізми, румунізми, словакізми, полонізми, а також гунгаризми. Лексем з угорської мови на-

раховується понад 500 одиниць без урахування дериватів слів. Більшість їх вузькорегіональні, сфера уживання обмежується територією сучасного Закарпаття. Тематичний діапазон лексем угорського походження різноманітний.

Доповідь **Андреї Абоні** (Ніредьгаза, Угорщина) присвячена адаптації лексичних германізмів у систему русинської мови на основі русинськомовних видань. У процесі фонетичної адаптації звуковий склад німецьких запозичень змінився. Щодо морфологічної адаптації, то тут простежується пристосування до системи мови-рецептора за допомогою різних афіксів. Серед германізмів є різні частини мови, переважно іменники, прикметники та дієслова.

Гайналка Фіріс (Сегед, Угорщина) розповіла про історію виникнення прізвищ угорського походження в мові бачвансько-сримських русинів. Переважна більшість русинських прізвищ виникла ще на території історичної Верхньої/Північної Угорщини, тобто до переселення русинів на сучасну територію їх проживання. На думку доповідачки, прізвища угорського походження стали розповсюджуватися серед русинів не через насильницьку мадяризацію, а «природним шляхом» у період від XIII до кінця XVI ст.

Дюра Гарди (Нові Сад, Сербія) ознайомив слухачів із хронологією контактів родини Другетів з русинами Угорщини. Аналіз історичних джерел свідчить, що перші такі контакти розпочато в часи розвитку середньовічної Угорщини.

У роботі конференції були виголошені ще такі доповіді: **Роберт Магочі** «Традиція автономії на Підкарпатській Русі», **Вікторія Лебович** «Екфразис у повісті Івана Франка “*Voа constrictor*”», **Валерій Падяк** «Невідомі кириличні циркуляри Андрія Бачинського із 1795–1805 років».

Усі доповіді, проголошені на конференції, будуть видані у збірнику.

Учасники конференції мали змогу відвідати могилу професора Іштвана Удварі в селі Торньошпалца Саболч-Сатмар-Березької області, аби хвилиною мовчання вшанувати світлу пам'ять видатного науковця.

Сподіваємося, що організація конференцій, присвячених пам'яті визначного угорського славіста Іштвана Удварі, стане традицією.

*Єлизавета Барань
(Берегово, Україна – Ніредьгаза, Угорщина)*

Yelyzaveta Baran' (Berehovo – Nired'gaza)

INTERNATIONAL FORUM ON ISTVÁN UDVARI
60th ANNIVERSARY AND 5th MEMORIAL DAY (1950–2005)

Рецензії та огляди

УДК: 049 + 811.161.2

НАУКОВІ ОБШИРИ ВІДОМОГО ВЧЕНОГО

В.В. Грещук. Студії з українського мовознавства: Вибрані праці / Упор. Р.Бачкур. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. — 520 с.

Наукова громадськість України та й усієї Славії найперше знає В.В. Грещука як теоретика словотвору, талановитого учня І.І. Ковалика — засновника дериватологічної школи в Україні. Широковідомі праці В.В. Грещука з основоцентричної дериватології, у яких дослідник виклав результати валки вагомих теоретичних і практичних завдань, пов'язаних із виявленням системної організації словотвору, де типологізувальним чинником виступає твірна основа. Цим проблемам присвячена низка його статей, зокрема і його ж таки монографія «Український відприкметниковий словотвір» (1995 р.), яка для багатьох дослідників словотворення стала настільною книгою. У руслі згаданих проблем працює значна частина учнів проф. В.В. Грещука. Однак рецензований збірник вибраних праць з українського мовознавства відомого вченого відкриває нові, часом невідомі для широкого кола українців, простори його досліджень, присвячені різним аспектам структурно-системної організації української мови та особливостям її функціонування в діахронічному й ареальному аспектах, адже в цій книзі зібрані праці, написані автором упродовж останніх сорока років і опубліковані в різних, зазвичай малотиражних виданнях України і закордоння.

Усі статті рецензованої книжки дбайливо систематизовані, тематично збиті за розділами, причому згруповані в такому порядку, що кожна праця уточнює, розвиває провідні думки попередньої. Відкриває збірник розділ, у якому висвітлено теоретичні питання словотвору. У статті «Сучасна дериватологія: деякі підсумки і перспективи» В.В. Грещук простежує шлях виділення словотвору в окрему галузь лінгвістичних знань, визначення його рівневого статусу, опра-

© П.І. БІЛОУСЕНКО, 2011

цювання основних понять і категорій дериватології, виявлення функціонального навантаження словотворчих одиниць у дериваційному акті тощо. Автор показує роль основоцентричного аспекту дослідження, завдяки якому традиційний (формантоорієнтований) підхід до словотворення доповнюється низкою важливих положень щодо структурно-системної організації словотвору та його функціональних параметрів. Важливим здобутком вчення про словотвір, підкреслює мовознавець, стало виявлення системного характеру словотвірної будови мови: формантоорієнтованою системною одиницею став словотвірний тип, а в основоцентричних дослідженнях такою одиницею стала словотвірна парадигма. Виявлення системотворчих одиниць дало змогу здійснювати описи словотвірних систем і підсистем на якісно вищому рівні їхнього аналізу. В.В. Грещук цілком резонно схвалює й інші оригінальні методики дослідження словотвору, як-от: методика встановлення семантичних перифраз похідних, методика експлікації семантико-сміслових трансформацій твірного слова в дериваційних актах та ін. Згадана стаття насичена плідними ідеями, а відтак має програмний характер: автор окреслює перспективи екстенсивних (традиційних, за термінологією В.В. Грещука) та інтенсивних напрямків дослідження. Це вивчення словотвору з погляду його ролі у формуванні концептуальної і мовної картини світу, у породженні тексту, з'ясування функції словотвору в когнітивних процесах тощо. Ця ж проблематика домінує і в наступній статті вченого **«Словотвір у сучасній науковій парадигмі»**. Мовознавець розкриває причини формування в дериватології логіко-номінативного аспекту досліджень, а відтак — і синтаксичного напрямку вивчення словотвору. Загалом же, на думку В.В. Грещука, тенденції та закономірності зміни пріоритетів у словотворі відповідають загальній динаміці суспільної наукової парадигми, єдиному векторові в розвитку не тільки мовознавства, а й усіх гуманітарних наук. Нинішній етап у лінгвістиці змінює пріоритети у вивченні науки про мову, сучасне мовознавство має дати відповіді на питання *«Для чого, чому в мові є певні мовні одиниці, які їхні функції?»*. З огляду на це автор орієнтує читачів на оновлення методик і прийомів аналізу конкретного матеріалу, які дадуть змогу пізнати потребу словотворчого акту, з'ясувати функції словотвірних одиниць і категорій у процесі породження тексту, дискурсу. Розвиток цих ідей знаходимо в статті **«Словотвір і функціоналізм»**.

Осібне місце в першому розділі дослідник відводить семантичній дериватології (стаття **«Семантична дериватологія: передумови формування і перспективи»**). Уважаючи, що вагомі здобутки в лексичній семасіології, дослідження словотвірної семантики і принципів її опису в богемістиці, полоністиці, русистиці створили надійне підґрунтя для виділення й усамостійнення цього напрямку в розвитку науки про словотвір, В.В. Грещук окреслює насущні питання семантичної дериватології, а саме: проблему словотвірного значення,

проблему виявлення дериваційно-семантичних континуумів, у яких реалізують словотворчий потенціал різні структурно-семантичні класи слів, роль словотвірного значення як інгредієнта комплексних словотвірних одиниць та ін. Автор контурно окреслює напрямки майбутніх пошуків у цій царині. У кількох працях прозирає прагнення В.В. Грещука устаткувати термінологічний (понятійний) апарат дериватології (*«Деякі теоретичні питання словотвірного значення», «Ще раз про словотвірну категорію», «Словотвір і полісемія слова»* та ін.), однак і тут учений намагається передбачити шляхи розвитку науки про словотвір, і, знову ж таки, скерувати пошуки нових дослідників на вивчення словотворення рідної мови.

Про вживання словотворчих префіксів і суфіксів (**-ізви, нео-, -істи** та ін.) у ролі окремого слова йдеться у статті *«Лексикалізація словотворчих формантів»*. Написана 1999 року, це перша в українському мовознавстві ґрунтовна праця на згадану тему. Полемізуючи з іншими дослідниками, В.В. Грещук аргументовано стверджує, що такі слова не можна вважати повноправними лексичними одиницями й називає їх квазілексемами. Учений, розглянувши велику кількість прикладів, розкриває передумови явищ лексикалізації, які набули активності з другої половини ХІХ ст. Завершує статтю цілком резонний висновок дослідника, що лексикалізація формантів і «морфемізація» лексем (=формування дериваційних формантів із окремих слів) свідчать про взаємозв'язок лексичного й дериваційного ярусів мови.

Ґрунтовне осмислення творчої спадщини свого вчителя подано в завершальній статті першого розділу *«Дериватологічна концепція Івана Ковалика»*, де В.В. Грещук виклав основні дериватологічні ідеї засновника досліджень українського словотвору та їхню реалізацію в численних працях ученого і його послідовників: виявлення самостійного словотвірного рівня в структурі мови з чітким окресленням предмета й об'єкта дослідження, наявності власної системи структурно однакових одиниць — дериватем, виявлення понять словотвірного типу, словотвірного розряду, словотвірної категорії, словотвірного класу, обґрунтування словотвірної системи як системи систем, дослідження словотвірної системи мови з опорою на твірну основу як типологізувальний чинник, дослідження різнотипних словотвірних гнізд тощо. Розглядаючи ці ідеї на тлі розвитку вчення про словотвір у всій Славії, проф. В.В. Грещук вказує на пріоритетність студій свого вчителя, а, отже, й української дериватологічної науки в згаданих напрямках дослідження, резонно стверджуючи, що *«найбільш актуальні проблеми теорії і практики опису словотвірної системи слов'янських мов своїми витоками сягають вчення про словотвір Івана Ковалика»* (с. 92).

Другий розділ книжки присвячений масштабному обґрунтуванню необхідності формантоорієнтованого вчення про словотвір, власне, побудови основології — розділу словотвору в дериватології, який би *«містив відомості про типи твірних основ за різними параметрами, важливими для їхньої дериваційної поведінки»* (с. 112). Докладно про-

аналізувавши історію досліджень такого типу в слов'янському мовознавстві, втрати і здобутки в цій царині (стаття *«Основоцентрична дериватологія: історія, стан, перспективи»*), В.В. Грещук змушений констатувати, що досягнення основоцентричної дериватології в українському мовознавстві скромніші від таких у наших сусідів-слов'ян. Ідея І. Ковалика про необхідність збалансованої уваги до обох аспектів дослідження — формантоцентричного й основоцентричного — до середини 80-их рр. *«залишалась лише запрошенням до ґрунтовного опрацювання проблем дериваційних можливостей різнотипних груп твірних основ»* (с.98). Винятком у цьому плані є лише монографія В.О. Горпинича про відтопонімний словотвір у слов'янських мовах. Додамо при цій нагоді, що до середини 80-х рр. свої перші розвідки про відприкметникове словотворення з ономасіологічних позицій опублікував А.К. Мойсієнко. Геть пізніше, у 2004 році побачила світ його ж цікава монографія *«Динамічний аспект номінації»*, у якій автор синтезував свої попередні дослідження іменників-деад'єктивів української мови в ономасіологічному аспекті.

Скромно згадавши про свій внесок у дослідження відприкметникового словотвору, проф. В.В. Грещук закликає мовознавців скерувати зусилля на вивчення дериваційної поведінки всіх структурно-семантичних груп ад'єктивів, на подальше дослідження дериваційної спроможності твірних іменників і дієслів. Для створення повноцінної основоцентричної дериватології, стверджує вчений, не можна забувати про периферійну твірну базу, слід планомірно вивчати дериваційні потенції числівників, займенників, прислівників, вигуків.

Розвиткові ідей свого вчителя — Івана Ковалика — присвячена й стаття *«Твірна основа як типологізувальний чинник у словотворі»*. Наголосивши на тому, що основним типологізувальним чинником у словотворі був і є дериваційний формант, а така *«вузлова комплексна одиниця класифікації й науково-лінгвістичної інтерпретації словотвору, як словотвірний тип, з опорою на яку в останні десятиліття здійснені доволі повні описи дериваційних систем у слов'янських мовах, ґрунтується на форманті як базовій величині у лексичній деривації»* (с. 103), учений підкреслює, що структуру похідного слова формує також твірна основа. У статті В.В. Грещук окреслив коло теоретичних і практичних проблем, вивчення яких у кінцевому підсумку дасть змогу виявити функціональне навантаження твірної основи в словотворчих актах. Озброєний власним досвідом досліджень такого типу, дослідник, по суті, розробив методу основоцентричного аспекту вивчення словотвірних систем і підсистем, резонно зауважуючи, що згаданий підхід не лише допомагає удокладнити характеристику словотворчого механізму мови, а й з'ясувати окремі проблеми пізнавальної діяльності людини, адже твірне слово фіксує ономасіологічну ознаку, на основі якої відбувається кожен акт творення нового найменування, а, отже, це дає змогу визначити, за якими параметрами відбувається виділення предметів, осіб, явищ із класу подібних. На конкретних прикладах

відприкметникового й відіменникового словотворення В.В. Грещук показав, як відбувається передномінаційне поняттєве освоєння об'єктів найменування, а це, зрештою, дало йому підставу стверджувати, що основоцентричні дослідження вимагають суттєвих коректив методики систематизації, класифікації та інтерпретації конкретного матеріалу, встановлення словотвірної парадигми як комплексної системоутворювальної одиниці, під якою слід розуміти набір похідних від однієї твірної основи на одному ступені творення. Основні ідеї цієї статті знайшли розвиток у інших розвідках рецензованого збірника. Зокрема, у статті **«Поняття словотвірної парадигми в сучасній дериватології»**, автор, проаналізувавши низку визначень словотвірної парадигми в східнослов'янському мовознавстві, обстоює власне, згадане вище визначення словотвірної парадигми, оскільки воно найбільш ізоморфне цьому поняттю в морфології: морфологічна і словотвірна парадигма відображають регулярні структурно-семантичні модифікації вихідної одиниці за допомогою формальних операцій. Водночас дослідник вказує на специфічні риси словотвірної парадигми, порівняно з морфологічною: менша регулярність парадигматизації словотвірних одиниць, неконгруентність форми й змісту позицій словотвірної парадигми, необов'язковість заповнення пустих позицій у ній тощо. Стосовно останньої риси слід, певне, було б висловитися обережніше: «менша обов'язковість», оскільки й у морфології деяких частин мови теж спостерігаємо відсутність окремих, а то й цілого ряду граматичних форм. Ідеться, скажімо, про іменники *singularia tantum* і *pluralia tantum*, про деякі субстантиви, що мають лише одну або кілька відмінкових форм типу *до зарізу*, *без просипу*, *без передиху*, *до знемоги*, *з принуки*, *на розсуд*, *на побігеньках* тощо. Творчо осмислюючи погляди інших учених на типову словотвірну парадигму, яку формують конкретні парадигми і в яких наявний той самий набір дериваційних значень, В.В. Грещук визначає типову словотвірну парадигму як сукупність словотвірних категорій, оскільки останні — одиниці плану змісту. У статті **«Словообразовательная парадигма как единица исторического словообразования»** дослідник на конкретних прикладах розкрив можливості використання словотвірної парадигми як одиниці класифікації й опису для розв'язання таких проблем історичного словотворення, які раніше випадали з поля зору істориків мови, зокрема, проблем еволюції словотвірної активності й продуктивності твірних основ, їхньої валентності, розвитку синонімічних і антонімічних відношень у словотворенні. У рамках основоцентричного аспекту вивчення словотворення постала проблема виявлення твірних слів, а в цих межах — дрібніших угруповань за різними параметрами з погляду їхніх словотворчих інтенцій і можливостей. Розглядові цих питань присвячена стаття **«Дериваційно релевантні параметри твірних слів»**. В.В. Грещук стверджує, що словотворчо значущими у класі іменникових слів є іменники власні і загальні, конкретні й абстрактні, збірні й речовинні, семантико-граматичні властивості яких детер-

мінують утворення похідних на їхній основі. На підтвердження цього дослідник виявляє семантичні позиції типової словотвірної парадигми, вдало їх екземпліфікує, спираючись на думки інших мовознавців, серед яких є й учні професора. В.В. Грещук, виявляє дериваційно значущі параметри і в інших класах твірних. Оминаючи перелік цих параметрів, які притаманні як для всіх частиномовних твірних, так і окремих із них, підкреслимо, що стаття є добрим орієнтиром для дослідників, які працюватимуть у рамках основоцентричного аспекту вивчення словотворення.

У двох статтях другого розділу мовознавець описує дериваційну спроможність прикметників сучасної української мови. Для виявлення її характеристики словотворчого потенціалу певної частини мови та його реалізації, встановлення семантичного простору, у межах якого здійснюється словотворення, В.В. Грещук вводить поняття загальнокатегоріальної (частиномовної) словотвірної парадигми, яка виявляється в множині семантичних позицій та їхніх репрезентантів усіх типових словотвірних парадигм. Ці семантичні позиції дослідник виявив і скрупульозно описав у всіх чотирьох блоках відприкметникових похідних: субстантивному, ад'єктивному, вербальному й адвербіальному, належно ілюструючи при цьому кожен позицію мовним матеріалом, а це, зрештою, дало змогу йому зробити висновок про те, що характер дериваційної семантики відприкметникових похідних ґрунтується на можливостях дериваційно-сміслових трансформацій твірних. У наступній статті, за виробленими вже засадами, В.В. Грещук зіставив дериваційну спроможність українських і польських прикметників, виявив спільні та відмінні моменти двох мов як на формальному, так і на семантичному рівнях, а головне — показав перспективність досліджень такого плану.

Багатим на ідеї та їхнє втілення в практику історико-дериваційних досліджень та досліджень словотвору сучасної української мови є третій розділ книжки **«Семантико-словотвірна структура абстрактних деад'єктивів та девербативів»**. У статті **«Історичний розвиток словотвірної структури українських іменників на -ість (<-ость>»** В.В. Грещук, описуючи історію абстрактів зі згаданим формантом на різних синхронних зрізах, уперше в українському мовознавстві розмежував інтенсифікаційні та екстенсифікаційні процеси в словотворенні. Результатом перших *«є похідні, від структурно-семантичних типів твірних основ, що включилися у словотворення в попередні періоди»* (с. 169), екстенсивна ж деривація *«передбачає обов'язкове розширення словотвірних зв'язків форманта, залучення нових структурно-семантичних типів твірних основ»* (с. 169–170). У цій розвідці дослідник цілком доречно зіставив творення абстрактів з суфіксом **-ость (-ість)** у різні періоди розвитку української мови з іншими східнослов'янськими мовами, врахував естралінгвальні чинники (обсяги і темпи поширення поняттєвої категорії залежно від стану освіти, розвитку науки, техніки, змін у житті суспільства та ін.), що дало

змогу пояснити причини змін у досліджуваному фрагменті словотвірної системи. Матеріал цієї статті автор використав у невеликій, але яскравій розвідці *«Історія словотвору українських відприкметникових іменників на -ство, -ота, -ина, -изна в порівнянні з російськими»*. Дбайливо дослідивши динаміку словотвірних типів зі згаданими формантами від давнини до сучасності, урахувавши екстралінгвальні й інтралінгвальні фактори (головно тиск системи на впорядкування її елементів), дослідник з'ясував причини домінування дериватів на **-ість** зі значенням абстрагованої якості в сучасній українській мові. Деривати з суфіксом **-ість** стали предметом дослідження ще однієї статті професора *«Семантичні зв'язки між іменниками на -ість і їх твірними словами в сучасній українській мові»*. Відприкметникові іменники на **-ість** традиційно зараховують до синтаксичних (транспозиційних) дериватів. В.В. Грещук з основоцентричних позицій виявив ступінь засвоєння похідними з цим формантом лексичних значень мотивувальних прикметників та розглянув іменники, що розвивають порядок із транспозиційним значенням нетранспозиційні. На основі поглибленого аналізу семантико-словотвірних зв'язків між іменниками на **-ість** та їхніми твірними дослідникові вдалося розширити уявлення про синтаксичну деривацію та уточнити її параметри.

Низка статей присвячена аналізу спільнокореневих дериватів із різними суфіксами, які в залежності від аспекту дослідження називають лексичними дублетами, однокореневими словами, однокореневими чи словотвірними синонімами. Це розвідки про деад'єктиви на **-ість, -ота, -ина, -изна**, девербативи на **-ба, -ння** та деад'єктиви на **-інь, -ість, -ота, -ина, -изна, -ю**. Автор, здійснюючи екскурси в історію української мови, а при потребі зіставляючи факти рідної мови з іншими слов'янськими, спираючись на думки попередників, а нерідко дискутуючи з ними, демонструє виняткову майстерність у проникненні в глибини семантичної й словотвірної структури слова й кваліфіковано доводить, що розглядані групи дериватів, навіть тотожні за значенням, за винятком окремих пар слів типу *німина* «тварина» й *німота* «стан за значенням німий», *різьба* – *різання* не є варіантами слів. Вони виступають як окремі слова і є словотвірними суфіксальними синонімами.

У розділі *«Художнє слово»* подані статті, в яких дослідник репрезентував власні пошуки в царині аналізу мови видатних майстрів слова – своїх земляків: Б.-І. Антонича, І. Франка, В. Стефаника, М. Черемшини та С. Пушика. Відкриває розділ розлога стаття *«Оказіональне слововживання у поезії Б.І. Антонича»*. У ній учений докладно проаналізував випадки свідомого відхилення від норми в конструюванні мовних одиниць поетом-новатором для досягнення емоційно-експресивного ефекту не лише на словотвірному, а й на всіх рівнях мови. В.В. Грещук аргументовано стверджує, що Б.-І. Антонич не йшов шляхом актуалізації в поетичних творах рідних йому діалектних мовних одиниць, досягаючи у такий спосіб «поетичної непра-

вильності», деформації норми літературної мови. Якісне оновлення й збагачення мовної палітри й усієї образної системи митець будував на ґрунті літературної мови. Ознайомлення із виявленими дослідником у творах Б.-І. Антонича індивідуально-авторськими різночастининовними дериватами, оказіональними епітетами, порівняннями, метафорами, прикладами свідомого порушення порядку слів для досягнення мовної експресії, а надто із зацитованими В.В. Грещуком текстами, де різні типи оказіоналізмів діють комплексно, переконує читача в тому, що антоничівські деформації мовних одиниць збагатили скарбницю української поетичної мови справжніми знахідками, а *«літературно-естетичний погляд на новаторство поета, попри всю його важливість, має бути доповнений з'ясуванням його мовного феномену як одного з визначальних чинників оригінальності й самобутності антоничівської поезії»* (с. 238). Подаючи штрихи до мовного портрета Степана Пушика, проф. В.В. Грещук наголошує на винятковій вибагливості митця до мови своїх творів, слово для письменника, як жива істота *«воно може стомитися, тому й ставлення до нього, як до живої душі, — зворушливо-шанобливе, з пієтетом»* (с. 275). Дослідник стверджує, що багато західноукраїнських діалектних елементів потрапили в мову сучасної української літератури саме через твори письменника: закоханість Степана Пушика в народне слово, у розмовну стихію стала його визначальною рисою, *«відгукнулася сторницею у його творчості і проросла щедрим жнивом у всьому творчому доробку»* (с. 285).

У книжці подано кілька статей про мову творів Василя Стефаника. Перша з них про кількісні виміри лексики новел митця, всі художні твори якого можна вмістити в двохсот'ятдесятисторінковий том. Характерні риси ідіолекту Василя Стефаника В.В. Грещук розглянув крізь призму лексику його творів. Кількісні обстеження іменників у белетристиці Василя Стефаника дали змогу виявити В.В. Грещукові поняттєві й словесні доміанти у його творах, значущість і художньо-зображальну актуальність певних концептів, які більш помітні в новелах Василя Стефаника, ніж у сучасній українській прозі. У статтях *«Взаємодія української літературної мови і південно-західних діалектів»* та *«Гуцульсько-покутські діалектні паралелі в мові новел Василя Стефаника»* із наступного розділу збірника В.В. Грещук описує різнорівневі риси покутського говору та гуцульсько-покутські паралелі в мові новел Василя Стефаника, розкриває їхні функції, показує на розглянутих прикладах близькість і взаємодію згаданих говірок та доходить висновку, що мовлення персонажів у новелах Василя Стефаника являє собою зразок літературно опрацьованого покутського говору, воно протиставляється водночас авторській мові, яка, попри певну кількість діалектизмів, репрезентує тогочасну українську літературну мову в її західноукраїнському варіанті. У програмній статті *«Лінгвістичне стефаникознавство: здобутки і перспективи»* В.В. Грещук відзначив ряд вагомих досягнень у вивченні мови видатного майстра слова, насамперед у дослідженні

відношення мови художньої прози В. Стефаніка до української літературної мови, вивченні образності й експресивності його мови тощо. Однак проф. В.В. Грещук указав і на різноаспектність та неоднаковий ступінь опрацювання лінгвістичного стефанікознавства, накреслив шляхи подальших системних досліджень, які наблизять його впритул до створення комплексної синтетичної праці про мову і стиль В. Стефаніка.

Творча думка дослідника торкнулася й розкриття мовного феномена Марка Черемшини. Здійснивши докладний аналіз засад творчості Марка Черемшини, відмітних прикмет його художньої прози, В.В. Грещук резонно стверджує, що *«ключ до з'ясування мовного феномена Марка Черемшини треба шукати, з одного боку, в гуцульській народнорозмовній і уснопоетичній стихії, а з іншого у тих модерних естетично-мистецьких і літературно-критичних концепціях, які визначили обличчя української літератури, зокрема малої прози кінця ХІХ – початку ХХ ст.»* (с. 273).

Цікава стаття В.В. Грещука *«Поетична творчість Івана Франка і розвиток лексики української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст.»* присвячена огляду виробленої І. Франком стратегії розбудови й збагачення лексики української літературної мови. Зіставивши реєстр «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка, друковані джерела якого обмежені 1970 р., із словопоказчиком словника поетичних творів І. Франка, який почав публікуватися з 70-х років ХІХ ст., дослідник виявив понад 15 тисяч слів, не зафіксованих тодішніми найповнішими лексикографічними працями. Мовознавець стверджує, що це, власне, і є слова утворені або художньо реактуалізовані завдяки поетичній роботі І. Франка та його побратимів по перу. Проаналізувавши ці слова з погляду походження та їхньої дериваційної структури, вчений наголосив на необхідності подальшого ґрунтовного дослідження внеску І. Франка в розбудову лексичного складу української літературної мови.

До творчості І. Франка В.В. Грещук звернувся ще в кількох статтях, уміщених у наступному розділі *«Українська літературна мова у взаємодії з діалектами»*. Перша з них присвячена боротьбі Каменяра за єдність української літературної мови, за право письменника користуватися скарбами розмовного і діалектного мовлення для передачі автентичності мовлення персонажів, втілення місцевого колориту, досягнення більшої виразності, образності, гармонізації форми і змісту. У цій же статті мовознавець показав, як І. Франко маніфестовані ідеї втілював у життя. У наступній розвідці В.В. Грещук зіставив дві редакції повісті «Петрії і Довбушуки» й простежив особливості та характер внесених автором змін на всіх мовних рівнях. Більшість таких виправлень, стверджує В.В. Грещук, спрямована на свідому заміну передовсім регіональних різнорівневих мовних одиниць тими, які поширені в мові наддніпрянських письменників, а це дало підстави дослідникові констатувати, що теоретичні настанови І. Франка та його

мовна практика були єдино правильними, їхнє торжество показав подальший розвиток української літературної мови.

У цьому розділі є ще дві статті, які безсумнівно зацікавлять мовознавців: це розвідка про найменування головних уборів Прикарпаття та способи їхньої номінації і стаття про засади створення словника гуцульських лексичних діалектизмів.

У розділі **«Українська мова і сучасне суспільство»** вміщені розвідки про українську мову, її стан і перспективи, про мову як засіб консолідації суспільства, про рідну мову як засіб національної самоідентифікації та збереження культурної самобутності закордонного українства та ін., у яких В.В. Грещук виявив добру обізнаність зі станом функціонування української мови у минулому і тепер, у власній державі й за кордоном. Першодруки цих статей з'явилися близько десяти і більше років тому, однак їх і зараз можна використовувати в боротьбі за збереження загальнокультурного українського простору.

Багато уваги дослідник приділив вивченню історії української літературної мови, власне, внескові культурних діячів у її формування. Цьому присвячено розділ **«Галичина ХІХ ст.: мовна ситуація та формування літературної мови і граматичної думки»**. В.В. Грещук у статті **«Українська мова в Галичині кінця ХVІІ – початку ХІХ ст.»** показав, як у складних суспільно-політичних і правових умовах патріоти-українці дбали про престиж рідної мови, докладали всіх зусиль для зміцнення її соціального статусу, для формування літературної мови задовго до «Русалки Дністрової». Продовження цієї теми знаходимо в розвідці **«Проблема розвитку української літературної мови в Галичині середини ХІХ ст.»**, у якій дослідник докладно описав дискусії згаданого періоду щодо шляхів розвитку української літературної мови. І хоч ці дискусії, резюмує В.В. Грещук, завершилися наступом москвофільства з його мертвотним язичієм, бо *«не знайшлося на той час постаті, яка змогла б не тільки публіцистично протистояти москвофільству, а й дієво закріпити та розвинути здобутки в царині утвердження народної мови як літературної»* (с. 450), сама дискусія і аргументи на користь літературної мови на народній основі підготували добрий ґрунт для нової хвилі національно-культурного відродження 60-х рр. Перші паростки національно-культурного пробудження в Галичині на поч. ХІХ ст. пов'язані з постаттю І. Могильницького, діяльність якого в обороні прав рідної мови, у запровадженні її в навчальний процес, у підготовці навчальних посібників донедавна не була належно поцінована. Вагому спробу в цьому напрямку зробив проф. В.В. Грещук у згаданих статтях. І. Могильницький опублікував у 1915–1917 рр. низку підручників українською мовою. З погляду науково-педагогічного, стверджує дослідник, найвагомим доробком І. Могильницького були українознавчі лінгвістичні розвідки **«Грамматика Азыка славено-русского»** та **«Вѣдомѣсть о рускомъ языкѣ»**. Останній праці проф. В.В. Грещук присвятив окрему статтю, у якій стверджує, що ця праця *«розбудила зацікавленість вітчизняних і*

зарубіжних учених до проблем української мови в Галичині і Наддніпрянщині та започаткувала тривалий і складний процес визнання й захисту рідного слова» (с. 469). Дослідник докладно аналізує передумови появи згаданого твору І. Могильницького, показує, наскільки вдалося авторові виконати поставлене ним основне завдання: всебічно аргументувати висунуте положення про самостійність української мови, її рівноправність у колі слов'янських мов. Принагідно додамо, що ця праця стала приступною для сучасників саме завдяки зусиллям В.В. Грещука, який підготував її до друку, написав вступну статтю, впорядкував примітки та опублікував 2003 р., майже через століття після останнього видання.

Завершує розділ стаття «**”Малоруско-німецький словар” Є. Желехівського і С. Недільського в історії українсько-німецької лексикографії**». Оперуючи знаннями, почерпнутими з публікацій інших дослідників та архівних матеріалів, автор розповідає про многотрудний шлях словника від задуму до остаточного виконання, дає розгорнуту, глибоку фахову оцінку цьому, за оцінкою Б. Грінченка «коштовному здобуткові української лексикографії», який, попри деякі недоліки, донині не втратив свого пізнавального, лінгвістичного й культурологічного значення.

В останньому розділі рецензованої книжки вміщено статті про оборонців і дослідників української мови. Перша з них — про Яна Бодуена де Куртене, польського мовознавця, з іменем якого пов'язане становлення і розвиток лінгвістики в багатьох країнах слов'янського і неслов'янського світу, одного з найвидатніших фахівців у галузі загального й індоєвропейського мовознавства, який здійснив глибокий лінгвістичний аналіз характерних ознак української мови на тлі російської та й усіх слов'янських мов і на цій підставі не лише визнав українську мову самобутньою мовою, а й уважав її головною підставою для виділення українців із середовища інших народів, а відтак, підтримував український національний і державницький рух. *«Це був голос, — стверджує В.В. Грещук, — не лише мудрої, чесної, порядної, далекоглядної, а й відважної, сміливої людини, щоб у таких несприятливих умовах для українського національного руху захищати права українського народу на вільний духовний, культурний, політичний, нарешті, державницький розвиток»*. Про дослідження української мови Я. Бодуеном де Куртене йдеться й у наступній статті **«Внесок польських мовознавців ХХ ст. у розвиток лінгвістичної україністики»**. В.В. Грещук наголошує, що *«захист і підтримка української мови Бодуеном де Куртене, наукове зацікавлення нею, залучення українського мовного матеріалу до славістичних і загальнолінгвістичних студій послужили добрим прикладом і для інших польських мовознавців»* (с. 495). На підтвердження цих слів дослідник робить огляд праць цілої плеяди польських лінгвістів ХХ ст., які зробили помітний внесок у розвиток україністики, окреслює темарій їхніх зацікавлень, дає виважену оцінку наймасштабнішим дослідженням у галузі діалектології,

ономастики, міжмовних зв'язків і взаємовпливів, мовної інтерференції, історії української мови, лексикографії тощо. Хотілося б, аби В.В. Грещук продовжив роботу на цій ниві та уклав бібліографічний покажчик праць польських мовознавців, які досліджували українську мову.

Завершує останній розділ рецензованого збірника стаття «**Внесок Івана Ковалика в українське і слов'янське мовознавство**». Це не просто пеан своєму вчителю-наставнику, це докладний, ґрунтовний аналіз наукової спадщини видатного українського мовознавця: розвідок зі словотвору слов'янських (і найперше — української) мов, методологічних проблем лінгвістичного аналізу, методологічних засад дослідження наукових і технічних термінів, граматичної категоріології, категорійної граматики, лінгвостилістики, лексикографії, діалектології, історії мови, проблем загального мовознавства — всіх тих питань, яких торкалася творча думка Івана Ковалика.

Рецензований збірник вибраних праць В.В. Грещука не лише розкриває обшири його здобутків у різних галузях українського мовознавства. Продуктивні ідеї кожної з представлених у збірці праць знаного вченого в супрязі з їхнім програмним характером, а ще високою інформативністю та достовірністю результатів досліджень, неодмінно стануть у пригоді всім тим, хто дбає про розбудову лінгвоукраїністики, хто опікується удержавленням української мови.

Петро Білоусенко (м. Запоріжжя)

Petro Bilousenko (Zaporizhya)

SCIENTIFIC SPACIOUSNESS OF A WELL-KNOWN SCIENTIST

Book review on: V.V. Greshchuk. *Studiyi z ukrains'koho movoznavstva: Vybrani pratsi / Upor. R. Bachkur.* — Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2009. — 520 s.

Мовна мозаїка

ЯК ВСЕ-ТАКИ ПРАВИЛЬНО ПИСАТИ А ЛЯ?

Подібність до кого-, чого-небудь, стилізацію під когось чи щось в українській мові виражають прикметники *схожий, подібний*, порівняльні сполучники *наче, неначе, ніби, мов, мовби* й ін. та порівняльні прийменники *подібно до, на зразок, на взірець, на кшталт* тощо. Крім цих відомих засобів дехто використовує незвичне утворення **а ля**, що за своєю будовою копіює поєднання прийменника **а** та артикля **ля** у французькій мові. Воно має розмовне, переважно іронічне забарвлення. Але пишуть його досі неоднаково: або через дефіс, услід за деякими орфографічними та іншими словниками (Український орфографічний словник. — К., 2008 — С. 21; Словник українських прийменників. — Донецьк, 2007. — С. 23), або окремо, пор.: *Це потрібно групі, яка має на меті розбавити середовище, зробити схему а-ля* Кучма 2003–2004 роки (Газета по-українськи, 21.12.2010); *А в колекції з однойменної тканини були виготовлені і куртки, і светри, і комбінезони, і лосини. Червоні спідниці із чорною бахромою поверх а ля* Мулен Руж... (Україна молода, 13.10.2001). Писати **а ля** через дефіс в українській літературній мові немає підстав, бо це не складне слово. Воно є варваризмом, тобто сполукою французької мови, переданою літерами української мови. Саме тому його потрібно писати окремо.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2'276.6:61

РЕКОНСТРУКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ЛЕКСИКИ XVI–XVIII СТОЛІТЬ

Г. Дидик-Меуш. Українська медицина. Історія назв. — Львів, 2008. — 400 с.

За останні десятиліття значно розширилися напрацювання в царині історії української мови. Зокрема опубліковано низку пам'яток, що містять новий багатий мовний матеріал (Євсевієве Євангеліє 1283 року / Підгот. до вид Г. Арполенко, З. Козирєва, Г. Лиса, В. Німчук та ін. — К., 2001; Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / Підгот. І. П. Чепіга за участю Л. А. Гнатенко — К., 2001. — 669 с.; Гісторія... Г. Граб'янки / Упорядник В.М. Мойсієнко. Житомир, 2001. — 280 с.; Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Підгот. до вид.: А.М. Матвієнко, В.М. Мойсієнко. — Житомир, 2002. — 392 с.; Акти Житомирського гродського уряду: 1590 рік, 1635 рік / Підгот. до вид. В.М. Мойсієнко. — Житомир, 2004. — 251 с.; Литовська метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року / Підгот. В. Кравченко. — К., 2005.; Смотрицький Герасим. Ключ царства небесного / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В.В. Німчук. — Житомир, 2005. — 123 с.; Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / упорядники М. Крикун, О.П. Піддубняк. — Львів, 2008 тощо), видруковано монографії, у яких аналізовано різні системи української мови (*Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI — XVII ст. — Житомир, 2006. — 446 с.; Білоусенко П.І., Німчук В.В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина). — Запоріжжя; Ялта; Київ, 2009. 252 с.; Мякишев В. Язык литовского статута 1588 года. — Краков, 2008. — 718 с. та ін.), з'явилися праці, що незаангажовано відображають функціонування української мови в певні періоди (*Мозер М. Причинки до історії української мови. — Харків, 2008. — 832 с.; Гнатюк Л.П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції. —**

© В.М. ТИТАРЕНКО, 2011

К., 2010. — 446 с.), цінну інформацію отримали науковці з опублікуванням історичних словників (*Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV — XVIII ст. У 2-х книгах / Підг. до видання В.В. Німчук та Г.І. Лиса. — Київ-Нью-Йорк. — 2003.; Словник української мови XVI — I половини XVII ст. — Вип. 1–14. — Львів, 1994–2010 тощо). Серед цих праць чільне місце посідає монографія **Ганни Дидик-Меуш “Українська медицина. Історія назв”**, яка не випадково була написана у львівському науковому осередку справжніх поціновувачів і збирачів діалектних та історичних скарбів нашої мови.

Повноту й глибину рецензованої праці забезпечило використання понад 230 джерел. Важливо, що авторка не обмежилася вибіркою фактажу лише зі спеціальних джерел — травників та лікарських порадників. Як засвідчує робота, дослідниця ретельно простудіювала пам'ятки різних стилів та жанрів — об'єктом опису була ділова, полемічна, конфесійна, наукова література, яка походить із різних територій, що дозволило дослідниці розширити склад аналізованої групи лексики. Цінним у роботі є й те, що Г. Дидик-Меуш залучила рукописні пам'ятки та стародруки (Кролевецька ратушна книга, *Лькарство на оспалый оумысль чоловічый...*, *Перло многоцѣнное* та інші), матеріали картотек, які зберігаються у відділі української мови Інституту українознавства НАН України (м. Львів): картотеки “Історичного словника українського язика” за ред. Є. Тимченка і фундаментальної картотеки “Словника української мови XVI — I половини XVII ст.” Важливою базою монографії стали лексикографічні праці, діалектологічні студії.

Часові рамки опису дослідниця обрала XVI–XVIII ст. У цей період плідно розвиваються окремі стилі й жанри староукраїнської мови, урізноманітнюються вже наявні, з'являються травники й лікарські порадники, у яких зафіксовано значну кількість медичних назв. Рецензуючи роботу, можемо сказати, що обрані століття є для авторки лише відправним пунктом, оскільки хронологічні межі роботи набагато ширші: дослідження починається від пам'яток Київської Русі й закінчується аналізом лексем в сучасній українській мові. Авторка “перелопатила” величезну кількість діалектних та медичних словників. Зауважимо, що іноді нові джерела дають можливість внести певні поправки щодо хронології деяких найменувань медичної лексики. Зокрема, за нашими спостереженнями, лексема *шпиталь* функціонувала на декілька років раніше (1545 р.)¹, ніж їх виявила дослідниця: (1552 р.) (с. 24). Латинізм *докторъ* зі значенням ‘(учений) ступінь) доктор’ уживався в північноукраїнських текстах, зокрема овруцьких, із другої половини XV ст.²

¹ Ревізія Луцького замку // Литовська метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року / Підгот. В. Кравченко. — К., 2005. — С. 179.

² Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. У 2 тт. — К., 1977–1978. — Т. I. — С. 314.

Робота складається з передмови, чотирьох розділів, умовних скорочень, списку джерел, літератури та індексу використаних у монографії слів.

У першому розділі — “Українська медицина XVI–XVIII століть” — описано види медицини, поширені на українських землях у XVI–XVIII століттях: народна, монастирська, братська, військова, придворна, дипломована, цехова (це відображено в схемі (с. 43)). Дослідниця коротко зупинилась на характеристиці кожного виду. Зокрема, зазначила, що найважливіше місце в лікуванні людей посідала народна медицина — “невід’ємна частина української традиційно-побутової культури, у якій відображено світогляд народу, акумульовано його досвід і значення (у вужчому значенні — це комплекс рецептів і прийомів лікування, що склався в народному середовищі і передавався усно від покоління до покоління)” (с. 10).

Назви закладів, де лікували хворих, зважаючи на невелику кількість (*больница* й *шпиталь*), доцільно проаналізовано в цьому ж розділі.

Дослідниця на основі інтралінгвальних факторів поділила медичну лексику на три лексико-семантичні групи (назви осіб, які лікують хворих; загальні назви хвороби; назви конкретних хвороб) — вони й стали предметом трьох наступних розділів.

У другому розділі — “Назви осіб, які лікують хворих” — простежено функціонування в XVI–XVIII ст. найменувань аналізованої лексико-семантичної групи. Проведене дослідження засвідчило, що в XVI–XVII ст. функціонувала чимала кількість назв на позначення людей, які надавали медичну допомогу хворим: *баба*, *баля*, *волхв* // *влхв*, *вѣцокъ*, *вошебникъ*, *вошебница*, *чародѣй*, *чародѣйникъ*, *чаровникъ*, *чаровница*, *ворожка*, *ворожѣля*, *ворожбитъ*, *вражбитъ*, *ворожебникъ*, *шепотница*; *цѣлитель*, *врачъ* // *врачъ*, *лѣкаръ*, *лѣкарка*, *докторъ*, *докторка*, *докторчикъ*, *медикъ*, *цѣруликъ* // *целурикъ*, *целюрикъ*, *барверъ* // *балберъ* // *балверъ* // *балбѣръ* // *балвѣръ* // *барвѣръ* // *балвиръ*, *майстеръ* // *майсторъ*, *мистръ*. Як зазначає дослідниця, в основі цих найменувань лежить семантична опозиція ‘науковий’ — ‘народний’, ‘традиційний’ — ‘нетрадиційний’, ‘визнаний’ — ‘заборонений’, ‘фаховий’ — ‘аматорський’ (с. 45).

Лексеми, які, за словами авторки, позначають “умовно-узагальнене поняття “фізичного недомагання, погане самопочуття” (с. 99), проаналізовано в третьому розділі — “Загальні назви хвороби”. Дослідниця відзначила, що ця група є “досить чисельною. Лексеми, які її формують, мають спільне джерело походження — праслов’янську мову — і тривалу історію в писемній мові — загалом від XI ст. (окрім мадяризму *бетежь* // *бетюжь*)” (с. 133). Простеживши подальшу історію виявлених лексем цієї групи, дослідниця відзначила, що “лексико-семантична група “Загальні назви хвороби” за період свого становлення зазнала значних змін”: частина лексем зберігається лише в діалектах, частина перейшла до розряду розмовних; лексеми, які ста-

новили ядро системи, перемістилися на периферію (*болезнь*), а ті, які в досліджуваних пам'ятках уживалися спорадично, нині перебувають в активному вжитку (*хвороба*) (с. 135). Розділ супроводжують розлогі аргументовані висновки (с. 133–135).

Основу **четвертого розділу** – “**Загальні назви хвороб**”, – найбільшого за обсягом (с. 138–340), – становить лексико-семантична група “загальні назви хвороб”, яка включає низку лексико-семантичних підгруп: назви шкірних хвороб, назви венеричних хвороб, назви інфекційних хвороб, назви внутрішніх хвороб, назви хірургічних хвороб, назви нервово-психічних хвороб. На нашу думку, для кращого орієнтування ці підрозділи варто було б відобразити й у змісті книги.

Розділи II–IV побудовані однотипно: кожна лексема проаналізована окремо, у межах лексико-семантичної групи (підгрупи) слова розташовані за алфавітом. До всіх назв додано ілюстративний матеріал, який підтверджує виділене авторкою значення лексеми. Часто цитати наявні з різних стилів і жанрів та з пам'яток, що походять з різних територій. Текстові репрезентації матеріалу чітко паспортизовані. Майже до всіх лексем послідовно застосовано єдиний принцип аналізу. Щоправда, не зрозуміло, чому назви *немочь*, *немоць* проаналізовані разом, а *немоць* – окремо. Адже всі три найменування виступали на позначення загальної назви хвороби й мали спільний лексико-семантичний варіант ‘хвороба’, усі сягають одного й того ж праслов'янського етимона, але різними шляхами потрапили до староукраїнських текстів: перше питоме, інші – відповідно – походять зі старослов'янської та польської (← чеської) мов. Натомість подібні за походженням *бородавка* // *брадавка* // *бродавка*, *короста* // *крас-та* // *кроста* проаналізовано вже як *форми* в одній статті (с. 210–2214; 224–228). Зауважимо, що на подібні труднощі ми також натрапляли, коли аналізували запозичення в північноукраїнських текстах: чи такі випадки вважати лексичним запозиченням і аналізувати як лексеми чи фонетичним запозиченням і розглядати як фонетичний варіант (форму)³.

Монографія насичена цікавим аналізом фактичного матеріалу, авторка ґрунтовно проаналізувала кожне слово в усіх його можливих фонетичних, семантичних варіантах та словоформах. Простудіювавши велику кількість джерел, дослідниця до більшості аналізованих слів подала перші писемні згадки в пам'ятках, відзначила активність уживання лексем в аналізованій період, виявила, у яких стилях та на якій території були поширені ті чи ті медичні назви. До того ж, Ганна Дидик-Меуш простежила подальшу долю найменувань досліджуваної тематичної групи, її роль у розвитку сучасної сис-

³ *Титаренко В.* Польський вплив на фонетичну систему ділової мови XVI–XVII ст. (На матеріалі актових книг північноукраїнського ареалу) // *Лінгвістичні студії: Зб. наук. пр. / Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького.* – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – С. 134–139.

теми медичної номенклатури. Зокрема в роботі до кожної лексеми відзначено, функціонує номен в українській мові (діалектах, літературній) чи вийшов з активного вжитку й коли. Цінним матеріалом у цьому плані були словники З. Кузеля та Я. Рудницького, П. Білецького-Носенка, Є. Желехівського та С. Недільського, Б. Грінченка, І. Срезневського, сучасні медичні словники тощо. Дослідниця, характеризуючи лексеми, наводить спільнослов'янські паралелі, діалектні відповідники.

Важливо, що в роботі подано різні фонетичні, орфографічні варіанти найменувань (*барверь // балберь // балверь // балбѣрь // балвѣрь // барвѣрь // балвирь, джума // дзума, пархи // парши* тощо), на всі виявлені форми наведено ілюстративний матеріал.

Найглибше й найскрупульозніше проаналізовано виявлені назви на лексико-семантичному рівні. Ілюстративний матеріал чітко розподілено за групами. Дослідниці вдалося виявити найтонші семантичні відтінки лексем. Авторка в роботі відзначила, що частина виявлених слів була багатозначною. Кожне значення підкріплено надійним ілюстративним матеріалом, часто з різних джерел. Дослідниця подала схему, за якою, на її думку, розвивалася значеннева структура більшості загальних назв (с. 134). В окремих словах вдалося простежити час розширення їх полісемічної структури (с. 117, 124). Такий матеріал є цінним, оскільки висвітлює семантичну розгалуженість слова, граматичну форму, нові словотвірні та орфографічні варіанти.

Ганна Дидик-Меуш, проаналізувавши парадигматичні відношення досліджуваної лексики, виявила синонімічні та родо-видові зв'язки, паронімію, антонімічні пари, стійкі вислови (фразеологізми), до складу яких входять медичні назви тощо. Гіперо-гіпонімічні відношення, наявні в обраній тематичній групі, дали підстави дослідниці зробити висновок про те, що “загальні назви хвороби є родовими щодо лексем ЛСГ “Назви конкретних захворювань”, які виступають їхніми видовими корелятами” (с. 135).

У багатьох випадках прокоментовано фонетичні процеси, проаналізовано словотвірні особливості обраної групи слів, зокрема авторка зазначає, якого походження та чи та лексема (девербативного, від прикметників...), чи має вона похідні утворення, подано словотвірні варіанти тощо.

У роботі об'єктивно викладено матеріал, свідченням є вказівки на джерела повідомлення, іноді навіть не одне. Якщо з чимось дослідниця не погоджується або має власний погляд, то в роботі про це коректно, не нав'язливо зазначається (*на нашу думку, на наш погляд...*).

У текст монографії органічно вплетено екстралінгвістичну інформацію: про побудову й утримання шпиталів (с. 25–26), про історію появи цехів (с. 28), виникнення братств (с. 32–33), різноманітні етнографічні матеріали (с. 10, 12, 46, 64) тощо.

Окремий матеріал узагальнено в схемах і таблицях: “Формули-словосполучення на позначення антонімічних понять” (с. 136–137),

“Найпродуктивніші словотвірні моделі українських медичних назв” (с. 338–339). У таблиці (с. 100) схематично відображено лексико-семантичні групи та ряди, які виділила дослідниця в медичній групі лексики.

Для кращої орієнтації читача доцільно укладено покажчик виявлених слів із зазначенням сторінок, на яких здійснено їх аналіз (с. 385–398). Важливо, що авторка в ньому подала всі студійовані в монографії назви та їх варіанти (графічні, фонетичні, словотвірні).

Робота написана доступною науковою мовою, думки викладені логічно, висновки аргументовані, текст монографії ретельно вичитаний. Список літератури налічує більше 220 позицій. Цінну інформацію дослідниця знаходила в працях не лише вітчизняних науковців, а й зарубіжних.

Отже, Ганна Дидик-Меуш, як засвідчила аналізована праця, у мовознавчий обіг увела новий фактологічний матеріал, науково його інтерпретувала, показала особливості формування системи наукової медичної термінології в українській мові. Рецензована монографія, безсумнівно, є актуальною для мовознавства, а зібраний фактаж та результати роботи можуть бути використані не лише в лінгвістиці та методиці мови (викладання спецкурсів, укладання словників, написання монографій тощо), а й у медичній галузі та зацікавити широке коло читачів.

Валентина Титаренко (м. Житомир)

Valentina Titarenko (Zhytomyr)

RECONSTRUCTION OF UKRAINIAN MEDICAL VOCABULARY XVI – XVIII CENTURIES

Book review on: *G. Dydyk-Meush. Ukrayins'ka medytsyna. Istoria nazv. – Lviv, 2008. – 400 s. (Ukrainian medicine. The history of termes).*

УДК 049.3 + 811.161.2:81'282.2.82...А/Я1/7.01

КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ДІАЛЕКТІВ У МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис [Текст] / Василь Грещук, Валентина Грещук. — Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. — 309 с.

Укrajнська літературна мова розвинулася й продовжує розвиватися на ґрунті мови народної, перебуваючи у взаємозв'язках з говорами, які постають основою української літературної мови на всіх її структурних рівнях.

Актуальним напрямом сучасного мовознавства залишається проблема взаємодії літературної мови і діалектів. Важливим, зокрема, є вивчення питання про взаємодію діалектних і літературних елементів на матеріалі текстів художніх творів, оскільки стиль художньої літератури має здатність надовго затримувати і навіть активізувати в собі позалітературні мовні елементи, використовувати зі стилістичною метою ті мовні явища, що згодом можуть стати літературною нормою. Різні мовно-структурні рівні говірок південно-західного наріччя були і є об'єктом дослідження багатьох українських мовознавців (К.Ф. Герман, П.Ю. Гриценко, Ф.Т. Жилко, Б.В. Кобилянський, І.Г. Матвіяс, В.В. Німчук, І.З. Петличний, М.Ф. Станівський, П.Є. Ткачук та ін.), але комплексного дослідження використання цих діалектів, їх фонетичних, граматичних, лексико-семантичних, фразеологічних рис у мові української художньої літератури досі не було. У своїй монографії **“Південно-західні діалекти в українській художній мові”** В.В. Грещук та Вал. В. Грещук поставили завдання висвітлити використання гуцульського, покутського, бойківського та лемківського діалектів південно-західного наріччя української мови в мові української художньої літератури XIX–XX ст.

© Б.О. КОВАЛЕНКО, 2011

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2011, № 1

125

У вступі до монографії автори стисло обґрунтували вибір теми та актуальність її дослідження.

Основна частина рецензованої праці складається з двох основних розділів, кожен з яких своєю чергою поділяється на підрозділи та параграфи.

Найбільшим за обсягом і найголовнішим за значенням є, безперечно, перший розділ **“Гуцульський говір в українській художній мові ХІХ — першій половині ХХ ст.”** (с. 7–231), оскільки цей говір як один із найколеритніших у південно-західному наріччі має чимало архаїчних мовних рис.

У параграфі **“Дослідження гуцульського говору у його взаємодії з українською художньою мовою”** першого підрозділу **“Початковий етап використання гуцульського говору в українській художній літературі”** дослідники зазначають, що вивчення гуцульських говірок із погляду використання їх у мові художньої літератури започаткував ще І. Франко. Мовознавці скрупульозно аналізують лінгвістичні праці — від невеликих наукових розвідок І.З. Петличного, М.Ф. Станівського, М.П. Лесюка, І. Ціхоцького до дисертаційних та монографічних досліджень Ф.Т. Жилка й Б.В. Кобилянського. На думку авторів, активізації вивчення використання гуцульського говору в українській художній мові сприяла Всеукраїнська наукова конференція **“Гуцульський діалект у мові писемних пам’яток і художньої літератури”** (Коломия, 2008).

Параграфи другий та третій цього ж розділу присвячені висвітленню використання гуцульського говору, їх фонетичних, морфологічних, лексико-семантичних, фразеологічних рис, у художніх творах Ю. Федьковича та М. Павлика. Зокрема Василь та Валентина Грещуки підкреслюють, що наявність значної кількості різноманітних гуцульських діалектних форм у мові художніх творів Ю. Федьковича — це наслідок розвитку української літературної мови на західноукраїнських землях у 60-і — 80-і роки ХІХ ст. з її неунормованістю, неусталеністю, правописними хитаннями, неопрацьованістю художнього словника. За таких умов, на думку дослідників, гуцульські діалектні елементи вільно потрапляли через авторів-носіїв гуцульського говору і добрих знавців гуцульської уснопоетичної творчості у мовну канву художніх творів, тому часом важко або й неможливо розрізнити свідоме, цілеспрямоване і несвідоме, випадкове, мимовільне вживання гуцульських діалектних одиниць. Мова художніх творів М. Павлика, який у використанні гуцульського говору близький до Ю. Федьковича, теж є зразком західноукраїнського варіанта тогочасної літературної мови, який містить значну кількість гуцульських діалектних рис. Однак, мова повістей М. Павлика, як зазначають автори монографії, чіткіше маніфестує різницю щодо використання гуцульських діалектних рис у авторській мові та мові персонажів.

У другому підрозділі **“Гуцульський говір у мові української художньої літератури початку І половини ХХ ст.”** проаналізовано

використання гуцульських діалектних рис в оповіданнях І. Франка і Д. Харов'юка, новелах Марка Черемшини, у творах А. Крушельницького та М. Козоріса.

Особливо цінним, на нашу думку, є те, що автори не залишили поза увагою й використання гуцулізмів у художній мові наддніпрянських письменників – М. Коцюбинського та Г. Хоткевича. Дослідники зазначають, що мова персонажів “Тіні забутих предків” стилізована під гуцульський говір, однак вона відбиває не всі, а найхарактерніші різномірні діалектні риси, що виступають репрезентантами гуцульськості. У авторській мові в описах господарського укладу гуцулів, їхніх обрядів, природи використано гуцульські лексичні діалектизми. Таке використання гуцульського говору не переобтяжує його сприймання. Г. Хоткевич, як підкреслюють автори монографії, у художніх творах на гуцульську тематику, стилізуючи мову персонажів, прагнув до повноти передачі усіх діалектних особливостей, однак така мовна практика, попри більшу достовірність відтворення народної мови своїх героїв, ускладнює сприймання художнього тексту.

Цінним є й аналіз особливого типу використання гуцульського говору – у ролі літературної мови, який мовознавці здійснили у третьому підрозділі першого розділу монографії. Для аналізу дослідники залучили тексти новел маловідомого письменника Онуфрія Манчука та тексти оповідань письменника, громадського і культурного діяча П. Шекерика-Доникова, які послідовно використовують гуцульський говір і у мові автора, і у мові персонажів. Автори рецензованої праці доходять висновку, що до мови цих творів не застосовні поняття “стилізація під гуцульський говір”, “імітація гуцульського говору”, оскільки в них функцію літературної мови перебирає на себе гуцульський діалект, а отже немає, як у інших творах на гуцульську тематику, опозиції “літературне – діалектне”. З цієї ж причини, вважають Василь та Валентина Грещуки, до художньої мови О. Манчука, П. Шекерика-Доникова не застосовне поняття “діалектизм” як стилістична категорія.

У четвертому підрозділі **“Особливості використання та функції гуцульських діалектних елементів у мові української художньої літератури”** дослідники, констатують, що, залежно від ступеня насиченості гуцульськими діалектними одиницями мови художнього твору, їх різновидів, вживання їх у авторській мові та мові персонажів, виділяють чотири типи літературно-діалектної взаємодії. Кожний із цих типів, підкреслюють мовознавці, характеризується неоднорідністю за ступенем насиченості мови діалектизмами, за їх природою та за послідовністю їх застосування. До першого типу, який характеризується окремими вкрапленнями діалектизмів у літературну мову твору, автори книги віднесли мову оповідань І. Франка на гуцульську тематику та мову повістей “Рубають ліс” А. Крушельницького і “Чорногора говорить” М. Козоріса. Другий тип взаємодії гуцульського говору й літературної мови ілюструють “Тіні забутих предків” М. Коцюбинського й художні твори Г. Хоткевича. Типовим зразком третього типу взаємодії літературної мови і гу-

цульського діалекту дослідники вважають твори Марка Черемшини і Д. Харов'юка, що писані західноукраїнським різновидом літературної мови. До цього ж типу, але з деякими застереженнями, автори монографії зараховують твори Ю. Федьковича та М. Павлика. Особливий тип використання гуцульського говору в мові художньої літератури, як зазначають В. Грещук і Вал. Грещук, становить художня мова таких письменників, як О. Манчук і П. Шекерик-Доників.

У цьому ж підрозділі визначено художні функції гуцульських діалектизмів у белетристичних текстах. Проаналізувавши мову досліджуваних художніх творів автори монографії вважають, що гуцульський говір, його елементи виконують важливі художні функції, пов'язані з образотворенням, індивідуалізацією персонажів, адекватним відображенням характерів, подій, ландшафту тощо, створенням місцевого колориту, пізнанням духовної і матеріальної культури гуцулів, етнографічною ідентифікацією героїв твору.

Другий розділ **“Покутський, бойківський і лемківський діалекти в мові української літератури”** менший за обсягом (с. 232–289), але дуже важливий за науковим значенням, оскільки у ньому дослідники проаналізували мову новел В. Стефаніка, провівши гуцульсько-покутські діалектні паралелі в мові його творів. Не залишили поза увагою мовознавці й ранні, як прозові, так і поетичні твори І. Франка, у яких відбиті основні риси бойківського говору, рідного для письменника. Ретельно проаналізували автори монографії мову першої та другої редакції повісті “Петрії і Добвущуки” і дійшли висновку, що І. Франко зробив великий внесок у зближенні західноукраїнського і наддніпрянського варіантів літературної мови, формуванні єдиної української літературної мови. У цьому ж розділі В. Грещук і Вал. Грещук зупинилися на особливостях використання лемківської говірки в мові трилогії Д. Бедзика “Украдені гори”, зазначивши, що трилогія написана українською літературною мовою, але мову персонажів-лемків письменник стилізує під лемківську говірку.

Загалом же нарис В. В. Грещука і Вал. В. Грещук **“Південно-західні діалекти в українській художній мові”** — цінний здобуток української лінгвістичної науки. Зібраний і проаналізований матеріал може бути використаний у процесі створення узагальнювальних праць з історії української літературної мови, української діалектології та стилістики української мови, для підготовки відповідних курсів вищої школи чи їх розділів, під час читання спецкурсів і спецсемінарів, присвячених взаємодії української літературної мови і говорів, при написанні навчальних підручників з історії української літературної мови, української діалектології та стилістики, у процесі створення академічного курсу української літератури. Результати дослідження можна використовувати й в лексикографічній практиці, зокрема при укладанні словників окремих говорів південно-західного наріччя.

Борис Коваленко (м. Кам'янець-Подільський)

Borys Kovalenko (Kamyanets'-Podil's'kyi)

COMPREHENSIVE INVESTIGATION OF THE DIALECTS USING
IN THE UKRAINIAN BELLES-LETTRES LANGUAGE

Book review on: *Greshchuk V. Pivdenno-zachidni dialekty v ukrains'kiy chudozhniy movi. Narys [Text] / Vasyl' Greshchuk, Valentyna Greshchuk. — Ivano-Frankivs'k: Vydavnytstvo Prykarpats'koho natsional'noho universytetu imeny Vasylya Stefanyka, 2010. — 309 s.*

Мовна мозаїка

ЧОМУ ВСЕ ЛИШЕ ОБРУШУЄТЬСЯ?!

В українській мові помітне дедалі ширше вживання дієслів *обрушуватися*, *обрушитися* замість тих, які природніше передають значення великого руйнування, осування, обвалювання, падіння, а також навальний наступ, безпідставне звинувачування тощо, пор.: *обрушився будинок*, *обрушилася стеля*, *обрушився берег*, *торнадо обрушився на узбережжя Іспанії*, *руські воїни обрушилися на загарбників*, *шквал крутійства*, *ошуканства обрушився на українське суспільство*, *опоненти всіма силами обрушуються на колишній СРСР* та ін. Кожне із названих вживань цих дієслів має свій точніший відповідник, пор.: **обрушився будинок** – **розвалився (впав) будинок**; **обрушилася стеля** – **впала стеля**; **обрушився берег** – **обвалився берег**; **торнадо обрушився на узбережжя Іспанії** – **торнадо налетів на узбережжя Іспанії**; **руські воїни обрушилися на загарбників** – **руські воїни дали відсіч загарбникам**; **шквал крутійства, ошуканства обрушився на українське суспільство** – **шквал крутійства, ошуканства звалився на українське суспільство**; **опоненти всіма силами обрушуються на колишній СРСР** – **опоненти звинувачують у всьому колишній СРСР**.

Отже, уникнути одноманітності можна, якщо дієслова *обрушуватися*, *обрушитися* замінити органічнішими для української мови дієсловами з відповідними значеннями.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2

ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЙ, ЗАТВЕРДЖЕНІ НАУКОВОЮ РАДОЮ «УКРАЇНСЬКА МОВА»

Протягом 2009–2010 років продовжувала роботу Наукова рада «Українська мова» при Інституті української мови НАН України. За зазначений період відбулося 10 її робочих засідань, із яких одне виїзне (Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди). 5 листопада 2010 року в Інституті української мови НАН України проведено Пленум Наукової ради на тему «Українська мова в Україні: перспективи і сьогодення»¹. У процесі роботи Ради затверджено: **2009 рік** — **73** дисертації, з них — **5** докторських; **2010 рік** — **56** дисертацій, з них — **3** докторських.

ДОКТОРСЬКІ ДИСЕРТАЦІЇ

2009 рік

1. **Ясакова Н.Ю.** Категорія персональності в українській літературній мові. (Національний авіаційний університет, м. Київ).
2. **Леснова В.В.** Категорія оцінки в українському діалектному мовленні. (Луганський національний університет імені Т. Г. Шевченка)
3. **Куцак Г.М.** Похідні одиниці в ономасіологічному аспекті. (Слов'янський державний педагогічний університет)
4. **Барчук В.М.** Категорія темпоральності в сучасній українській мові. (Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника)
5. **Марінов В.В.** Співвідношення граматичних значень і форм в морфологічних категоріях іменника. (Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди)

¹ Див. «Українська мова». — 2010. — № 4. — С. 107 — 115.

2010 рік

6. **Бондаренко А.І.** Темпоральний світ у поетичній мові ХХ століття. (Ніжинський державний педагогічний університет імені М. Гоголя)
7. **Попова І.С.** Типологія категорій синтаксису української літературної мови. (Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара)
8. **Ніколаєнко І.О.** Діалектно-етнографічна складова в трансформації українського художнього дискурсу кінця ХХ – початку ХХІ століття. (Луганський національний університет імені Т.Г. Шевченка)

КАНДИДАТСЬКІ ДИСЕРТАЦІЇ

2009 рік

1. **Мізіна О.І.** Нульсуфіксальні прикметникові деривати: семантичний і функціонально-стильовий аспекти. (Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди)
2. **Безноса А.П.** Граматичні індикатори вираження ввічливості в українській мові. (Полтавський державний педагогічний університет імені В. Короленка)
3. **Коваль Т.Л.** Засоби експресивізації українського газетного дискурсу початку ХХІ століття. (Херсонський державний університет)
4. **Бондар О.О.** Співвідношення синтетизму й аналітизму у формально-синтаксичній структурі простого речення української мови. (Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського)
5. **Весельська Г.С.** Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ століття. (Житомирський державний університет імені І. Франка)
6. **Якубовська О.Я.** Структура і семантика словотвірних гнізд з вершинами на позначення кількості. (Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника)
7. **Романюк І.В.** Діалог творчості в оповідному тексті: структурно – семантичні та стилістичні функції. (Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського)
8. **Лось О.А.** Прагмалінгвістичні чинники мовної організації агітаційного повідомлення в політичному дискурсі. (Кримський гуманітарний університет)
9. **Рязанцева М.В.** Ойконімія Дніпропетровщини. (Національний університет «Києво-Могилянська академія»)
10. **Бицько Н.І.** Мікрогідронімія Тернопільщини. (Буковинський державний медичний університет імені В. Стефаника)
11. **Вебер Н.В.** Мікроойконімія Івано-Франківщини. (Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника)

12. **Ишаков А.Є.** Історія колоративів в українській мові. (Криворізький державний педагогічний університет)
13. **Потапчук Н.М.** Народна географічна термінологія в західноподільських говірках. (Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка)
14. **Таванець Н.В.** Лексика української епістолярії кінця ХІХ – початку ХХ століття. (Національний університет «Києво-Могилянська академія»)
15. **Рябокінь Н.О.** Комунікативно-прагматичний і структурно-семантичний потенціал мовленнєвих актів позитивної і негативної позиції. (Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка)
16. **Руснак Ю.М.** Лексика родинних обрядів у буковинському діалекті. (Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича)
17. **Вакульчук С.П.** Динаміка українських наддністрянських говірок у межиріччі Дністра і Стрини. (Інститут української мови НАН України)
18. **Бачкур І.О.** Суфіксальний словотвір іменників у гуцульському діалекті. (Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника)
19. **Біленька Н.М.** Вербалізація обрядової і побутової поведінки в поліських говірках. (Житомирський державний університет імені І. Франка)
20. **Полинчук Т.Ю.** Лексика обрядів зимового циклу в середньополіському діалекті. (Житомирський державний університет імені І. Франка)
21. **Скрильнікова Л.М.** Демоніміка у середньополіському діалекті. (Житомирський державний університет імені І. Франка)
22. **Швидка А.В.** Семантико-синтаксична сфера інфінітива в українській літературній мові. (Слов'янський державний педагогічний університет)
23. **Гудима Н.В.** Семантика та стилістичні функції запозичень у мові української постмодерністської прози. (Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка)
24. **Зенцова С.О.** Мовна картина світу в західноукраїнській жіночій прозі кінця ХІХ – першої половини ХХ століття. (Слов'янський державний педагогічний університет)
25. **Степаненко О.П.** Полісемічна лексика в структурі українського поетичного тексту. (Національний університет «Києво-Могилянська академія»)
26. **Панасенко Т.А.** Комунікативно-прагматичний потенціал українських загадок. (Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського)
27. **Андрухова Т.А.** Синтаксис художньої прози Уласа Самчука. (Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка)

28. **Сбітнева І.М.** Лінгвостилістичні особливості українських перекладів Біблії у ХХ столітті. (Слов'янський державний педагогічний університет)
29. **Судденко М.С.** Структура нових афоризмів літературного походження в українській мові. (Ніжинський державний педагогічний університет імені М. Гоголя)
30. **Дзюман Н.П.** Семантико-синтаксична сфера займенника в сучасній українській літературній мові. (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова)
31. **Ріпек Р.Л.** Семантико – стилістичні домінанти в українській поезії кінця ХХ – початку ХХІ століття. (Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника)
32. **Сімонова В.Ю.** Семантико-синтаксичні сфери порівняльних сполучників в українській мові. (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова)
33. **Стойкова Г.Г.** Реалізація державної мовної політики на півдні України в кінці ХХ – на початку ХХІ століття. (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова)
34. **Шульська Н.М.** Прізвиська жителів Західного Полісся. (Волинський національний університет імені Лесі Українки)
35. **Піддубна В. В.** Полонізми в українській літературній мові 20 – 30-х рр. ХХ століття. (Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди)
36. **Волошинова Н.О.** Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнослобожанських говірках. (Луганський національний університет імені Т. Г. Шевченка)
37. **Берегеч В.Г.** Мовна картина світу гуцула другої половини ХІХ століття. (Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича)
38. **Железняк Н.М.** Вербалізація українського національного характеру в різностильових текстах кінця ХХ – початку ХХІ століття. (Національна академія управління)
39. **Сіроштан Т.В.** Формування словотвірної поміпа loci в новій українській мові кінця ХVІІ – початку ХХІ століття. (Запорізький національний університет)
40. **Бабич Т.В.** Семантичні перетворення слів у поетичному тексті. (Кіровоградський національний технічний університет).
41. **Кость І.Я.** Вербалізація емоційного стану людини в українському прозовому тексті. (Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка)
42. **Корікова Н.М.** Відбиття лінгвістичних дискусій 20–30-х років ХХ століття в українській художній літературі. (Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди)
43. **Тулузанова О.Г.** Лексика української постмодерністської прози на тлі норми 30–80-х років ХХ століття. (Національний університет «Києво-Могилянська академія»)

44. **Калачик І.В.** Структурно-текстові параметри українського хи-
мерного роману. (Тернопільський національний педагогічний
університет імені В. Гнатюка)
45. **Дакі О.А.** Ботанічна лексика в українських говірках межиріччя
Дністра і Дунаю. (Ізмаїльський державний гуманітарний універ-
ситет)
46. **Воробець О.Д.** Прийменниково-субстантивний комплекс у се-
мантико-синтаксичній структурі речення. (Прикарпатський
національний університет імені В. Стефаника)
47. **Фесенко Т.М.** Семантико-синтаксичні сфери сполучників і при-
йменників в українській літературній мові. (Ніжинський дер-
жавний університет імені М. Гоголя)
48. **Костенко В.О.** Функціонально-семантична категорія кумуля-
тивності в українській мові. (Національний педагогічний універ-
ситет імені М.П. Драгоманова)
49. **Шляхта О.В.** Нормування і кодифікування української мате-
матичної термінології в добу українізації. (Національний уні-
верситет «Києво-Могилянська академія»)
50. **Яницька Н.Р.** Мікротопонімія центральних та східних районів
Львівської області. (Львівський національний університет імені
І. Франка)
51. **Власюк В.В.** Лексико-семантичне поле “*запах*” в сучасній ук-
раїнській прозі. (Кам’янець-Подільський національний універси-
тет імені І. Огієнка)
52. **Шрамко Р.Р.** Ізофункціональні парадигми в системі предикатів
стану в українській мові. (Полтавський державний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка).
53. **Дашинська Л.Л.** Морфологічна парадигматика українських
ойконімів. (Кіровоградський державний педагогічний універси-
тет імені В. Винниченка)
54. **Шульга Д.О.** Іншомовні слова в письменницькому епістолярії
20–50-х років ХХ століття. (Кіровоградський державний педаго-
гічний університет імені В. Винниченка)
55. **Ковтун Н.В.** Бінарна опозиція щастя / нещастя в українській
мові. (Національний педагогічний університет імені М.П. Драго-
манова)
56. **Санівська Е.В.** Заголовки в українськомовному газетному дис-
курсі. (Вінницький державний аграрний університет)
57. **Лисиченко Т.Ю.** Динаміка метафори в ідіолекті М.Т. Рильсько-
го. (Харківський національний педагогічний університет імені
Г.С. Сковороди)
58. **Терещенко Л.В.** Ономастикон української байки XVII–XIX сто-
літь. (Хмельницький національний університет)
59. **Тивонюк-Зовхімчук Т.В.** Номінація простору в українській
народній пісні. (Волинський національний університет імені
Л. Українки)

60. **Стахова В.Г.** Фраземіка в українському теле- і радіодискурсі. (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова)
61. **Свентух Я.С.** Атрибутивна транспозиція локативів в українській мові. (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова)
62. **Макарець Ю.С.** Перифразові номінації в українській публіцистиці початку ХХІ століття. (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова)
63. **Козубенко К.В.** Конструкції спонукальної модальності в сучасному українському політичному дискурсі. (Національний авіаційний університет)
64. **Мочалова Н.С.** Співвідношення активних і пасивних конструкцій в українській науковій мові початку ХХІ століття. (Національний авіаційний університет)
65. **Лужецька О.Б.** Мікротопонімія Південно-Західного Опілля. (Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка)
66. **Бондаренко О.В.** Інфраструктура простого речення в сучасній українській літературній мові. (Волинський національний університет імені Л. Українки)
67. **Найрулін А.О.** Культурно-історичний та прагмалінгвальний компоненти в письменницькому епістолярії початку ХХ століття. (Луганський національний університет імені Т.Г. Шевченка)

2010 рік

1. **Павлова І.А.** Числівник у художньому тексті поетів-шістдесятників: структура, семантика, функції. (Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди)
2. **Зеленько В.В.** Мова драматичних творів Лесі Українки: лексико-семантичний і когнітивно-культурологічний аспекти. (Національний авіаційний університет)
3. **Кравченко Ю.Є.** Синтаксис українського драматургічного тексту. (Херсонський державний університет)
4. **Вітрук Н.Л.** Односкладні іменні речення в сучасній українській літературній мові: структура і функціонування. (Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича).
5. **Мірошниченко М.І.** Nomina agentis у сучасній українській літературній мові: структура, динаміка. (Одеський національний морський університет)
6. **Мислива-Бунько І.Я.** Складні слова в мові сучасної української преси: структура та стилістичні функції. (Волинський національний університет імені Л. Українки)
7. **Продан Ю.П.** Терміни-фразеологізми в українській термінографії. (Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка)

8. **Шеремет І.О.** Синтагматика дієслів в українських текстах кінця XIX – початку XX століття. (Волинський національний університет імені Л. Українки)
9. **Голоцуква Ю.О.** Формально-граматичні типи та функціонування результативних конструкцій в українській мові. (Донецький національний університет)
10. **Панкова М.В.** Структура та функційно-семантична парадигматика форм категорії питальності в українській мові. (Донецький національний університет)
11. **Станіславська Л.В.** Семантична типологія обов'язкових адвербіальних синтаксем в сучасній українській літературній мові. (Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка)
12. **Шановал К.М.** Прийменниково-відмінкові форми просторової семантики на тлі первинних локативних прийменників. (Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка)
13. **Дорогович Н.О.** Мовна експресія в художніх текстах українського резистансу 40–50-х років XX століття. (Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника)
14. **Стрелець І.В.** Комунікативна детермінованість особової семантики у зверненому мовленні українців. (Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича)
15. **Данилюк І.В.** Концепт “СМІХ” в українському художньому дискурсі початку XXI століття. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)
16. **Григоренко М.В.** Рецепція англійзмів у суспільно-політичній лексиці української мови. (Одеський національний університет імені І. І. Мечникова)
17. **Кушмет М.С.** Сільськогосподарська лексика українських східностепових говірок. (Донецький національний університет)
18. **Брацун О.І.** Синтаксис крилатих висловів в українській художній мові XIX–XX століть (Запорізький національний технічний університет)
19. **Алексеева С.Г.** Сурядність у простому ускладненому реченні сучасної української літературної мови. (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова)
20. **Качан Л.В.** Концепт “ЧАС” в українській мовній картині світу. (Запорізький національний університет).
21. **Величко Г.Г.** Паралінгвальні фразеологізми в українській етнокультурі. (Криворізький державний педагогічний університет)
22. **Литовченко І.О.** Динамічні процеси у військовій лексиці української мови (назви зброї, амуніції, споруд). (Криворізький державний педагогічний університет)
23. **Мислива Т.А.** Лексико-фразеологічна параметризація жіночої прози 90-х років XX – початку XXI століття (на матеріалі

- прозових творів С. Майданської, Т. Зарівної, М. Матіос, Є. Кононенко). (Національний авіаційний університет)
24. *Глуховцева І.Я.* Динаміка української фразеології кінця ХХ — початку ХХІ століття: тенденції розвитку. (Луганський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка)
 25. *Самоєнко О.О.* Словотвірна структура іменників *pluralia tantum* в українській мові ХІ–ХVІІ століть. (Кримський гуманітарний університет)
 26. *Солодка С.С.* Формування і структура лексики сільського будівництва і житла в історії української мови. (Луганський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка)
 27. *Соломахін А.Ф.* Становлення астрономічної лексики в українській мові. (Херсонський державний університет)
 28. *Дубинець З.О.* Евфемізми сучасної української мови. (Кримський гуманітарний університет)
 29. *Юрченко Н.В.* Засоби реалізації категорії часового порядку в структурі речення. (Херсонський державний університет)
 30. *Іншакова І.Є.* Формування одоративної лексики в українській мові. (Криворізький державний педагогічний університет)
 31. *Кабиш М.Ю.* Звукопис в українській поезії першої половини ХХ століття: семантика, функції. (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова)
 32. *Мельник С.М.* Функціонально-семантичний потенціал експресивної лексики в українській прозі кінця ХІХ — початку ХХІ століття. (Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського)
 33. *Радомська С.П.* Українська мова острозьких стародруків кінця ХVІ — початку ХVІІ століття. (Житомирський державний педагогічний університет імені І. Я. Франка)
 34. *Шевченко І.Г.* Сакралізація значення слова в українській мові. (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)
 35. *Назаренко О.М.* Реалізація категорії діалогічності в сучасному українському дискурсі. (Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського)
 36. *Нередкова С.С.* Українське мовлення соціуму Луганська. (Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля)
 37. *Козіна Ю.В.* Історія категорії істоти-неістоти в українській мові. (Кримський гуманітарний університет)
 38. *Цвіркун О.М.* Історія української термінології іконопису. (Вінницький національний технічний університет)
 39. *Шеремета В.М.* Національно-культурні стереотипи мовообразу жінки в українських народних піснях. (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова)
 40. *Кучанська І.С.* Лексична і фразеологічна система в ідіолекті О.П. Довженка. (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова)

41. **Туркевич О.В.** Еволюція термінологіки методики викладання української мови як іноземної. (Львівський національний університет імені І.Я. Франка)
42. **Дереви́яко Л.І.** Кореляція первинних і вторинних прийменників у структурі семантико-синтаксичних відношень. (Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка)
43. **Шевчук Н.П.** Граматична організація об'єктного компонента в українській літературній мові. (Волинський національний університет імені В.Г. Короленка)
44. **Огар А.О.** Вербалізація концептів *земля і небо* в українському поетичному дискурсі в українському поетичному дискурсі другої половини ХХ століття. (Дрогобицький державний педагогічний університет імені І.Я. Франка)
45. **Петренко О.Р.** Вербалізація сакральності в українських колядках. (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова)
46. **Піскун В.О.** Динамічні процеси в українській мові Донбасу ХХ — початку ХХІ століття. (Слов'янський державний педагогічний університет)
47. **Ріпей М.В.** Лексична норма в сучасному газетному тексті. (Львівський національний університет імені І.Я. Франка)
48. **Ставнічук В.В.** Інструктивний медичний дискурс. (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова)
49. **Станкевич Ю.В.** Мовні сугестогени в текстах політичної реклами. (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова)
50. **Март'янова Н.Г.** Тема-рематична організація висловлення, інтонація, порядок слів. (Донецький національний університет)
51. **Теліцька Г.І.** Семантика та синтагматика речень з напівпредикативними ад'єктивними компонентами. (Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича)
52. **Кісельова А.А.** Іміджеві домінанти ведучого в теледискурсі (на матеріалі розважальних програм). (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова)
53. **Прадід О.Ю.** Граматична параметризація мови Кримінального кодексу України. (Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського)

Святослав Вербич, Ніна Яценко (м. Київ)

Sviatoslav Verbych, Nina Yatsenko (Kyiv)

SUBJECTS OF THESES AFFIRMED BY THE SCIENTIFIC COUNCIL
"UKRAINIAN LANGUAGE"

ВИТЯГ ІЗ ПРОТОКОЛУ № 5 **засідання погоджувальної комісії з проблемних** **питань українського слововживання, словотворення** **та написання слів від 25.01.11 р.**

Присутні: чл.-кор. НАН України В.В. Німчук, чл.-кор. НАН України С.Я. Єрмоленко, д.ф.н. К.Г. Городенська, д.ф.н. П.Ю. Гриценко, д.ф.н. В.В. Жайворонок, к.ф.н. Л.О. Симоненко, к.ф.н. І.С. Гнатюк, к.ф.н. Н.О. Яценко.

СЛУХАЛИ 1: Як писати в українській мові **а ля**? Із якими прийменниками чи сполучниками **а ля** співвідноситься за значенням?

УХВАЛИЛИ 1: 1. В українській мові **а ля** правильно писати окремо.

2. **А ля** за значенням співвідноситься з порівняльними сполучниками *наче, ніби, мов, немов* та ін.

СЛУХАЛИ 2: Як передавати в українській мові такі нові запозичення з англійської мови:

хайвей чи **гайвей**?

хепі чи **гепі**?

хайджекер чи **гайджекер**?

хетчбек чи **гетчбек**?

хакер чи **гакер**?

хеш чи **геш**?

хард чи **гард**?

холдинг чи **голдинг**?

хенд чи **генд**?

УХВАЛИЛИ 2. 1: Запропонований список нових запозичень з англійської мови передавати через літеру **г**: **гайвей, гайджекер, гакер, гард, генд, гепі, гетчбек, геш, голдинг.**

2. Для трьох слів: **гакер, гепі, голдинг**, які давніше освоєні українською мовою у формі **хакер, хепі, холдинг**, уважати за можливе подвійне написання:

гакер і хакер;

гепі і хепі;

голдинг і холдинг.

2а. У словниках основною вважати форму з літерою **г**, тобто подавати **гакер**, *див. ще хакер*, **гепі**, *див. ще хепі*, **голдинг**, *див. ще холдинг*.

СЛУХАЛИ 3: Чи розмежовувати в родовому відмінку однини закінчення **-у (-ю)**, **-а (-я)** в іменниках чоловічого роду II відміни залежно від значення сукупності, збірності / одиничності?

УХВАЛИЛИ 3: 1. Іменники чоловічого роду II відміни в родовому відмінку однини зі значенням сукупності, збірності вживати із закінченням **-у (-ю)**: **судаку, крилю** та ін.

2. Іменники чоловічого роду II відміни в родовому відмінку однини зі значенням одиничності вживати із закінченням **-а (-я)**: **судака, криля** та ін.

Голова засідання — д. ф. н., проф. К.Г. Городенська
Секретар — к. ф. н. Н.О. Яценко

Ваші міркування надсилайте на адресу редакції журналу з позначкою «ПРАВОПИС».

МІЖНАРОДНЫ КАМІТЭТ СЛАВІСТАЎ INTERNATIONAL SLAVISTIC COMMITTEE

**Тематика XV Міжнародного з'їзду славістів
(Мінськ, Білорусь, 2013 р.)**

1.0. МОВОЗНАВСТВО

1.1. Слов'янські мови в порівняльно-історичному й ареальному аспектах. Історія слов'янських мов у зв'язку з проблемами етногенезу і глоттогенезу. Локалізація праслов'янського мовного простору і його структура. Слов'янська етимологія і ономастика. Балтослов'янські мовні взаємозв'язки. Слов'яно-німецькі, слов'яно-італійські, слов'яно-іранські, слов'яно-угрофінські, слов'яно-кельтські та слов'яно-тюркські мовні стосунки у минулому. Полісся в етнолінгвістичних і лінгвогеографічних дослідженнях (або в п. 1.2.).

1.2. Історичний опис слов'янських мов і діалектологія. Історична граматики слов'янських мов. Внутрішня і зовнішня історія мови. Проблеми мовного пограниччя. Слов'янські мови в мовних союзах. Слов'янська лінгвогеографія і діалектографія. Полісся в етнолінгвістичних і лінгвогеографічних дослідженнях (або в п. 1.1., краще в п. 1.2!).

1.3. Слов'янські мови і культури. Слов'янська писемність на різних етапах її розвитку. Кирило-Мефодівська писемна традиція у слов'ян. Літературно-лінгвістична ситуація у Великому Князівстві Литовському (ВКЛ). Феномен «простої мови» і літературної багатомовності. Китабістика як розділ славістики.

1.4. Мовні ситуації у слов'янському світі. Стан сучасних слов'янських стандартних (літературних) мов. Внутрішні та зовнішні чинники у формуванні і трансформації слов'янських стандартних мов. Тенденції розвитку систем слов'янських мов на початку XXI століття. Слов'янський мовний світ, проблеми глобалізації і проблеми викладання слов'янських мов. Мовна політика і еколінгвістика. Слов'янські літературні макро- і мікроемови. Проблеми мовної ідентифікації і самоідентифікації. Соціолінгвістичні, психолінгвістичні і соціокультурні аспекти вивчення сучасних слов'янських мов і діалектів. Змішані форми мови і їх типи у слов'ян.

1.5. Синхронно-типологічне і порівняльне дослідження слов'янських мов. Фонологія і акцентологія. Граматика, словотвір і синтаксис. Проблеми слов'янської аспектології. Інновації в системах сучасних слов'янських мов. Слов'янська лексикографія, лексична семантика і фразеологія. Лінгвістика тексту. Дискурсивний аналіз сучасних слов'янських мов.

1.6. Мовні картини світу у слов'ян. Когнітивний, етнолінгвістичний, лінгвокультурологічний і лінгвопрагматичний підходи до вивчення різних рівнів слов'янських мов.

1.7. Комп'ютерна і корпусна лінгвістика в дослідженні слов'янських мов. Корпуси слов'янських мов. Проблеми граматики і лексикології в перспективі корпусної лінгвістики. Проблеми автоматичного аналізу і переклад. Створення і використання інтернетресурсів.

2.0. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, ФОЛЬКЛОРИСТИКА

2.1. Слов'янський фольклор, міфологія і традиційна духовна культура. Проблеми і перспективи компаративного дослідження фольклору. Народні вірування, обрядові практики і обрядовий фольклор: текст і контекст. Традиційний фольклор і проблеми національної ідентифікації. Автентичний фольклор і

віддзеркалення в нім ментальних особливостей слов'янських етносів. Фольклор пограниччя і слов'янських діаспор. Сучасні форми фольклору; постфольклор. Взаємозв'язок і взаємодія традиційних і сучасних форм слов'янського фольклору. Фольклор і художня література.

2.2. Історія слов'янських літератур і аналіз художнього тексту. Слов'янські літератури в контексті європейського і світового культурно-історичного процесу. Традиційне і новаторське в слов'янській прозі, поезії, драматургії. Проблеми жанрів в слов'янських літературах. Текст і інтертекстуальність в дослідженнях слов'янських літератур. Напрями в слов'янських літературах; роль і значення іноземних впливів у їх генезисі та розвитку, національна специфіка напрямів. Національна міфологія і її художнє конструювання в слов'янських літературах. Пам'ятки слов'янських літератур, текстологія і едіційна практика.

2.3. Література і релігія. Проблема літературної взаємодії в рамках *Slavia Orthodoxa* і *Slavia Romana*. Конфесійне самовизначення і літературна динаміка. Народна релігійність, канонічні й апокрифічні літературні традиції. *Slavia Christiana* у відображенні поетичного епосу слов'янських народів. Синтез фольклору і біблійних традицій в слов'янській культурі. Переклади Біблії. Біблійні алюзії в сучасних слов'янських літературах.

2.4. Слов'янський переклад і міжслов'янські переклади. Роль перекладу в становленні старих, нових і сучасних слов'янських літератур. Соціокультурні, естетичні, мовні особливості міжслов'янського перекладу.

2.5. Література – філософія – ідеологія. Естетичне і етичне, національне і інтернаціональне в слов'янських літературах Нового часу. Місце письменника в соціально-політичному житті епохи. Національне відродження і його віддзеркалення в слов'янських літературах. Специфіка формування білоруської літератури.

2.6. Літературна критика і публіцистика. Літературні журнали в літературному процесі в слов'янських країнах. Естетичне і соціальне в слов'янській літературній критиці. Значення літературних журналів в соціально-історичних змінах в слов'янських країнах: Новий і Новітній час.

2.7. Проблеми сучасних слов'янських літератур. Діалог актуального художнього мислення з національною літературною класикою. Література діаспори і зміна літературного канону в слов'янських країнах. Постмодернізм у просторі традиційного суспільства і класичної культури. Слов'янські літератури і кіно. Роль молодіжної субкультури в слов'янській літературі останніх років.

3.0. ІСТОРІЯ СЛАВІСТИКИ

3.1. Міжнародні з'їзди славістів: традиції, досягнення, перспективи.

3.2. Історія і сучасний стан славістики в світі.

ТЕМИ ДЛЯ КРУГЛИХ СТОЛІВ

- 1. Скориніана в слов'янському і європейському контексті.**
- 2. Мова, література, культура ВКЛ в слов'янському і європейському контексті.**
- 3. Національні типи постмодернізму в слов'янських літературах.**

(МОЖЛИВІ ТЕМИ:

- 4. Т.Г. Шевченко (до 200-ліття з дня народження).**
- 5. Внесок славістики в сучасну світову культуру).**

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «КАТЕГОРІЇ ДІЄСЛІВНОЇ МНОЖИННОСТІ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ ТА НЕСЛОВ'ЯНСЬКИХ МО- ВАХ (СИНХРОНІЯ І ДІАХРОНІЯ)»¹

23 червня 2010 р. у м. Охріді (Македонія) у Конгрес-Центрі університету Святих Кирила і Мефодія (Скоп'є) відбулася зазначена наукова конференція, в якій взяли участь члени Комісії з аспектології Міжнародного комітету славистів та гості.

З вітальним словом до учасників конференції звернулися декан філологічного факультету ім. Блаже Конеского університету Святих Кирила і Мефодія міста Скоп'є професор, доктор **Максим Каранфіловски** та голова Комісії з аспектології Міжнародного комітету славистів професор, доктор **Людмил Спасов**.

Під головуванням Максима Каранфіловски та професора, доктора Владимира Клімонова було виголошено 11 наукових доповідей.

У доповіді **Владимира Клімонова** (Німеччина) „**Втрата морфологічних маркерів ітеративності в російській мові**” проаналізоване витіснення опозиції неітеративності / ітеративності опозицією перфективності / імперфективності в російській мові.

Рафаель Гузман Тирадо (Іспанія) у доповіді „**Нові аспекти у вивченні дієслівного виду в іспанській мові**” наголосив на провідній ролі прогресива в іспанській мові, релевантного, зокрема, для зіставлення з видовою системою слов'янських мов.

Олександра Дерганц (Словенія) у доповіді „**Деякі особливості вживання видів в російській і словенській мовах**” проаналізувала контексти, в яких виявлені відмінності в функціонуванні видів у порівнюваних мовах.

Доповідь **Володимира Труба** (Україна) „**Особливості поведінки членів видових груп в імперативі**” присвячена дослідженню закономірностей вживання видів у спонуваннях різного типу і семантичним ефектам варіативності видових форм дієслова у різних контекстах.

Незрин Самєдова (Азербайджан) у доповіді „**До питання про статус видових парадигм із так званими однократними дієсловами**” зазначила, що однократним (семельфактивним) дієсловом доконаного виду на зразок *прыгнутъ* у недоконаному виді відповідають два різновиди дієслова *прыгать*, а саме — з однократним значенням (*прыгать*₁) та з неоднократним (тобто мультиплікативним) значенням (*прыгать*₂). Лише дієслова другого різновиду утворюють видову пару з відповідним дієсловом доконаного виду.

¹ Підготовлено Світланою Соколовою за матеріалами Протоколу засідання, підписаному співголовами засідання професором, доктором Людмилом Спасовим (Македонія) та професором, доктором Владимиром Климоновим (Німеччина).

У доповіді *Антоніни Пенчевої* (Болгарія) „Про функціонування дієслівного виду в текстах дипломатичних документів болгарською та російською мовами” вживання дієслівного виду досліджено в одному з різновидів юридичних текстів з урахуванням категорій часу та способу в двох порівнюваних мовах.

Доповідь *Світлани Соколової* (Україна) „Поліпрефіксація як засіб вираження множинності в сучасній українській мові порівняно з російською та білоруською” присвячена особливостям формальної маніфестації дієслівної множинності в українській мові на тлі інших східнослов'янських мов.

У доповіді *Олени Ачилової* (Україна) „Аспектуально-фазові модифікації дієслів багатократної семантики в сучасній українській мові” досліджене семантичне варіювання вихідних дієслів недоконаного виду з багатократною семантикою в процесі перфективації, пов'язане з різними аспектуально-фазовими модифікаціями базової дієслівної дії.

Віолетта Янушева (Македонія) у доповіді „Мультиплікативна видова конфігурація в македонській мові” в межах концепції Станіслава Кароляка проаналізувала складні семантими (з двома, трьома і чотирма морфемами), що утворюють похідну мультиплікативну видову конфігурацію в македонській мові.

Іскра Пановська-Дімкова (Македонія) у доповіді „Відмінність і подібність між хабітуальною і мультиплікативною видовою конфігурацією — деякі спостереження” звернула увагу на необхідність розмежування серед багатократних дій мультиплікативної та хабітуальної конфігурацій, що вказують відповідно на актуальне та неактуальне повторення дій.

Структуралістські та постструктуралістські теорії дієслівного виду проаналізував *Людмил Спасов* (Македонія) у доповіді „Результативна видова конфігурація і семантичний обсяг множинності”. Особливу увагу автор приділив вивченню результативної видової конфігурації в окремих слов'янських мовах, передусім у македонській. У зв'язку з цим слід згадати дослідження Л. Спасовим результативної конфігурації в македонській мові порівняно з іншими слов'янськими мовами, зокрема російською та сербською.

Відбувся жвавий обмін думок як із загальних проблем аспектології (теоретичних і практичних), так і з конкретних питань, що стосуються специфіки маніфестації категорії дієслівної множинності в окремих слов'янських мовах.

У прикінцевих виступах організаторів конференції Людмила Спасова, Іскри Пановської-Дімкової та Владимира Климонова підведено підсумки конференції й доведено до відома учасників рішення Організаційного комітету про друкування збірника матеріалів конференції. Згідно з планом заходів Комісії з аспектології Міжнародного комітету славістів, затвердженим 15 вересня 2008 р., наступна аспектологічна конференція „Дієслівний вид: граматичне значення і контекст” відбудеться 30 вересня — 4 жовтня 2011 р. в Падуанському університеті (Італія). Відповідальний організатор — професор, доктор Розанна Бенаккьо.

Пам'яті

УДК 82-84 + 092Гринчишин Д.Г.

ДМИТРО ГРИГОРОВИЧ ГРИНЧИШИН

(16 жовтня 1927 – 27 березня 2010)

Відійшов у вічність Дмитро Григорович Гринчишин – один із когорта “золотого покоління” львівських мовознавців, із-поміж яких – І. Ковалик, Л. Гумецька, І. Керницький, А. Генсьорський, Д. Бандрівський, Я. Закревська, Л. Полюга, У. Єдлінська, Л. Коць-Григорчук, А. Залеський, М. Худаш та інші. Проте він, без перебільшення, за науковим доробком посів вагоме місце в сучасному українському мовознавстві та в славістиці загалом.

Дорога Д.Г. Гринчишина до науки нагадує шлях багатьох учених: університет, аспірантура (1963 р. захистив дисертацію **“Субстантивација прикметників української мови”** під керівництвом проф. І. Ковалика), викладання у вищій школі. Його наукове життя пов'язане з відділом мовознавства Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер – відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ), де вповні розвинувся хист до історії мови, історичної лексикології та лексикографії і де вчений активно працював майже півстоліття. У колі талановитих лексикографів-
© Г.М. ДИДИК-МЕУШ, 2010

Д.Г. Гринчишин

однодумців – укладачів двотомного **“Словника української мови XIV–XV ст.”** (вийшов 1977–1978 рр. за ред. проф. Л.Л. Гумецької) – сформувалася особистість Д.Г. Гринчишина як доброго фахівця, принципового, послідовного та дисциплінованого працівника. Тож 1975 року цілком закономірно він очолив редколегію унікальної лексикографічної праці – **“Словник української мови XVI – I половини XVII ст.”** (упродовж 1994–2010 рр. опубліковано 14 випусків). Дмитро Григорович пережив зі Словником кожен етап його створення: разом із групою лексикографів він добирав джерела, розписував пам’ятки, формував Картотеку, укладав та редагував словник, вичитував верстки. Це було його дітище, для якого працював самовіддано і, сказати б, навіть самозречено, що не переставало дивувати колег-науковці – і ближчих, і дальших. Цього вимагав він і від своїх студентів, і від учнів, п’ятеро з яких під його керівництвом успішно захистили кандидатські дисертації з історії мови. Прекрасне лексикографічне чуття дало змогу Д.Г. Гринчишину (як науковому редакторові) сприяти появі високоякісних лексикографічних та бібліографічних праць його колег. У мовознавчих колах до нього дослухалися, на його думку зважали, а поради-рекомендації особливо цінували.

Крім історичного словника, Д.Г. Гринчишин підготував у спів-авторстві низку сучасних словників: **“Короткий тлумачний словник української мови”** (1978, 1988), **“Словник паронімів української мови”** (1986, 2008), **“Словник труднощів української мови”** (1989), **“Словник-довідник з культури української мови”** (1996), **“Тлумачний словник української мови”** (1999). А також десятки статей і розвідок із проблем історичної лексикології та діалектології, джерелознавства, лексикографічної практики, мовної політики; деякі з них (зокрема дослідження **“Четья – видатна конфесійна пам’ятка української мови”**, надруковане в ЗНТШ за 1995 рік) могли б, без сумніву, стати окремими монографіями.

Людина глибокої віри, проста і скромна, він, будучи найкращим фахівцем у галузі історичної лексикографії, не одержав високих нагород та почесей і міг би, за Т. Шевченком, повторити: “Ми не лукавили з тобою, Ми просто йшли, – у нас нема Зерна неправди за собою...”

...На робочому столі Вченого залишилися папки із редагованими матеріалами до наступного випуску історичного словника.

Ганна Дидик-Меуш (м. Львів)

Hanna Dydyk-Meush (Lviv)

DMYTRO HRYHOROVYCH HRYNCHYSHYN

(16 oktober – 27 march 2010)

Відомості про авторів

БІЛОУСЕНКО Петро Іванович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, декан, Запорізький національний університет

ВАСИЛЬКОВА Лада Миколаївна, молодший науковий співробітник відділу наукової термінології, Інститут української мови НАН України

ВЕРБИЧ Святослав Олексійович, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут української мови НАН України

ВЕСЕЛЬСЬКА Галина Станіславівна, аспірантка Житомирського державного університету імені Івана Франка

ГОРОДЕНСЬКА Катерина Григорівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу граматики української мови, Інститут української мови НАН України

ДИДИК-МЕУШ Ганна Михайлівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української мови, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

КОВАЛЕНКО Борис Олексійович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, докторант відділу діалектології Інституту української мови НАН України

КОЛБАБА Лариса Миколаївна, кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу граматики української мови, Інститут української мови НАН України

МАТВІЯС Іван Григорович, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник, Інститут української мови НАН України

НІМЧУК Василь Васильович, чл.-кор. НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу історії української мови, Інститут української мови НАН України

СУШКО Наталія Григорівна, аспірантка відділу наукової термінології, Інститут української мови НАН України

СЮТА Галина Мирославівна, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови, Інститут української мови НАН України

ТИТАРЕНКО Валентина Миколаївна, кандидат філологічних наук, в.о. доцента кафедри української мови, Житомирський державний університет імені Івана Франка

ТИЩЕНКО Оксана Миколаївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут української мови НАН України

ЯЦЕНКО Ніна Олександрівна, кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу наукової термінології, Інститут української мови НАН України

Зміст

Дослідження	3	<i>Василь Німчук</i> Лексеми <i>раб</i> і <i>слуга</i> в українських перекладах Нового Завіту	
	28	<i>Іван Матвіяс</i> Особливості словотвору в західноукраїнському варіанті літературної мови	
	36	<i>Галина Весельська</i> Нові явища у функціонально-стилістичному вживанні протиставних сполучників в українській літературній мові кінця XX — початку XXI століть	
	44	<i>Лариса Колібаба</i> Теоретичні засади та принципи укладання “Словника граматичного керування дієслів”	
	55	<i>Оксана Тищенко</i> Нові й актуалізовані слова та значення (словникові матеріали) у контексті сучасних неословників	
	69	<i>Галина Сюта</i> Мовний портрет Богдана Рубчака	
	78	<i>Лада Василькова</i> Термінопоняття “кримінальне право” як системотворче в юридичній термінології	
	89	<i>Наталія Сушко</i> Особливості структурної організації дефініцій назв суб’єктів культурної діяльності в нормативно-правових актах	
	Наукова хроніка	99	<i>Єлизавета Барань</i> Міжнародна конференція, присвячена 60-й роковині від дня народження та 5-й річниці дня пам’яті професора Іштвана Удварі (1950–2005)
		Рецензії та огляди	107
119	<i>Валентина Титаренко</i> Реконструкція української медичної лексики XVI – XVIII століть Г. Дидик-Меуш. Українська медицина. Історія назв. – Львів, 2008. – 400 с.		

	125	<i>Борис Коваленко</i> Комплексне дослідження використання діалектів у мові української художньої літератури. Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис [Текст] / Василь Грещук, Валентина Грещук. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 309 с.
Інформація	130	<i>Святослав Вербич, Ніна Яценко</i> Теми дисертацій, затверджені Науковою радою «Українська мова» впродовж 2009 – 2010 років
	139	Протокол № 5 засідання погоджувальної комісії з проблемних питань українського слововживання, словотворення та написання слів
	140	Тематика XV Міжнародного славістичного з'їзду
	142	Міжнародна наукова конференція «Категорії дієслівної множинності у слов'янських та неслов'янських мовах (синхронія і діахронія)»
Пам'яті	144	<i>Ганна Дидик-Меуш</i> Дмитро Григорович Гринчишин (16 жовтня 1927 – 27 березня 2010)
Мовна мозаїка		<i>Катерина Городенська</i>
	27	Згадав Василя Черниха чи Василя Черних?
	68	Від Різдва Христового
	88	Чим годують жінки немовлят?
	118	Як все-таки правильно писати <i>а ля</i> ?
	129	Чому все лише <i>обрушується!</i>
	98	<i>Лариса Колібаба</i> <i>Підходящий</i> , але не той, що треба!
Відомості про авторів	146	